

BULAK

2016

源 (布拉克) BULAK

ISSN 1005-0876

04>

9 771005 087006

源 (布拉克) BULAK

نوروز ئوردىسى

نوروز سالامى ۋە نوروز شادلىقى

نوروز ئوردىسى

قۇياش كىرىپ ھەمىل بۇرچىغا
ئانا قىلدى كاستاق جان
نوروز قىمى كەلدە ئات سېلىپ
قايا قىقدۇر قاچىم زېمىن

نوروز قىمى كەلدە ئۇت پىراق
يېتىۋالاي ۋە سەنگە سېنىڭ
ھۆسن تىلەپ يازدىم سالام
قوبۇل ئەتكىن قەلبىمى مېنىڭ

مەدەنىيەت ئىسپات شەھىرى
ئىشقا
مەدەنىيەت ئىسپات شەھىرى
2008. 3. 18

سالام كىم
نوروز ئوردىسى
سالام كىم
نوروز ئوردىسى

ئىشقا
مەدەنىيەت ئىسپات شەھىرى

خەتتات: مەتتۇرسۇن ئابدۇرېشىت

بەدەبىياتى ۋە ئىككىنچى قىسىمىنىڭ تەرجىمىسى

بەدەبىيات

38 - يىل نەشرى ئومۇمىي 167 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

2014
ئىلىم ئىشلىرى خىزمىتى

ئىلىم ئىشلىرى خىزمىتى

ئىلىم ئىشلىرى خىزمىتى

ئىلىم ئىشلىرى خىزمىتى

2016 - يىللىق 2 - سان

باش مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت   مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى سرزىئەخىت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

(5) ..... شائىر ئايازىنىڭ يېڭى تېپىلغان شېئىرلىرىدىن .....
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەدتۇرسۇن سىدىق

(19) ..... شائىر ئەييۇب شېئىرلىرىدىن .....
نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش

بىزنىڭ ۋەسىقىلىرىمىز

(40) ..... ئويۇن - تاماشا ھەققىدە بايانلار .....
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

(58) ..... ئۇزاق ئۆتمۈش زامانىدىن سۆز ..... مەھمۇد زەيىدى (58)

- ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىدىكى «ئەك» لەر ..... تۇرسۇن ساۋۇت ئۈدەش (68)
- ئىزارىنىڭ «رابىيە - سەئىد» داستانىدىكى سوپىستىك بايانلار ..... ئابدۇنىياز ئىمىن (77)
- ھىرقەتتى (گۇمناھ) لىرىكىلىرىدا ئىنسانىي مۇھەببەت تېمىسى ..... ئەمەت دەرۋىش (82)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

- رېۋايەت ھەققىدە ..... (90)
 توپلاپ رەتلىگۈچى: بوغدا ئابدۇللا
- شۋېتسىيەلىك مىسسىيونېر سىگفرىد موئېن توپلىغان ئۇيغۇر خەلق ماقالى - تەمسىللىرى ..... (94)
 نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمىن ئېلىتېگىن
- چۆچەكلەر ..... (98)
 توپلاپ رەتلىگۈچى: مەتقاسىم ئابدۇراخمان
- ئاياللار توغرىسىدىكى ماقالى - تەمسىللەر ..... (103)
 توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: ھەلىمگۈل ئابلىز، خەيرۇللا ئاتاۋۇللا

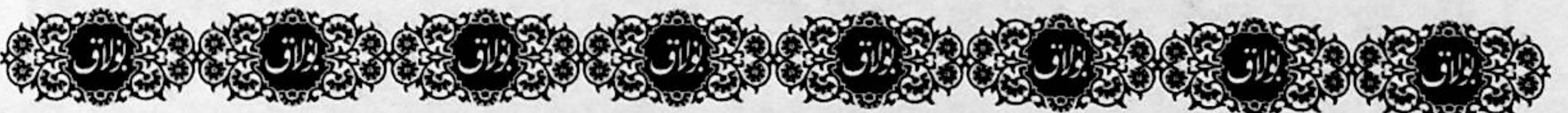
※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: ئۆمەر ھەييام رۇبائىلىرىغا سىزىلغان قىستۇرما رەسىم

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: دىلئارام باھاۋىدىن
 ياردەمچى مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمائىل
 كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
 مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827971
 ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun.com
 تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827472

شائىر ئايازنىڭ يېڭىدىن تېپىلغان شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد تۇرسۇن سىدىق

مۇخەممەدلىرى

نېچك ئايتاي، مۇسۇلمانلار كى، جانانمىدىن ئايرىلدىم،
تىرىگلىك بائىسى ئول مۇنىسى جانمىدىن ئايرىلدىم،
ئۇشۇل نەۋرەستە ئى گۈلبەرگى خەندانمىدىن ئايرىلدىم،
فىغان ئەتمەيمۇ بۆلبۈلدەك گۈلىستانمىدىن ئايرىلدىم،
گەدا بولسام نە ئەيب ئول شاھۇ خۇبانمىدىن ئايرىلدىم.

شەرەفلىك رۇزگارمىدىن قىلاي بىر نۇكتە ئى ئىنشا،
ئاتىن تۇتسام تىلىمنى كۆيدۈرۈر فەرياد دائىما،
كەمالى ئىلمۇ فەزلۇ زۇھد بىرلە تائەتى تەقۋا،
بىھەمدۇللاھكى، ياخشى چىقتى ئاتى، مۇرشىدى...
ئەسالەت بىرلە ..... خاقانمىدىن ئايرىلدىم.

دەرىغا، ئول قەدى زىيبا، دەرىغا، سەرۋى ئەر - ئەردەك،
دەرىغا، ئول خەتى زىيبا، دەرىغا، سۇنبۇلى سەردەك،
ئەۋەل بەردىڭ يۈرەك با(ر)لاسۇ دوغلاتغا شىرى يەزىدەك،
كى ئاخىر ئەيلەدىڭ بەر جەمئىنىڭ كۆڭلىن قارا يەردەك،
جەھان مەيدانىدا رۇستەمى داستانمىدىن ئايرىلدىم.

يۈرەكىم چاكىغە چاغلاپ، چاك ئەتتىم گىربانم،
باشمىغە كۈل ساچىپ ئالدىم، بولۇپ زۇلفى پەرىشانم،
يۈزۈمگە كاجى غەم تەگدى، سىرىلدى چىقمادى جانم،
سېنىڭ ئالدىڭدا جان بەرمەي ئىچىمدە كۆپدۈر ئەرمانم،
نېتەي مەن مەزلۇمۇ بىچارە، ئىمكانمىدىن ئايرىلدىم.

بەھادۇر مەرگ ئەسىر قىلدى جانمىنى، بۇزدى مەكانمىنى،
ئۇشۇل دەم بەرقى ئاھىم كۆيدۈرۈپدۇر خانۇمانمىنى،
كېزىپ يەر يۈزىدە تاپماسەن ئول بىھتەر جەھانمىنى،

بارىپ مەھشەردە تاپقايمەن كى يارۇ مەھرباننى،
 ئۆتۈپدۇر سايەئى سەرۋى خىراماننىدىن ئايرىلدىم.

تېگىپ ..... ئەۋرۈلدى، بولدى سەرنىگۈن بەختىم،
 زۇھەل بولغاندا سائەت يار بەرمەيدۇ مېنىڭ بەختىم،
 چىقالماسمەن ئانى پەيكى ئەجەل باغلاپدۇرۇر رەختىم،
 ئاياغىڭدىن باشىم ئالسام قىيامەت كۈنىدۇر جەھتىم،
 بۇ دۇنيادا سىرىشتىم بىرلە ساماننىدىن ئايرىلدىم.

بۇ جانىم مۇزتەرب ئەردى مېنىڭ ھالىمنى سورغۇنچە،
 فىغانىم ھەددىدىن ئاشتى يۈزۈڭ شەۋقىنى كۆرگۈنچە،
 بىر ئاي ئىشقىڭدا ئۆرتەنسەم كۆرۈنمەيدۇركى بىر كۈنچە،
 كۆيۈپ ئىشقىڭدا كۈل بولدۇم نە قىلغايىمەن، گۈلى غۈنچە؟
 ئەجەب نازۇك جەمالۇ نەۋباھار يارىمىدىن ئايرىلدىم.

* *

قۇرۇغ تەندىن نە لەززەت، ئىستەبان يارىمىدىن ئايرىلدىم،
 نە تەنھا جانكى، يا رەب، بەلكى ئىمانىمىدىن ئايرىلدىم،
 جەۋھىرلار ئارا لەئلىۇ بەدەخشانىمىدىن ئايرىلدىم،
 نېتەي، ئەي دۇستلار، مەن خەستەئى جانىمىدىن ئايرىلدىم،
 قارا بولدىكى كۆڭلۈم داغى ھىجرانىمىدىن ئايرىلدىم.

بۇ ئالەم باغدا ئول بىر گۈلى رەئنا ئېدى، يا رەب،
 نىھالى سەرۋى ئەر- ئەردەك قەدى زىبىا ئېدى، يا رەب،
 نە تەشېھ ئەتكەمەن ئول بارچەدىن ئەئلا ئېدى، يا رەب،
 لەتافەت بەھرى ئىچرە بىر دۇرى يەكتا ئېدى، يا رەب،
 يارىپ كۆكسۈم سەدەفدەك، دۇررى غەلتانىمىدىن ئايرىلدىم.

پەرى ياغلىغ كۆزۈمىدىن غايىب ئولدى ئول شەھى خۇبان،
 ۋىسالى مۇژدەسى يەتسە قىلاي جانىمنى مەن قۇربان،
 ماڭا رەھمى ئىنايەت ئەيلەبان كەلگەيمۇ ئول جانان،
 يۈرۈرمەن داغى فۇرقەت بىرلە ئەمدى ۋالەھى ھەيران،
 شەبى يەلدا كەبى ئول ماھى رۇخسارىمىدىن ئايرىلدىم.

شەھەنشەھلەردە سەندەك پادىشاھى كامران يوقتۇر،
 گەدالار ئىچرە مەندەك نامۇرادى باغرى قان يوقتۇر،
 نەۋازىش بابىدا ھەرگىز سېنىڭدەك قەدردان يوقتۇر،

بۇ ئالەمدە مېنىڭدەك بىر غەربىي باغرى قان يوقتۇر،
 ۋە فاسىز باغرى قاتتىغ شۇخ نادانىمدىن ئايرىلدىم.
 مۇھەببەت جامىدىن مەھرۇم ئولۇپ بىر قەترە نۇش ئەتمەي،
 فىغانۇ نالە بىرلە بىر زەمانىي تەركى ھۇش ئەتمەي،
 نېچكۈك ئەيلەي نەدامەت بىرلە مەجنۇندەك خۇرۇش (ئەتمەي)،
 كى بىر كۈن يار ئىلە ھەمدەم بولۇپ كۆڭۈلنى خۇش ئەتمەي،
 خەزان ۋەقتىدە بۆلبۆلدەك گۈلستانىمدىن ئايرىلدىم.

بىغەمنى ھاي - ھۆي ئەيلەپ تۇرۇرمەن داغى فۇرقەتدە،
 فەلەك يۈزى قارا بولدى بۇ ياڭلىغ ئاھۇ ھىرقەتدە،
 ئەزەلدىن قىسمەتتىم مۇنداغ ئېكەندۇر دەردى مەنەتدە،
 سەن ئەتتىڭ ئەزىمى، ئەي دىلبەر، مېنى تاشلاپ ھەسرەتدە،
 شەھىدى ئىشقى مەن گۇيا، مەگەر جانىمدىن ئايرىلدىم.

بۇ غۇربەتدە ماڭا يادىڭدىن ئۆزگە يوقتۇرۇر ھەمدەم،
 ۋە سالىڭنى تىلەپ، ئەي نازەنن، ھەر كۈندە يۈزىڭ غەم،
 بۇ ھالىمنى بەيان ئەيلەرگە ھەرگىز تاپمادىم مەھرەم،
 نېتىپ مەن نالەۋۇ فەرياد قىلماي ئاھ ئۇرۇپ ھەردەم،
 شەبى يەلدا كەبى ئول ماھى كەنئانىمدىن ئايرىلدىم.

سېنىڭسىز يوقتۇرۇر خۇشلۇغ ماڭا سەرۋى گۈلئەندامم،
 مۇھال ئولغاي فىراقىڭ شامى ئىچرە تاپماق ئارامم،
 ماڭا ئاچچىغ ئېرۇر سەنسىز سۈچۈك جان، ئەي دىل ئارامم،

.....*
 بولۇپ مىسلى زۈلەيخا، يۈسۈفى سانىمدىن ئايرىلدىم.

شەرىئەت تونى جۇلغاندى كۆرۈپمەن سەرۋى گۈلئەندام،
 دەپدى باغى بىنەفشە ..... بولدى يا بادام،
 قەزاغا مەرھەبا دەپ قوللارنى باغلاپدۇرۇر ئىھرام،
 تۈشۈپ ئىمان نۇرى ئايدەك يۈزىگە شۇئەلەئى گۈلغام،
 جەۋاھىر كانىدا يەكتا دۈرەخشانىمدىن ئايرىلدىم.

* كۆپ چېكىت بېرىلگەن جايدىكى مەزمۇن ئەسلى قول يازمىدا كۆچۈرۈلمەي قالغان.

سەھەر گۈيەندەئى خالىق ئېدى ئول سەرۋى سىمىنبەر،
 خۇداجۈيلۇقىدا ئاغزىدىن تامار ئەردى ئانىڭ شەككەر،
 سېنى ئەۋۋەل خۇدايىم ساقلاغاي، ئىككىنچى پەيغەمبەر،
 قىيامەت يولىنىڭكى باشچىسى بولغاي شەفائەتگەر،
 سۇخەنگۈي تۈتى ياڭلىغ شەككەر ئەفشانىمىدىن ئايرىلدىم.

كىرىپدۈر ماھ يەر ئىچرە قاراڭغۇ بولدى بۇ ئالەم،
 بولۇپ مەجنۇن سىفەت بىلمەم نە ئەرمىش ئالەمۇ ئادەم،
 يۈرۈپمەن تاپماي ۋەيرانە كۆڭلۈمگە يېتىپ يۈز غەم،
 مېنىڭ ئاھىم ئەسەر قىلماس، ئانىڭ ئىشقىدا ئول مۇھكەم،
 يۈزىنى ئەبرە تۇتقان ماھى تابانىمىدىن ئايرىلدىم.

جەھانغا كەلمەگەي ھەرگىز ئانىڭدەك شوخ شەھەر ئاشۇب،
 بۇ ئاھىم سالقىنى جىسمىم بەيابان گەردىغە مەنسۇپ،
 جۇدالىق جەھتىدىن كۆڭلۈمگە تۇشتى مەنەتى يەققۇب،
 ئەجەلگە چارەئى يوقتۇر ۋەلې سەبرى دۈسەد ئەييۇب،
 ئەجەل گۈرگى ئالىپ ئول يۈسۈفى سانىمىدىن ئايرىلدىم.

نە مەنەت داغى تۇشتى بۇ مېنىڭ كۆڭلۈمگە دىلخاھىم،
 نەچە ئاھۇ فىغان قىلسام، ساڭا يەتمەس مېنىڭ ئاھىم،
 ساڭا خىزمەت قىلىپ مەن نەچچە يىلدۇر يارى ھەمراھىم،
 تىلەپ كىمىدىن تاپاي دادىمنى، ئەي شاھى شەھەنشاھىم،
 قارا تۇفراق ھەمسانىمەن ھەمان يارىمىدىن ئايرىلدىم.

يەتمە قالدى بۇ غەم دەشتىدە ئىككى بەچچەئى ئاھۇ،
 چىقار غەم تاغىدا ئاۋازى، يا رەب، دەپ ئۇنى ھەر سۇ،
 تەزەررۇۋ شاخىدا چەندان بولۇپ ھۇقۇش كەبى ھۇ - ھۇ،
 قىلىپ تەۋبەم قەبۇل، يا رەب، نەسەبى زىكرى ئەللاھۇ،
 كۆزۈم غەفلەتتىن ئاچقان پاك دامانىمىدىن ئايرىلدىم.

مېنى ئىشقىدا زار ئەيلەپ، فەقىرىنى ناتەۋان ئەتكەن،
 جەفاۋۇ جەۋر بىرلە سۇرخ چىھرىمنى سامان ئەتكەن،
 ئالىبان ئەقلۇ ھۇشۇمنىيۇ رەسۋايى جەھان ئەتكەن،
 مۇھەببەت داغى بىرلە لالەدەك باغرىمنى قان ئەتكەن،
 لەبى چۈن غۇنچەدەك شىرىن سۇخەندانىمىدىن ئايرىلدىم.

يۈرۈرمەن تەلبەلەردەك دەشتى سەھرائى كېزىپ ھەريان،
 كى داغى ھەجر بىرلە تاپمايىن بۇ دەردىمە دەرمان،

بەغايەت سەنگ دىللىقدىن ماڭا رەھم ئەيلەمەس جانان،
قىلىڭ، ئەي دۈستلار، چارەمنى بولدۇم زارۇ سەرگەردان،
يۈزى گۈل، ساچى سۈنپۈل پاك دامانمىدىن ئايرىلدىم.

ھەزىن كۆڭۈل ئىچىدە ئاتەشى ئىشقىڭ نىھان قىلغان،
لەتافەت سۆزى بىرلە مەن يەتمىنى شادمان قىلغان،
مېنى فەرھاددەك ئىشقىدا رەسۋايى جەھان قىلغان،

كى ئول شىرىن سىفەت سەرۋى خىرامانمىدىن ئايرىلدىم.

كى دەردى ئىشقى بىرلە بۇ جىگەرنى پارەلەر قىلغان،
ئېتىپ ناز ئوقى بىرلە كۆكسنى مىڭ يارەلەر قىلغان،
ۋەفا ئەيلەپ رەقىبەلەرگە مېنى ئەۋۋارەلەر قىلغان،

بىرىنى قىلماغان ئول ئەھدى يالغانمىدىن ئايرىلدىم.

كى داغى مېھرى ھەرگىز كەتمەگەي گەر يىغلاسام مىڭ يىل،
مېنى مۇنداغ گىرىفتار ئەيلەگەن بىر مېھرى يوق قاتىل،
بۇ دەردى بىدەۋاغە، ئەي خۇدايا، سەن ئىنايەت قىل،
مېنىڭ دەردى نىھانم بىلمەگەن خۇنخار سەن ...،
ۋەفاسىز باغرى قاتتىغ شۇخ نادانمىدىن ئايرىلدىم.

ماڭا سەنسىز يۈرەكدە مىڭ جەراھەت، ئەي سىتەمكارىم،
سېنىڭ يادىڭ بىلە غەم كۈلبەسىدە يىغلاماق كارىم،
مېنىڭ ھالىم زەبۇن بولدى، ساڭا يەتكەي قاچان زارىم؟
سېنى ئىستەپ نە يەردىن تاپقامەن، ئەي ماھ رۇخسارىم؟
دەۋا كىمىدىن تىلەرمەن ئەمدى، دەرمانمىدىن ئايرىلدىم.

بەھارى ئارەزىڭ گۈل مەۋسۈمىدەك لالەزار ئەردى،
يۈزۈڭنىڭ ئىتىدالى چۈنكى يازۇ قىش بەھار ئەردى،
كۆزۈمدىن قەترە - قەترە خۇن ئاقىزدى فۇرقەتنىڭ دەردى،
كۆزۈمگە تۇتىيا قىلسام، بەھەم بولماس ئىزىڭ گەردى،
قېلىپ غەم دەشتىدە، ئول باغۇ بۇستانمىدىن ئايرىلدىم.

كۆيۈپ كۈل بولدى كۆڭلۈم، ئەمدى سورماغلىق نە ھاجەتدۇر،
ئەزەلدە ھەرنە بولسا ئۆزگە بولماق نە ھىكايەتدۇر،
جەھان ئەھلىغە ھەردەم بۇ فەلەكدىن يۈز شىكايەتدۇر،
تەھەممۇل پىشە قىل مەھۋەش فەزلى بىننەھايەتدۇر،
نە دەردى بىدەۋا ئەردىكى، دەرمانمىدىن ئايرىلدىم.

بهوک اینار مسلمانلار کیم جانانیمدین ایریلدیم   ترکیک لیکن عشی اعلیٰ حوزده چایلیکیم
 او شول نورسته زکیر کیم خندانیمدین ایریلدیم   فغان اتمایوببلد کیم کیم کیم
 کد اولدیم نه عیب شاخوبانیمدین ایریلدیم
 شرفلیک نیکاریم دین قیلا برکت و انشا   این تو نسام تلخ کوی دور فریاد وار
 کمال علم فضل زهد بره طاعت تقوی   بچمده کیم حقیقی آن مبرش
 اصالی و جلیلی شاق نمدین ایریلدیم
 دریا اول قدرید دریا کسم و عمر دیک   دریا اول خط زینا دریا مسین
 اقل بر دیک کیم لاس غالاته شیر دیک   که افرایلا زین کیم جمع نیا نوبل و قرین
 جهان مید ایند ارستم دستانیمدین ایریلدیم
 یور کیم جالیغه جافلاب کیم ایتیم کیم   باشیم کول سا جالیلم لوبور زلف بر شیم
 یوزوم کل کاج غم تلدی سریلدی چقاویتم   سینک ال نیکدان بوی اچم کوبور
 شای من مظلوم چاره مکانیمدین ایریلدیم
 بهادور مرکز شرفلیدی جانینی بوزویتم   او شولدم برق اتم کوی دور و خانیانیم
 کزیب یوزیز ابایاسی اول شرفلیدی   باریش دیا پتایم کیم یار و مهربانی
 او تو بدور سایه سرو خالمانیمدین ایریلدیم

کیم

زچل بو لغاند اسایا بره دورم
 ایاشنکدین بایم السام قیامت کوندر
 بودینا در شیم بره سامانم دین ایرلیم
 فغانیم حدیدین آشتی نوز ویک شوئی
 کو یوب عشق تکد کون بو اولدوم فلغانیم
 عجب نازو کج حال بو سهار یارم دین ایرلیم
 نه تنها بلکه یارب جانلمه ایمانم دین ایرلیم
 نغای ایدولازن خسته بجانم دین ایرلیم
 تو اولدی که کونکوم داغ چجانم دین ایرلیم
 بو عالم باغید اول کلر عنائید یارب
 نه شب ایتمک او یارب دین ایرلیم یارب
 یارب کوسم صد فدی که غایبم دین ایرلیم
 پیری نکلنه کوزوم دین عالیم اوشه یارب
 مکارم عنایت یارب انکلا یوا اول جانان
 یوروز داغ بر ایدی والی بچیران
 شب سله ای اول ماه خسارم دین ایرلیم

نیراکی

شهرت نالارده چو شهرت یکا پادشاهان سبک توغور که امارت چو مندیگ نامرادوی باغری قایه قوتور
 نوازش با بیدار کیز سنیکدیگ قدران بو عالمده انیکدیگ هر چری باغری قایه قوتور
 وفا سیر باغری قایه شیخ ناه ایندی سیر ایریلیم

بگت جامینه حرم اولوب نوش گامی فغان ناله برله بزواتی ترکی هوش ایمانی
 نجوگ ایلمای ندامت کجی کجی خوش کیم کون یاریله هدم بولوب کون ایلمای خوش
 خزان و قدر بیلدیگ کل شامدی ایریلیم

یعنی های بوی ایلا برورم داغ فرقتا فکرتی ترا بولدی بو تکلیف دردم
 از دیدیم موندای ایگان دور درختدا سین اینک عزمای بریمی اسلای
 شهید عشق من کویا کیم جانیدی ایریلیم

بوفرت دامکایا دمنکدی سیر اورگایه شور و همدم وصالیکه تیلایک نازینو هر کجی بولیم
 بو حالیمی بیان ایلا کاکا هر کتا ایادیم کرم نسبت نالارده فریاد قیلنای آه اور بولیم
 شب یلدا که او ایا ماه کنعانم سیر ایریلیم

سنیکدی بوقوتور خوشلونه سگاسر کلا ایلم کمال لغای فراتینک شای اچر کلا ایلم
 منکا اچنچ ایرور سنیکدی سیر کجی ایلم دل ایلم بولوب شلننچا و سغی شامدی ایریلیم

شېرىت تونۇ جو لغاندى كورون سىر و انلام دېيىش كىمكى تونۇر مول بايام
 قىشام مر جاد قىل يىن با غلابد و ر و احلام توشوب تىك يورى ايرىك يوزىد شعله كىلام
 جوا هر كانىد ايكىن دىش اندىس ايرىلدم

بىر كويند خالق بايرى اول كىسپىن بر خدا جو بو قدا اغزىدىن تمار اردى انىك شىكر
 سنى اول خدام سا قلا غاي با كىنچى بىغم قىتار يولى انىك باشىق يولغاى شفاخت
 سحر كوى طوطى كىلج شىكر افشا ندى بىلدم

شكر و سىبا يوزىق قرا ناخو بولدى بو عالم بولون كىنون صفت سلام ناپىر مشعل اوم
 لور و شىت تا باى وىرا ن كورنوم كارتى بولدم نىك انىم اشرقىلا س اشىك عشقده اولم
 بىزى ابرو توغان ما تا با ندىن ايرىلدم

جىمانو كىلماى هر كىز انىك شوق شه اشوب بو انىم سالقىس بايان كر دىغۇ منسوب
 بعد الیق جهندين كونايم كالوشت دىش اچا كچاره بو قورقور ابرو صدى توب

احل كىر كىل اوب يوسف با ندىن ايرىلدم
 دىككىت دابى توشى بو نىك كىلوم كاه كوانم بىزه آه قغان قىلدم سكاى سىس انىم
 سكا خدمت تىلپىن بىر مىد و ر بار كىرام تىنار كىدىن تپان دا دىكىنى انى سى شىشام
 قرا تفرق همان من همان بار كىدىن ايرىلدم

بہشتی بوم شیرداز کی کہ آہو جتو تم تا عہد او اور ہوا ہر تباہی ہو
 نضر شاخیں جندان بلو ہوتی کہ ہو قلبی کہ قول یارب نصبت کر آتا ہو
 کوز دم غفلت میں آجھلک پاک والیہ میں ابریلیم

منی عشق از آریلا، حقیر نہ ناتوان آتا جفا و جور بر سر جہر معنی سما آنگان
 ایسا عقل ہو شومنی در سوای جہا آنگا محبت داغی بر لہ لالہ دیک باغ معنی قات آنگا
 لجا چون غم دیک شیریں سخن اندین ابریلیم

یورور تلبہ لار دیک دشت صحرائے کزیک بیان کہ داغ ہر بر تباہی میں ہو ویردیم در ما
 بغایت سنگدل بقید منکار ہم ایلا آجانا قلبک ای دستار حارم نے بولہ ویردیم
 یوزی کل ساچی سہل پاک دامان میں ابریلیم

چریں کو کل اچھا عشق کونان قلیغا لطافت سوزی برہ من تہم نے شادمان
 منی خزا و دیک عشق دار سوای جہلن قلیغان کہ اول شیریں صفت سر امان میں ابریلیم

کہ درد عشق ہر کہ بولہ پارہ لار قلیغا
 ایسا زاو قی بر کہ کونے منیک یا آہر کونو

وفا ایلا رقبہ بد معنی او آفر قلیغان بر نی قلیغان اول عہد یا لغام میں ابریلیم

كەڭ مەيداندا كۆك ئېتىلەر ئۆسۈپ چىقىپ كەتتى
 بۇ دەرد بىلەن دۈشمەن ئۆزىنى خىلاپەتتە تۇتتى

دۈشمەن ئۆزىنى خىلاپەتتە تۇتتى

مەن ئۆزۈمنى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتىم
 مېنىڭچە ئۆزۈمنى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتىم

دۈشمەن ئۆزىنى خىلاپەتتە تۇتتى

بەھار غارنىڭ مۇسقىنى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتى
 كۆزۈمگە ئېلىپ كەتتىم، كۆزۈمگە ئېلىپ كەتتىم

ھەممىنى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتىم

كۆپ كۆل بۇلغۇننى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتى
 جەننەتتىكى ھەممىنى ئۆزۈمگە ئېلىپ كەتتى

* *

غۇنچە ياڭلىغ لەبلەرنىڭ قاندىن فېتىپدۇر قەند بىلە،
 تەھبەتەھ قاندىن بۆلەك ھەر نېچە قان يۇتقان بىلە،
 كۆپ كىشى خەنجەر ئالىپ ئوينار قولغا جان بىلە،
 مۇددەئى يارغا چاقىپ قىلدى رەقىب يالغان بىلە،
 سارغارىپ ئولماس چىرايمىم قاينۇغا قالغان بىلە.

قاشلارنىڭ مېھرابى تاق كۆردۈم يۈزۈڭ جەۋلان ئۈچۈن،
 مەن بارالماسمەن، نېتەي، يولنى رەقىب ئالغان ئۈچۈن،
 ئىككى ياخشىنىڭ ئاراسىغا شورىش سالغان ئۈچۈن،
 ھەر كۈنى پۇرخۇن قىلىپ قاننى ئىچىپ قالغان ئۈچۈن،
 قالماغاي تاقەت كىشىدە كۆرگۈزۈپ دەرمان بىلە.

شۇم رەقىب قويماس يۈزۈڭنى كۆرگەلى بارى ئەمان،
 ئاڭلادىم ئەمدى خەيالى مۇددەئى قىلغان زەمان،
 كۆزلەرنىڭدىن يالتىراپ ئوت يارۇتۇر كۆرگەن زەمان،
 چىن فۇتۇپ يالغانچىنىڭ سۆزىگە قىلدىلەر گۇمان،
 شول قاراقچىلار مېنى دايمىم ئاتار مۇزگان بىلە.

خەندەئى قىلساڭ قىزىل گۈل غۇنچەسىدەك نەۋدەھەن،
 گۈل يۈزۈڭنى ئىستەسەم گۈلزار ئارا يوقتۇر چەمەن،
 دۇنيانى سەيلان ئېتىپ كۆرسەم يۈرۈپ ئۆيىنى يەمەن،
 سەنسىز، ئەي، باغى ئىرەم ئىچرە قارار تاپماسمە مەن،
 تاش باغرىڭغا ئەسەر قىلمايدۇر ئاھ ئۇرغان بىلە.

دېمەگىل ھېچ كىشىنى بولغىل ئاڭا ھەمخانىئى،
 كۆيدۈرۈر شەمئى ئوتىدەك بالۇ فەرىن پەرۋانەئى،
 بىلگەن ئايتۇر دەردى بار، بىلمەس مەگەر دىۋانەئى،
 ھەر سەھەر فەرياد ئېتىپ بۆلبۇلغا ئوخشا نالەئى،
 تاش باغرىڭغا ئەسەر قىلمايدۇر ئاھ ئۇرغان بىلە.

ناگەھان كۆردۈم يۈزۈڭنى ماھى تابان گۈلئۇزار،
 ئەرزى ھالىمنى ئايتسام ساڭا يىغلاپ زار - زار،
 ئىچمەيىن مەن مەست تۇرسام، يولىڭىزدا مەستدار،
 بىۋەفاغە سىزغۇرۇپ جانغا نېچكۈك پايداسى بار،
 نالەۋۇ فەرياد ئېتىپ، ئاھۇ فىغان قىلغان بىلە.

ئاخىرەت سەۋداسىنى قىلسۇن مېنىڭدەك زارغە،
 رەھم ئەيلەپ سورمادىڭ ئاستۇرغىل ئەمدى دارغە،
 يا ئالىپ بارغىل مېنى ساتتۇرغىلى بازارغە،
 قۇللۇغۇمنى ئەرز ئېتەي يەتكۈرسەلەر دىلدارغە،
 قويسا ئالەمدە رىزا بەردىم مېنى ساتقان بىلە.

دايىما تاكى سەھەر ۋەقتىدا خۇش كۆردۈم سېنى،
 نە يوسۇن خۇش كۆردۈم ياڭلىغ بۇيۇن كۆردۈم سېنى،
 قالماغان ئەمگەككە قالدىم ناگەھان كۆردۈم سېنى،

يا مۇرادىمنى ھاسىل قىل، يا ئاتىپ ئۆلتۈر مېنى،
بىر غەرىبىدۇرمەن سوراغچىم يوق مېنى ئاتغان بىلە.

زەئفەرانىدەك گۈل يۈزۈم گۈلدەن بەتەر سارغارغۇدەك،
ئاقسەت ئۈشپۈ بەلا بىرلە جانىمنى ئالغۇدەك،
مۈددەئىي قىلسا مېنى، كەڭرۈ رەقىبىگە قالغۇدەك،
مۈددەئىي غەممىزلار كۆرگەنگە خوشھال ئولغۇدەك،
باش يالاڭ، يىرتۇق ياقام كۆرگەن مېنى ئەفغان بىلە.

غەمچىلىك كېلەن كۈندىن قېتىپ دور قىلىپ
كۈتۈپ خىزمەتلىرىم ئۈزۈلۈپ كەتتى
سارىيە خىزمەتلىرىم ئۈزۈلۈپ كەتتى

قەلەم ئۈزۈلۈپ كەتتى
قەلەم ئۈزۈلۈپ كەتتى
قەلەم ئۈزۈلۈپ كەتتى

شۈبھىسىز ھالدا يۈزۈمنى كۆرۈپ كەتتى
كۈزۈپ كەتتى يۈزۈمنى كۆرۈپ كەتتى
شۈبھىسىز ھالدا يۈزۈمنى كۆرۈپ كەتتى

خەندە قىلسا قىزىل كىچىك سېدىكى نۇپۇس
دېنەنى ئىپادىلەپ بېرىپ
تاش باغرىنىڭ ئىزىدا يۈزۈم ئورماندا

دېمكىلىك چىكىش بولغىلى انىمىغا ئىشەنمەس كۆيدۈرۈشكە ئوتتۇرىدا بىر يېرىم پىروپا
 سىلكان ئىتودردى يىلدىن بېشىمىز كۆرۈپتۇمۇ بىر سېھىر قىلدىمۇ بىلەن خۇش ناز
 تاش باغرىمىزنىڭ ئىترىقىمىزدا ۋە ئورماندا
 ناكھان كوردوم يۈزۈنكى مەتەن ئان كىلەنار عرض جالىنى ايتىم سىلگىنىمىزدا زازار
 ايتىمىمىزدا قورسىم يولونكىزدا پىنغان غورۇبىت جانغىچىك پىداسى بار
 ئالەم قىلغان قىلغان پىل

آفرىتى سۇدىكى قىلىنمىز كۆرۈنمىز بىر كۆرۈنمىز بىر كۆرۈنمىز بىر كۆرۈنمىز
 يا ئايىمىزنى ساقلىغۇن يا ئايىمىزنى ساقلىغۇن يا ئايىمىزنى ساقلىغۇن
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا

ۋە ئايىمىزنى ساقلىغۇن يا ئايىمىزنى ساقلىغۇن يا ئايىمىزنى ساقلىغۇن
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا
 قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا قورسىمىمىزدا

(بۇ ئۈچ پارچە مۇخەممەس نىيازى غەزەللىرىنىڭ ئاخىرىغا كۆچۈرۈلگەن)
 (نەشرگە تەييارلىغۇچى: قاراقاش ناھىيەلىك كۈتۈپخانىدا)

شائىر ئەييۇب شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش

مۇھەررىردىن: ھازىرغىچە بىزگە مەلۇم بولمىغان شائىر ئەييۇب ھەققىدىكى ئەڭ دەسلەپكى مەلۇمات ۋە بىر قىسىم شېئىرلىرى ئۆنەل قايا تەرىپىدىن تەييارلىنىپ، تۈركىيەدە نەشر قىلىنىدىغان «تۈركولو-گىيە» ژۇرنىلىنىڭ 1991 - يىللىق سانى (9- جىلد)دا ئېلان قىلىنغان. ئۆنەل قايانىڭ مەلۇماتىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «تىل ۋە تارىخ - جۇغراپىيە فاكولتېتى كۈتۈپخانىسى يازمىلار بۆلۈمىدە MO1.1096 نومۇر قو-يۇلغان، ئاخىرى يوق، ئەھمەد يەسسەۋىي، قۇل سۇلايمان، شەمس، ئوبەيدى، مەشرەب، مۇخلىس، ئەييۇب ۋە باشقا شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 176 ۋاراقلىق بىر ھېكمەت مەجمۇئەسى ساقلان-ماقتا. ئۇنىڭ قاچان، نەدە كۆچۈرۈلگەنلىكى مەلۇم ئەمەس.» ئۆنەل قايا ئەنە شۇ باياردىكى ئەييۇبقا ئائىت سەككىز پارچە شېئىرنى تاللاپ ئېلان قىلغان.

كېيىنچە زۇھەل كارگى ئۆلمەز «تۈرك تىللىرى تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىللىق 5 - ساندا «ئەييۇب ۋە ئۇنىڭ چاغاتايچە شېئىرلىرى» دېگەن نام ئاستىدا ئەييۇبىنىڭ 18 پارچە شېئىرىنى تەييارلاپ نەشر قىلدۇردى. ئۇ تەييارلىغان شېئىرلار باشقا يەنە بىر مەنبەگە ئاساسلانغان بولۇپ، بۇ ھەقتە مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: «تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئەبۇلغازى باھادۇرخانىنىڭ «شەجەرەئى تۈرك»، ناملىق ئەسىرىنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرىنى توپلاش جەريانىدا گوتتىنىڭ ئۈنۈپۈرستېتى كۈتۈپخانىسىدا cod.Ms.Turc.46 نومۇر قويۇلغان «شەجەرەئى تۈرك» نىڭ چاغاتايچە نۇسخىسىغا قوشۇپ تۈپلەنگەن ئەييۇبىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇچراتتۇق. بۇ نۇسخىسىنىڭ تۈنجى سەھىپىسىدە مۇنداق سۆزلەر بار: چاغاتايچە «شەجەرەئى تۈرك»، ئا-خىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك لەھجىسى بىلەن يېزىلغان بىر بۆلەك شېئىر (144a — 159a) بار. 159 ۋاراق، 16×21.3cm، مىلادىيە 1737. يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، «شەجەرەئى تۈرك» نىڭ بۇ نۇسخىسىنىڭ ئارقىسىدىكى 144a — 159a - بەتلەر ئارىسىدا ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك لەھجىسى بىلەن يېزىلغان بىر بۆ-لەك شېئىرلار بار. شېئىرلار يېزىلغان قەغەز «شەجەرەئى تۈرك»، يېزىلغان قەغەزگە قارىغاندا سەل بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ.»

گەرچە شائىر ئەييۇبىنىڭ تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان ۋاقتى، يۇرتى ۋە باشقا ئالاقىدار ئەھۋاللار ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئۇنىڭ شېئىر-لىرىنى ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر تۈركىي تىلىنىڭ ئۇيغۇر لەھجىسىدە يېزىلغان، دەپ قارىدۇق. چۈنكى، ئۇ-نىڭ شېئىرلىرى تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە باشقا تۈركىي مىللەتلەرگە قارىغاندا ئۇيغۇر تىلىغا يېقىنراق. ئەييۇب شېئىرلىرىدا ئىدىيەۋى مەزمۇن جەھەتتە كىشىلىك ئەخلاق، ياخشىلىق، سەممىي - ساداقەت، تىرىشچانلىق، تەلەپچانلىق تەشەببۇس قىلىنغان، بوشاڭلىق، نەپسانىيەتچىلىك، بەتخۇيلۇق، نادانلىق، رى-ياكارلىق، نادانلىق ئىللەتلىرى قامچىلانغان. ئەينى دەۋردىكى زۇلمەتلىك جەمئىيەت ئۈستىدىن شىكايەت

قىلىنغان. ئەمما، ئۇنىڭدا ئەينى دەۋرنىڭ بەزى ئىدىيەۋى چەكلىمىلىكلىرىمۇ مۇئەييەن دەرىجىدە ساقلانغان. مۇنداق تەرەپلەرگە قارىتا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش زۆرۈر. تۆۋەندە كلاسسىك شائىر ئەييۇبنىڭ «شەجەرەئى تۈرك» نىڭ چاغاتايچە نۇسخىسى بىلەن قوشۇپ تۈپ-لەنگەن شېئىرلىرى ۋە ئۇنىڭ فوتو نۇسخىسى، ئاخىرىدا ئۆنەل قايا تەييارلاپ «تۈركولوگىيە» ژۇرنىلىنىڭ 1991 - يىللىق سانى (9 - جىلد)دا ئېلان قىلىنغان سەككىز پارچە شېئىرنىڭ زۇھەل كارگى ئۆلمەز تەييارلىغان نۇسخىدا بولمىغان ئۈچ شېئىر ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سۈنۈلدى.

1

بولمىشام غەم زۇلمەتتە لالۇ ھەيران مەن غەرب،
ئول سەبەبىدىندۇر قىلۇرمەن ئاھۇ ئەفغان مەن غەرب.
مۇبتەلا بولغان قەفەسدە بۇلبۇلى بىچارەدەك،
كېچە - كۈندۈز نالە ئەيلەپ دىيدە گىريان مەن غەرب،
سەندىن ئۆزگە، يارەب، ھېچبىر كىمىسە بىلمەس ھالىما،
ھەسرەت ئوتى بىرلە دائىم باغرى بىريان مەن غەرب.
مىھنەتۇ دەردۇ ئەلەم، غەم - غۇسسە بىرلە مۇبتەلا،
مەنزەلى ۋەيرانە ئىچرە كۆڭلى ۋەيران مەن غەرب.
كۆزلەرىمدىن قان تۆكۈپ ئاھ ئۇرسام يىغلاپ ئەيب ئەمەس،
تاپمادىم ئالەمدە مەن دەردىمغە دەرمان مەن غەرب.
تاڭ ئەمەس ئالەمنى گەر كۆيدۈرسە مەجنۇن قىسسەسى،
بۇ فەلەكنىڭ ئىلكىدىن كۆركىم نە داستان مەن غەرب.
ئۆتمەي ئۈمىرنىڭ چەرخ ئېلىدىن بىر كۈن، ئەييۇب، شاد ئولۇپ،
قىلمادىم ئالەمدە بىر سەيرى گۈلىستان مەن غەرب.

بولمىشام غەم زۇلمەتتە لالۇ
اول سەبەبىدىن دورىلۇرمەن
مۇبتەلا بولغان قەفەسدە
كېچە كۈندۈز نالە ئەيلەپ
سەندىن ئۆزگە بىر كىمىسە بىلمەس ھالىما
ھەسرەت ئوتى بىرلە دائىم باغرى بىريان مەن غەرب
مىھنەتۇ دەردۇ ئەلەم، غەم - غۇسسە بىرلە مۇبتەلا
مەنزەلى ۋەيرانە ئىچرە كۆڭلى ۋەيران مەن غەرب
كۆزلەرىمدىن قان تۆكۈپ ئاھ ئۇرسام يىغلاپ ئەيب ئەمەس
تاپمادىم ئالەمدە مەن دەردىمغە دەرمان مەن غەرب
تاڭ ئەمەس ئالەمنى گەر كۆيدۈرسە مەجنۇن قىسسەسى
بۇ فەلەكنىڭ ئىلكىدىن كۆركىم نە داستان مەن غەرب
ئۆتمەي ئۈمىرنىڭ چەرخ ئېلىدىن بىر كۈن، ئەييۇب، شاد ئولۇپ
قىلمادىم ئالەمدە بىر سەيرى گۈلىستان مەن غەرب

مەنزىلى دىيارىنىڭ ئىچىدە كۆكۈلۈك دىيارىدىن غەرب
 كۆز لەپىم دىيارىنىڭ تۆگۈبە دەۋرىدە يەنىلا
 ئاچما دىيارىمغا دەس دەردىم دەردىم دەردىم
 ئانگىلىيە دىيارىمغا كۆزۈم دەردىم دەردىم
 بونىڭ ئىچىدە يەنىلا كۆزۈم دەردىم دەردىم
 ئوتمايلا كۆزۈم دەردىم دەردىم

قىيام دىيارىمغا دەردىم دەردىم
 كۆزۈم دەردىم دەردىم

2

كېتەر سەن دۇنيادىن يالغۇز يېتۈشسە گەر قەزا دەردلەر،
 بولۇر ئىماننىڭ ھەمراھ گەر رىزا بولسا خۇدا دەردلەر.
 بۇ دۇنيادا ئوغۇل - قىز مالى مۈلكۈ خانۇماننىڭدىن
 بولۇرسەن نېچە بولساڭ مېھرىبان ئاخىر جۇدا دەردلەر.
 ئىبادەت قىلماق دۇنياغا كەلتۈردى سېنى مەئبۇد،
 قىلا كۆر ھەق يولىدا سەن ئەزىز جاننىڭ فېدا دەردلەر.
 تەمامى ئۆتسە ئۈمۈرۈڭ مەئسىيەتتە تەۋبەسىز جاننى
 قىيامەت كۈن بەلالارغا بولۇرسەن مۇبتەلا دەردلەر.
 خۇدا دەرگاھىدا قىلغان گۇناھىڭنىڭ ياماندىن،
 ئەگەر يالغان دېسەڭ بولغان تامام ئەزرا گۇۋا دەردلەر.
 بىلىپ - بىلمەي بۇ دۇنيادا يامان - ياخشى ئەمەل قىلساڭ،
 نېچۈك قىلمىشىڭغا لايىق بېرۈر تاغلا جەزا دەردلەر.
 نەچە رەنج ئولسە، ئەيىۈب، سەن خۇداغا شاد ئولۇپ شۈكر ئايت،
 بۇ فانىي دۇنيادا ھەر نېچە كۆپ كۆرسەڭ ئىزا دەردلەر.

كيتارپن دنيادن يالغوز   يتوشپه كرفضا ديرلار
 بولور ايمانينك بيمراه   كر رضا بولپه خدا ديرلار
 بودنياده ادخول قير   مال ملك خانما شينك دينا
 بولورپن نچه بولپنك   مهربا آخر جدا ديرلار
 عبادت قبلماقه دنياده   كيلتور در سيني معبود
 قيدا كور حقا بوليدن   عزيز جانينك فدا ديرلار
 تامام اولپه عجز نيك   معصيته توبه بيز جان

قيامت

قيامت كون بلا لار   بولورپن مبتلا ديرلار
 خداور كا بيه قيلغان   كئاهينك شينك يمانيدن
 اكر يالغان ديك بولغان   تمام اعضا كور ديرلار
 بيليب بيلماقا بودنياده يمان   نخته عمل قيلپنك
 نچوك قيلميشنكا لايقا بوردور   تاشكلا جزا ديرلار
 نچه رنج اولپه ايوبن   خدا عرش اولوب شكر

بوفان دنياده هر نچه كور

كورپنك ايزا ديرلار

كۆيەر ئالەم فەلەك جەبرىن، يارانلار، مەن بەيان ئەتسەم،
 فەلەكنىڭ رەھىمى كەلمەس مەن كۆيۈپ يۈزۈمنىڭ قىلغان ئەتسەم.
 كۆيۈبان كۈل بولۇرمەن بۇل كۆڭۈلدە بار دەردىمنى
 فەلەكنىڭ جەبرىدىن كۆيگەن كۆڭۈللەرگە بەيان ئەتسەم.
 كەمەلمەس كۆڭلۈم ئىچرە مەسكەن ئەتكەن دەردى بىدەرمان،
 نېچكەم كۈنۈپكۈن تىنماي يازىپ مەن داستان ئەتسەم.
 مېنى ئەيىب ئەيلەمەڭ دەردىن قىلۇر دەپ ئالەم ئىزھار،
 بۇ كۆڭلۈم شەھرىنە سىغماس، بۇ دەردىمنى نىھان ئەتسەم.
 بەلا مەنەت بۇ غەملەردىن قۇتۇلغايەنمۇ، ئەي دوستلار؟
 چىقىپ مەجنۇن كەبى چۆللەردە ھەم مەنزىل مەكان ئەتسەم.
 ئېشىتسە ئەھلى دەرد دەردىمنى سەلدەك ياغدۇرۇر ياشىن،
 ئىنانماس بىغمە ئالدىدا يۈرەك - باغرىمنى قان ئەتسەم.
 بولۇپسەن غەرق دەريايى غەم ئىچرە ناتەۋان ئەيىۈب،
 بۇ دەريانىڭ كەنارى يوق، چىقارمەن دەپ گۇمان ئەتسەم.

كويار عالم فلەك جەبرىن	بىرانلار مەن بىيا ايتىم
فلەك نىڭ رەھىمى كەلمەس	مەن كويۇپ يۈزۈمنىڭ قىلغان ايتىم
كويۇبان كۈل بولۇرمەن	بول كۈنۈلدە بار دەردىمنى
فلەك نىڭ جەبرىدىن كويۇر	كۈنۈلدە كەلمەس ايتىم
كەمەلمەس كۆڭلۈم ئىچرە مەسكەن	نىھان دەردى بىدەرمان
نېچكەم كۈنۈپكۈن تىنماي	داستان ئەتسەم
مېنى ئەيىب ئەيلەمەڭ	دەردىن قىلۇر دەپ ئالەم ئىزھار
بۇ كۆڭلۈم شەھرىنە سىغماس	بۇ دەردىمنى نىھان ئەتسەم
بەلا مەنەت بۇ غەملەردىن قۇتۇلغايەنمۇ	ئەي دوستلار؟
چىقىپ مەجنۇن كەبى چۆللەردە	ھەم مەنزىل مەكان ئەتسەم
ئېشىتسە ئەھلى دەرد دەردىمنى	سەلدەك ياغدۇرۇر ياشىن
ئىنانماس بىغمە ئالدىدا يۈرەك	- باغرىمنى قان ئەتسەم
بولۇپسەن غەرق دەريايى غەم ئىچرە	ناتەۋان ئەيىۈب
بۇ دەريانىڭ كەنارى يوق	چىقارمەن دەپ گۇمان ئەتسەم

بىلاھىنت بوغملادىن قوتو لغاي مۇن سىۋاي دوپىتلا
 چىقىپ چىنۇن كىبى چول لارو ھىم منىل مىكان ايتىپ
 ايتىپ اېلى دىزىر دىنما سېىر دىك ياغىدور دىن
 ايتا نىما سى باغىم الدىدە يوراك باغىمى قى ايتىم
 بولوب سى غرق دىزى بايى غم اچرا نا نوان ايتوب
 بو دىزى بايىنىك كىنارى يوق چىقار مۇن سىب كىمان ايتىپ

4

بۇ ئۆلۈم تۇيدۇقسىزىن بىر كۈن كېلۈر بەرمەي خەبەر،
 بىر زەمان قويماس ئەگەر بەرسەڭ بويۇنچە سىمۇ زەر.
 قابىزۇل - ئەرۋاھ كېلىپ ئۇرسا بۇ جانە چەنگالدىن،
 نالىش ئەتسە يالبارىپ يۈز تىل بىلە قىلماس ئەسەر.
 مەۋت شەرابىدىن كىشىنىڭ گەر تولۇپ پەيمانەسى،
 يەتسە نەۋبەت ھەركىمە خاھۇ ناخاھى بۇ شەربەتدىن ئىچەر.
 ئەمرى ھەق بىرلەر سېنىڭ تۇشىدى بۇ سەۋدا باشىغا،
 يەتتى ئانىڭ تۇغمىغاندەك بولدى، ئەي جانۇ جىگەر.
 چۈن مېنىڭدەك كۆڭلى كەملەرنىڭ يۈرەكى بولدى قان،
 فانى ئۆيدىن كۆز يۈمۈپ باقى ئۆيە قىلدىڭ سەفەر.
 ھەسرەتتىڭدىن ئۆرتەنىپ كۆز ياشىنى سەلدەك تۆكۈپ،
 خەم قىلىپ قەددىن غەمىڭدىن قالدى زار يىغلاپ پەدەر.
 يۈز ھەۋەسلەر بىرلە تۈزگەن كار بارىغىغە سېنىڭ
 بولدى پەيدا بۇ ئۆلۈمنى جەبرىدىن ھالى دىگەر.
 تالىبۇ دىداردەك بىر كۆڭلى كەم كۆپ نامۇراد،
 تاپمادى ئالەمدە سەندىن بەلكى بىر پەششە زەرەر.
 بارچە ئامىن دەڭ، ئىلاھا، ئەمدى ئاندە ھالىنى
 گۈشە ئى چەشمى ئىنايەت بارچەغە قىلغاي نەزەر.
 ئايرالىق ئوتىغە تۈزمەي نالە قىلماق ئەيب ئەمەس،
 بۇ جۇدالىق ئوتىنە تاقت كەتۈرمەس شىرى نەر.

بىلدى ئەيىۋ، دوستلارم، يوقتۇر ۋە فاسى دۇنيانىڭ،
يارۇ دوستىدىن ئۆزگە بىغەرزەندى كىم ياد ئېتەر؟

بەدەلوم تۇيدۇق پىزىن
بىر كۈن كىلور بىر ماى خىر
بىزنىڭ تۇيماپىرا كىرىشكە
بويونكىچە بىسەم زىر
قائىدىلار چىچ كىلىپ
اۋرېسە بوجانە چىكايىن
تايىش ئىتەپە يالبارىپ
يۈز ئىيل بىلە قىلداش
موت شىراپ دىن كىشىنىك
كىر تۇلوب بىسەنە بىكى
بىتپە نۇبىت ھەر كىمە خىواە
ناخىما بىشە چىنە چا
امرا ھىق پىر بىشك توشى
بوسەدا باشىكا
بىتى آئىك تۇغما نىك
بولىدراى جان جىك
چون مىنىك دىك كوكىلگىم
لارنىك يوزاكى بولىدرا
خانە اۋىدىن كوز يوموب
باقى اۋىسە قىلدىك پىر
ھىر تىك دىن اورتاىب
كوز ياشىما پىلدىك توكوب
خىم قىلىپ قىدىن خىمىك دىن
قالدى زار بىغلاب بىر
يوز بىسەلار بىر تۇزگا
كار بارىك ھەمىنىك
بولدىر بىد اھوا ولىشى
جىرىدىن چالى دىك
طالب دىدار دىك بىر كوكىلگا
گىم كىوب نا مىراد

ئاچمادىم دىن بىر ئىشنى بىلكە بىر پىشە ضرر
 بارچە ئامىن دىنكى كىتەك ايمىدرا ئندە چالينە
 كورنە جىشىنى غنايت بارچە غە قىلغاي نىظر
 ايراليتىق اوتتۇغە نوزىغا ئالە قىلماق عىبىل يىمىس
 بوجدا لىق اوتتۇغە قىت كىتور ماس شىر وىنر
 بىلدا رىتوب دىن بىلەم يوقتور و فابىكى دىن بىلەم
 بار دىن بىلەم اوز كىمى يادا ايتار فرزندىم كىم يادا ايتار

5

ئەي كۆڭۈل، ھەر بۆلەھە ۋەسنى ئۆزىگە يار ئەيلەمە،
 ئۆز - ئۆزۈڭ غەم تىغى بىرلە كۆڭلۈڭ ئازار ئەيلەمە.
 ھەر ۋە فاسىزدىن ۋە فائىستەپ يولىندا جان چېكىپ،
 نەقدى ئۈمۈرۈڭ سەرق ئېتىپ سۇلتان باشىڭ خار ئەيلەمە.
 ئەي كۆڭۈل، سەن سەيد ئېتەي دەپ بىۋە فالار كۆڭلىنى،
 جان قۇشنى دامى بەلارغا گىرىفتار ئەيلەمە.
 پەندىم ئالغىل ناتەۋان مەنەترەدە، غەمگىن كۆڭۈل،
 ھەر يېتەر - يەتمەسنى دوست دەپ سىررىڭ ئىزھار ئەيلەمە.
 دوستلىغ ۋە ئىدە قىلىپ تۇرسا ئەگەر مەردانەۋار،
 دۈشمەننىڭ ھەم بولسا ئاندىن تەركى دىدار ئەيلەمە.
 نالىشىڭ نائەھلى ئېلىگە قىلمادى ھەرگىز ئەسەر،
 تۈتى قۇش دەك يالبارىپ يۈزۈڭ بىلە زار ئەيلەمە.
 كۆرسەڭ، ئەيىۈب، ھەر كىمنى كۆڭلىگە لايىق كۆڭلىنى،
 ئىشكىندە قۇل بولۇپ، قۇللىق قىلىپ ئار ئەيلەمە.

اى كۆڭۈل ھەر بول بىلەم اوزىنىكا يارا يىلامە
 اوز اوزىنىك غەم تىغى بىرلە كۆڭلۈڭنىڭ ازارىغا

ھەرقانداق پىرىنسىپقا بىئەھدىدە جان چىكىپ
 ئەقىدى ئىشىكىنىڭ قىزىقىپ
 ئاھى كۆنۈشكەن قىلماقتا ئىكەن
 جان قوشۇننىڭ داھىيە
 پىندىم ئالغىلى ئالماقتا
 ھەرقانداق پىرىنسىپقا بىئەھدىدە
 دۈپتەن ئىشەنچ قىلىپ
 دۈشمەننىڭ ھەممە بولسا ئىشەن
 ئالغىلى ئالماقتا
 تۈپتىن قوشۇننىڭ بالىسى
 كۈرپىنىڭ ئىشەنچىمەن
 ئىشەنچ قىلىپ
 ئىشەنچ قىلىپ

6

نىڭ غافىل چىقارماسەن كۆڭۈلدىن خام خىيالنىڭنى،
 ساچۇ ساقال ئاقاردىيۇ تۈز ئالماسەن ۋەبالغىنى.
 ھەق ئەمەردىن بويۇن بۇرما كى تەندە بار ئېسە ھالىڭ،
 باشىڭ ياستۇقغە يەتسە گەر ئالۇر تەندىن بۇ جاننىڭنى.

ئۈزۈپ ئالەمدىن ئۈمىدىنىڭ، ياتار بولساڭ بولۇپ ناچار،
 تاپالماي دەردىگە دەرمان باقارلار كۈندە فالىڭنى.
 ئۆلەر ۋەقتىڭدە بىلگەيسەنكى ئۈمرىڭ ئۆتكەننى زايىد،
 نە سۈد ئەتكەي بىلىپ ئاندا ئەبەس فىكرى مەھالىڭنى.
 تەنىڭدىن چىقسا جان ئېلىتىپ قويارلار يارۇ يارانىڭ،
 خۇدادىن ئۆزىگە بىلمەس گۈردا كۆرگەن قىلۇ قالىڭنى.
 تانىپ ۋارسىلارنىڭ سەندىن كېلۈرلەر يىغلاشپ پەرۋاز،
 بولۇپ قەسسام قازىلار بۆلۈرلەر مۈلكۈ مالىڭنى.
 نەچە يىللار بولۇپ مۇنىس كى بىر ياستۇقدا باش قويغان،
 فالان كەسكە مۇناسىپ دەپ ياراغلارلار ھەلالىڭنى.
 ئەمەلدىن قالماي ئۆتكەن سوڭ سېنى ياد ئەتمەگەي ھېچكىم،
 نە ھاسىل ياد ئېتىپ گەر ساناغايىلار ماھۇ سالىڭنى.
 خۇدايا، ئاسىي ئەييۈبنىڭ قىلىپ تەقلىدىنى تەھقىق،
 ئىلاھا، رۇزىي قىلغىل رۇزى مەھشەردە جەمالىڭنى.

ئىككى خاقىن چىقارماپسېن كۆڭلىدىن خام خىيالىنىڭ
 سېلىپ چىقال اتاردى تۈزۈلۈپ سېلىپ وبالنىڭ
 چاقىمىدىن بويۇن تۈرۈپ كەتتىدۇ پارا ئېسى چالنىڭ
 باشنىڭ ياپتۇقۇنە يېتىپ كىرگۈزۈشۈپ بولمايلىڭ
 اوزروب خالىدىن ئامىدىنىڭ يىتار بولسۇنكى بولۇپ سېلىپ
 تاپالماي وزدىكىدەردىڭ باقارلار كۈندە فالنىڭ
 اولار ۋاقتىڭدە پىلىككە سېلىپ كەتتىڭىزلىككىن سىلىپ
 نە پەرد

نە پەردا ئىككى پىلىپ ئاندا عېتىپ فكرى چالنىڭ

تىنىك دىن چىقىپ جا ئايتىپ   قوبارلار بار يار تىنىك
 خدارىن اوز كاپىلىما   كوردە كور كاتىل قالىنىك
 تانىپ ارشلا تىنىك سىدىن   كىلورلار بىغلا شىب پرار
 بولوب قىپم قاضىلار بولۇر   لار مىك مالنىك نى
 نچە بىل لار بولوب موشىما   كە بىر باپتونۇدە باش قونچا
 فلا كىس كە مىناپىب دىب   بىر اخدارلار خىل لىنىك
 مىل دىن قالمى اوشكا بونكا   بىنە باپتىمكار سىچكىم
 نە حاصل بادا ئىت كىر   سانسە غايدار ماھ بىلىك
 خدایا عاصما ائوب تىنىك   قىلپ تىقلىد نى تىقلىق
 الكى روزى قىلغىل روز   مىشردە جىمالنىك نى

7

غەم يىمە، ئەي بەندە سەن، غەم يېگۈچى غەمخار بار،
 بىنەۋا بىكەس غەرب بىچارە لەرغە يار بار.
 ھەر كىشى بىر بەندەنىڭ كۆڭلىگە ئازارى بېرۈر،
 مۇندا بىر ئازار بەرسە، ئاندى يۈز ئازار بار.
 جەبرۇ زۇلم ئەتمە غەرب بىچارە لەرغە زىنھار،
 جەبرۇ زۇلم ئەتسەڭ، ساڭا جەبر ئەتكۈچى جەبىبار بار.
 جەبرۇ زۇلم ئەتسەڭ ئەسەر قىلماي غەربىلەر نالىشى،
 نالىشىغە باقماي ئاندا كۆيدۈرۈرگە نار بار.
 چاقماغىل ئازۇردە دىللارنى چاينىدىك زىنھار،
 مۇندە سەن چاقساڭ، سېنى ئاندى چاقارغا مار بار.

بۇ نە مەنمەنلىك تۇرۇر ئۆتمەي سىراتىدىن ئادەمى،
 تاغلا ئالدىڭدە لەھەد ئاتلىغ كىرەرگە غار بار.
 ئەي بەرادەرلەر، ئۇشۇل دۇنيادە بولماڭ بىخەبەر،
 دۈستىنى دۈشمەن قىلغۇچى ئورتادە بىر ئەيىبار بار.
 سەن كىرىپ دۈشمەن سۆزىنە بولما دۈشمەن تەڭرىغە،
 دۈشمەنە تۈرلۈك ئازابلار، دوستلارە، دىيدار بار.
 تەركى تەۋبە قىلماغىل خار بولساڭ، ئەيىۋوب، خەلق ئارا،
 خاردۇر ھەر قايدە كۆرسەڭ سەن كەبى بىمار بار.

غىم بىمە ئىبىدە پىرىن   غىم بىكۈچى غىم خىۋاز بار
 بىنوا بىكىپى خىرىب   پىچارەلار غىم بار بار
 بىرىشى بىرىدەنىڭ   كۈنىكىكا آزارى پىر
 مۇندە بىر آزار بىرىپە   اشە يوز آزار بار
 جىر ظلم اىتمە خىرىب   پىچارەلار غىم زىنىدا
 جىر ظلم ايتىپ نىك پىنكا   جىر ايتكۈچى جىبار بار
 جىر ظلم ايتىپ نىك اىپىر   قىلماي غىمىلار نالىشى
 نالىنىڭ غىم باقماي آندە   كۈيدۈرۈر كا نار بار
 چاقما غىل آزرە دل   لار غىم چىپا دىكى زىنىدا
 مۇندە پىن چاقىپ نىك پىن   آندە چاقار غىم مار بار
 بۈنە مەن مەنلىك تۈرۈر   اوتماي صراطىدىن آدمى

تاغلا

تاشقىلا الدىكىدە لىجىز ايتلىغ كىراركى غار بار
 اى برادرلار اوشۇل دۇنيا بولماڭكى بى خىبىر
 دوستىمىز دوستىمىز قىلغۇ چى اورناده بىر عىيار بار
 بىر كىرىپ دوستىمىز پوزىمى بولما دوستىمىز تىكرىمى
 دوستىمىز تور لىك عىزابلا دوستىلار دىدار بار
 تىرك مۇبە قىلما غىل خوار بولماڭكى ايتۇن خلىق ارا
 خوار دور بىر قايدە كورمىڭكى
 بىر كىشى بىمار بار

8

كىشى ئۆز مەقسەدىنچە خاھلاغاندەك ئىش ئېتىپ بولماس،
 خۇدا خاھلاماسا كۆڭلى دېگەن ئىشگە يېتىپ بولماس.
 ئەگەر ھەرچەند كىشىدەكىم ئەلەتدىن بولسا كۆپ غەيرەت،
 خۇدادىن بولماسا، بىل، قۇل ئاياغىن تەبرەتىپ بولماس.
 ئەگەر كۆڭلۈڭ ئىسىپ ئالسا، بىراۋدىن بىر ئاغىز ناننى
 سالىپ ئاغىزىڭغا چاپنارسەن، بۇيۇرماسە يۈتۈپ بولماس.
 تەئامى بىننەھايەت كۆپكى، يەرمەن دەپ ئۈمىد ئەتسەڭ،
 نەسىبەڭ بولماسە بەلكى ئانىڭ تۈزىن داتىپ بولماس.
 خۇدا خاھلاغان ئىش بولۇركى، ئەمدى چەنلەمەك نې سۇد،
 كىشى ئۆز ئىختىيارى بىرلە بىر ئىش ئوخشاتىپ بولماس.
 خۇدا ھەر نە قىلىپدۇر خەيرۇ شەر بارچە ئۆزىدىندۇر،
 خۇدانىڭ قىلغانغە بەندە بولغان قول قاتىپ بولماس.
 خۇدانىڭ ئەمرى بىرلە قاچسا سەندىن بەخت ھەم دەۋلەت،
 جەدەل ئاتىن مىنىپ قاۋماق بىلە ئانى تۈتىپ بولماس.

خۇدايىم يار ئولۇپ دەۋلەت قۇشى گەر قونسا باشىڭغە،
 خەلايىق بولسا دۈشمەن، قىلسا غەۋغا ئۆر كۈتسە بولماس.
 جەھاننىڭ خەلقى يار ئولسا بىرەۋگە، بىل مۇنى ئەيىۈب،
 خۇدا يار بولماسا بىر زەررە پايدا يەتكۈرۈپ بولماس.

كىشى ئوز مقصدىنچە خواھلا	خاندېك ايشا ايتىپ بولسا
خدا خواھلا ماپە كۈنلىكى	دىكا ايشا كىتىپ بولسا
اگر بىر چىند كىشىدە كىم غلبەت	بولسا كۈب غىرەت
خدا دىن بولسا پىل قول	اياغىن تىرايتىپ بولسا
اگر كۈنلۈككۈنك ايسپالسا	بىر ادرىن بىر اخزانان
پايسپاغۇزىنك غە چىنارسا	بۇيۇرسا پوتوب بولسا
طعامى بىر نىھايەت كۈب كە	بىر مىن دىسا ئىدى ايسپانك
ئىشېنك بولسا پىل كى اتىنك	تۈزىن دا ايتىپ بولسا
خدا خواھلا خا ايش بولسا	كە ايمىد حىلا ماكن بولسا
كىش اوز اختیارى بىر بىر ايشا	اوخشايتىپ بولسا
خدا بىر نە قىلىپ دور خىر شىر	بارچە اوزى دىن دور
خدا ئىنك قىلغانىنۇ بىدە	بولغان قول قانئىپ بولسا
خدا ئىنك انىر بىر قاجىپە	بىنچىن كچت بىسەم دولت

جَدَّالِ اتِّينِ مَيْنَبِ قَوْمَانَا   پېلە آنە توتىپ بولماپا

خدایم

خدایم یارا اولوب اولور قونۇق   كىر قونۇپە باشلىك عنە

خىلايق بولپە دوشمن قىلپە   غوغا اوزر كوتىپ بولماپا

جىدا سىنىك خىلقى يارا اولپە   بىر اوكا پىل موغلا ايتۇپ

خدایار بولماپە بىر تۇرۇ

پىدا يىتكور وب بولماپا

9

بەندەگە نىھەد قىلورغا ھەق قىلور بارچە ئىشى،
بەندە بولماس خەيرو شەرگە بولماغان رازى كىشى.
قىسمەت ئەتمىش ھەر كىمە بۇ نەۋى قەسسامى ئەزەل،
قىسمەتتىن بولماس ئارتۇق كۆككە يەتسە كاهىشى.
بارسا مېھنەتتىن قاچىپ ئول راھەت ئىستەر جەننەتە،
گەر نەسب ئەتسە كۆرەر ئول جەننەت ئىچرە كاهىشى.
ھەر كىشى رۇزى ئەزەلدە بولسا گەر بەختى قارا،
كۆلمەس ئول، دائىم كۆيۈپ يىغلاپ ئۆتەر يازۇ قىشى.
بەندە ئى بىچارەدۇر يوقتۇر بىلىك ھېچ چارەسى،
ھەر نە مېھنەت كەلسە قايلىدۇر قاتىغ ئادەم باشى.
ھەق ئەزىز ئەتسە بولور شاھلار گەدالار فەيرەۋى،
كىمنى خار ئەتسە ئانىك بىگانەدۇر خەيلى خىشى.
دۇستلارم، ئەيىۈبكىم بولدى بەتەقدىرى خۇدا،
بارچە تابىئ قۇشلاردىن ماڭا ئۇچتى دەپ قۇشى.

بەندەگە نە قىلورغىمۇ ھەق   قىلور بارچە ایشى

بەندە بولماپ خىر شىركا   بولغان راضى كىشى

قىسقىچە ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ
 قىسقىچە ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ
 بارىپ مۇھىت دىن قانچىنە
 كىرگىزىپ ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ
 بىر كىشى روزى ازل دە
 كۆنلەپس اول دايم كۆيۈپ
 بىندە پىچارە دورى يوقتۇر
 ھەرنە مۇھىت كېلپە قايىل
 ھەقىقەت ئىزى ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ
 كىم نە خار ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ
 دۇنيا ئىزىم ئىتتىپاقىمىزدا بولۇپ

بارچە تالەق قوشلار دىن
 مىنگا دۇچىدە دىب قوشى

ئەجەلنىڭ شەرىھىتىمىز بارچە خەلايقىلار داتار بىر كۈن،
 زەمانى بولماكمىز غافىل ئەجەل ئوقىمىز ئاتار بىر كۈن.
 قويۇپ خاك ئاستىدا تەننى ئەزىز جاننىڭ كېتەر بىر كۈن،
 قارا يەر ئەژدەھادۇر بارچەنى ئاخىر يۇتار بىر كۈن.

ئوغۇل - قىزىڭ قالۇر ناچار بارۇر يالغۇز باشىڭ ئاندا،
 كىرىپ مۇنكىر - نەكىر ئول دەم سۇراغ - سوئال ئېتەر بىر كۈن،
 يامان - ياخشى بۇ دۇنيادە نەكىم قىلغانلارنىڭ سەندىن،
 خۇدا قازى بولۇپ بىر - بىر جەۋاب بەر دەپ تۇتار بىر كۈن،
 جەھەننەم ئۈستىدىن چەككەن سىرات ئاتلىغ گۈزەرگاھىدىن،
 كېتەر دەۋزەخغە كۇففارۇ، مۇسۇلمانلار ئۆتەر بىر كۈن،
 بۇ دۇنيادىن كېچىپ جاندىن خۇدانى ئەيلەگەن خوشنۇد،
 بولۇپ دىدارىنە ۋاسىل مۇرادىغە يېتەر بىر كۈن،
 خۇدانىڭ ئەمرىنى تۇتماي ئىبادەتتىن بولۇپ غافىل،
 گۈنەھكار ئاسىي جافىيلار پۈشەيمانلار ئېتەر بىر كۈن،
 خۇداۋەندا، كەرەم بىرلەنكى قىلغىل مۇشكىلىم ئاسان،
 ھەزار ئەرمان بىلە ئەييۇب لەھەد ئىچرە ياتار بىر كۈن.

اجل ئىنىك شىرتىن بارچە خىلاپىق لار داتار بىر كۈن
 زىمان بولما كىم غافىل اجل ادقىن اتار بىر كۈن

قويۇب

قويۇب خاك اپتېدەتنىڭ ۋەزىر جانىنىڭ كىتار بىر كۈن
 قرايراش دىر ھادور بارچەنىڭ آخىر بوتار بىر كۈن
 ادغۇل قىزىنىڭ قالور ناچار بارور يالغۇز باشىنىڭ ئاندا
 كىرىپ ئىنكىر ئول دەم پۇراغ بىوال ايتار بىر كۈن
 يىلانچىتە بودىيادە نەكىم قىلغانلارنىڭ سېندىن
 خۇدا قاضى بولۇپ بىر بىر جىواب بېرىپ تۇتار بىر كۈن
 جەننەم اوپتېدەتنىڭ چىككان صراط اتلىغ كۆزگەھدىن
 كىتار دوزخۇچە كافر لار ئېلمانلار داتار بىر كۈن

بودۇنبايدىن كىچىپ جاندىن   خدانى ايللاكان خوشنود
 بولوب ديدارنىڭدا اصل   مرادىغە يتار بىر كۈن
 خدانىڭ ئىزىنى تۇتما   عبادىتىدىن بولوب غافل
 كۈنە كارىغا صى جافىلا   پىيمانلار ايتار بىر كۈن
 خداوندا كرم بىرلان كە   قىلغىل مۇشكلىم اپان
 ھزارا زىمان بىلە ايتۇب
 لىدا بىرە يانار بىر كۈن

11

خۇداۋەندا، تەرەھھۇم قىل مېنىڭ بۇ ئاھۇ زارمغا،
 كى سەن نېدىن مېنى، يا رەب، يېتۈرمەي ئىنتىزارمغا.
 ھەۋاۋۇ ھىرسىلار بىرلە بۇ كۆڭلۈم بولدى بىئارام،
 كى سەن سەبرى قانائەتسىز بۇ كۆڭلى بىمەدارمغا.
 قىلالماي قۇللىق ئۈمىر ئۆتدىكى، بولدىم مەن ساڭا ئاسىي،
 مېنى بۇ نەفسى شەيتان قويمادى ئۆز ئىختىيارمغا.
 خەلايىق قىلغانىن تاڭلا سورار بولساڭ بولۇپ قازى،
 ئەجەب ھەيرانمەن ئالدىڭدا نە يۈز بىرلە بارارمغا.
 جەھاندا نەچچە كۆپ قىلغان گۇناھى بىشۇمارمىنى،
 ئەگەر ئەفۋ ئەتمەسەڭ، يا رەب، گۇمان يوقتۇر يانارمغا.
 مۇسۇلمانلار، بولۇڭ شاھىد، مەن ئەمدى ئۆتكەن ئىشلاردىن
 پۇشەيمان مەن قىلىپ تەۋبە سىغىندىم بىرۈ بارمغا.
 مېنى كۆرگەن بەرادەر، يارۇ دۈست، قەۋمۇ قارىنداشىم،
 ئوقۇڭلار فاتھەكىم كۆزىڭىز تۇشسە مەزارمغا.
 دۇئايى خەيرىڭىزدىن تاكى قىلغاي ھەق كەرەم شاپەد،
 دېدىڭ ھەرچەند ئەنجام يوق بۇ مەنزىلدە دۇرارمغا.
 بىلىڭ باغلاپ كېتەرگە يول ياراغىڭ قىلمادىڭ، ئەييۈب،
 غەرب - بىچارە رۇھى سايىلى ئۈمىدۋارمغا.

خداوند اتر حتم قبل   منیک بو آه زار میغه
 که پس نه دین منی یارب   بتور مای ایتنظار میغه
 بهواد حرص لار بر لبو   کونکوم بولد بر بے آرام
 که پس صبری قناعت بیز   بو کونکلی بے مدار میغه
 قبل المای قول بقی عمر اوندیکه   بولدیم من سبکای اصی
 منی بو نفیس شیطان قو   بيمادی اوز اختیار میغه
 خلدای قیلغانین تانکلا   پورار بولوب قاضی

عجب

عجب منی الدنیک ده نه   یوز برله بارار میغه
 جمدانده نیچه کور قیلغان   کناهی بی شمار میغا
 اگر عفو ایتمک یارب   کمان بو قنور نیار میغه
 پشمانلار بولونک شهد   من امیدار تنگ ایشلار
 پشیمان من قلیب توبه   پیغندیم پرو بار میغه
 منی کورکان برادر یار   دوست قوی قریبندایم
 اوقونک لار فایحه کیم   کوز نیکیز توشپه مزار میغه
 دعای خیر نیکر دین تاکه   قیلغای حقا کرم شاید
 دیدنیک هر چند انجام یوقا   بو منزل ده دورار میغه

بېلىك بۇلاپ كىتاركا يول براغىنىڭ قىلغا دىنىكايون
 غزىپ پىچارە روھى سايلامىدا وارمىغىم

12

سېنىڭدەك ئالەم ئىچرە كۆرمەدىم مەن بىر يامان، ئەييۇب،
 يامانلىقىدا يامانلاردىن يامانسەن بىگۇمان، ئەييۇب.
 يامان ئەرمەسمۇ سەن بولساڭ ھەمىشە نەفس ئىلە گۇمراھ،
 كى سەندىن ئۆزگەلەر نەفسىگە سەندەك مەھر بان، ئەييۇب.
 قويار بولساڭ قەدەم رەھمان يولغا يۈرمەككىڭ مۇشكىل،
 يۈرۈر بولساڭ شەياتىن يولغا مەندەك، رەۋان، ئەييۇب.
 مۇسۇلمان ئوغلىدا يوقتۇر سېنىڭدەك ھېچ بىپەرھىز،
 ئەگەر ئالدىڭغا كەلسە يەپ - ئىچەرسەن بولسا قان، ئەييۇب.
 كى دۈشمەن دەپ قويارسەن ئانچە ئەمما دۇنياغە مەھرلىك،
 كۆرۈنمەس كۆزۈڭگە بىر فۇل ياننىدە خانۇمان، ئەييۇب.
 مۇسۇلمانلىق يولىدا سەن ئۆزۈڭنى ئانچە سادىق ئەت،
 خەلايىق ئىچرە ھالىڭ بارچەغە بىردەك يامان، ئەييۇب.
 تەمامى ئۇمرىڭ ئۆتتى، كۆرمەدى بىر كىم سەندىن سۇد،
 خەلايىق بارچە سەندىن كۆرگەنى دائىم زىيان، ئەييۇب.
 تىلىڭنىڭ ھاسىلى غەيبەت ھەسۇد ئىشلىك بۇ ھالىڭدا،
 ئوتۇرماسسەن كىشىگە بەرمەي ئازار بىر زەمان، ئەييۇب.
 ھەزەر قىل دۇنيادىن، بولما بەتەر قايتا بۇ ھالىڭدا،
 بۇ سۆز تەنبىھ بولسۇن، قىلدىم ئەيىبىڭنى ئەيان^①، ئەييۇب.
 يېتەلمەي مەنزىلە، يولدا قالۇرسەن، يول ياراغلىڭ تۇت،
 كېتەرسەن كۆپ ئۇزاق يولغا، ئات ئارسىق، يول گەران، ئەييۇب.
 كەل ئەمدى تەۋبە قىل، تالىب بولساڭ يانغىل يامان ئىشىدىن،
 كەرەم بىرلە ئەتا قىلغاي ئاخىر دەمدە ئىمان، ئەييۇب.

سېنىڭ دىكى عالم اچرە
 بىرلىقىدە پىمانلار دىن
 بىر مادىم بىرلىك ايتوب
 بىر پىس پىكىمان ايتوب
 بىر مەيلىم بىرلىك
 ھېمىنە نەپىس ابلە كىراھ

① بۇ سۆز يازما نۇسخىدا «فاش» دەپ يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئورۇندىكى ۋەزىن ۋە قاپسىيە ئىقتىبارى بىلەن «ئەيان» دەپ ئېلىنىشى مۇۋاپىق (مۇھەررىردىن).

كەپىننىڭ ئوزگارتىشقا
 قوبار بولۇپ كەتتى
 پورور بولۇپ كەتتى شىباھىن
 مېلىك ادغىلىدە بوختور
 كىرالىنىڭ غەمگىن بولۇپ كەتتى
 كەزىمىن دىيىپ قوبارنىڭ
 كوزىنىڭ كوزىنىڭ كوزىنىڭ
 مېلىك بولۇپ كەتتى

خەلىق باجىر ھالنىڭ باجىر
 تىمى ئىككى ئىككى ئىككى
 خەلىق باجىر ھالنىڭ كوزىنىڭ
 تىلنىڭ ئىككى ھالنىڭ
 ادتورماپىس كىشىغا
 ھىزىمىل دىيىپ بولۇپ
 بولۇپ ئىككى بولۇپ قىلىم
 تىمى ئىككى ئىككى ئىككى
 كىتارپىن كوزىنىڭ بولۇپ
 كىملىك توبە قىل تالاب
 كىملىك توبە قىل تالاب
 كىملىك توبە قىل تالاب

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە)

ئويۇن - تاماشا ھەققىدە بايانلار

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلېمىت قۇدرەت ھەمراھ

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «ئويۇن - تاماشا ھەققىدىكى بايانلار» ناملىق بۇ تېكىست «تاماشىنىڭ بايا - نى»، «مايمۇن ئويۇنىنىڭ تاماشىسى»، «ئوغلاق ئويۇنىنىڭ بايانى»، «داۋازنىڭ بايانى»، «نەيرەڭۋازنىڭ بايا - نى» دىن ئىبارەت بەش پارچە مەزمۇندىن تەركىب تاپقان. تېكىستلەردىن «تاماشىنىڭ بايانى» بىلەن «مايمۇن ئويۇنىنىڭ بايانى» نى مۇھەممەد ئەلى داموللا، «ئوغلاق ئويۇنىنىڭ بايانى»، «دارۋازنىڭ بايانى»، «نەيرەڭۋاز - نىڭ بايانى» نى ئابدۇۋەلى ئاخۇندلار شىۋېت مىسسىيونېرى گۇستاف رەكۋېتنىڭ ئالاھىدە تەشەببۇسى بىلەن خوتەن قەغىزى ۋە سىزىقلىق پەرەڭ قەغىزىگە يازغان. تېكىستلەرنى قەشقەردىكى شىۋېت مىسسىيونېرلىرى يىغىپ ساقلىغان ۋە كېيىن ئۇلار قەشقەردىن ئايرىلغاندا «قەشقەر باسما بۇيۇملىرى» تەركىبىدە شىۋېتسىيەگە ئېلىپ كېتىلىپ، كېيىنكى كۈنلەردە لۇند ئۇنىۋېرسىتېتى «ياررىڭ يىغىملىرى» غا تاپشۇرۇپ بېرىلگەن. بۇ تېكىستلەر ھازىر گۇننار ياررىڭ يىغىپ توپلىغان «ياررىڭ يىغىملىرى» نامىدىكى 207 - نومۇرلۇق ئارخىپتا ساقلىنىۋاتقان.

تېكىستلەردىن «تاماشىنىڭ بايانى» دا ئەينى دەۋردە خەلق ئارىسىدا بىرقەدەر ئومۇملاشقان مەشرەپ ۋە بەزمە ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇماتلار بېرىلگەن. «مايمۇن ئويۇنىنىڭ تاماشىسى» دا مايمۇن كۆندۈرۈش، خو - راز سوقۇشتۇرۇش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش، موللاقچىلىق، خەنزۇلارنىڭ لاتا قورچاق ئويۇنى، ئاياللار بەز - مىسى، كىتابخانلىق مەشرەپ قاتارلىق ئەل ئارىسىدىكى ئويۇن ۋە بەزمىلەر تونۇشتۇرۇلغان. «ئوغلاق ئويۇنىنىڭ بايانى» دا ئوغلاق ئويۇنىنىڭ كېلىپچىقىشى ھەققىدىكى رىۋايەت، ئوغلاق ئويناش قائىدىسى تو - نۇشتۇرۇلغان. «دارۋازلىقنىڭ بايانى» دا دارۋازلىقتا ئىشلىتىدىغان ئەسۋابلار، دارۋازلىق قائىلىرى تونۇش - تۇرۇلغان. «نەيرەڭۋازلىقنىڭ بايانى» دا ھىيلە - نەيرەڭ ئويۇنى، سېھىرگەرلىك، يىلانبازلىق، چىنە ئويۇ - نى، توپ قاتارلىق ئويۇن تۈرلىرى تونۇشتۇرۇلغان.

تېكىستلەرنى نەشرگە تەييارلاشتا مەتنىشۇناسلىق پىرىنسىپى بويىچە ئەينى دەۋر ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ئوقۇلغۇ قىلىندى ھەمدە بىرقىسىم ئەرەبچە، پارسچە ئاتالغۇلارغا ئىزاھ بېرىلدى. بۇ ئەسەر ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى، تىلى، يېمەك - ئىچمىكى قاتار - لىق مەدەنىيەت قاتلاملىرىنى بەلگىلىك دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ دەپ قاراپ، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۆزۈرىغا سۈنۈلدى.

تەماشانىڭ بەيانى

تەماشى جۈملەسىدىن ئەۋۋەلقىسى مەشرەپ ۋە بەزمىدۇر. ئاڭغا كۆنگەنلەر ئانىڭسىز ئارام، راھەت تاپ - ماسلار. چۈنكى، مەشرەپ، بەزمىلەرنى قەدىمدىن تارتىپ پادشاھلار، ئەمىرلەر، ھاكىم بەگلەر ۋە ئەغنىيالار

ئاراسىدا ئىستىمىرار ۋە جارى بولۇپدۇر. ۋە ئانىڭدىن كىچىكرەك تەماشاش مۇتايىبەھ، ھەزل، مەزاھگۈيلۈق. دۇر. بۇ ھەم قەدىمدىن شاھان، ئەمىران مەجلىسلەردە ۋە ھەم مەشرەبلەردە باردۇر. بۇ تەماشاش ئەسەلۈ ھەرگە ئوخشايدۇر. ئۇلارنىڭ سۆزلەرى، ئەمەللەرى شۇبۇكى، ئىككى ئادەمنى بىر - بىرى بىلەن مۇتايىبەھ قىلىشىپ سۆزلەشەدۇرگەندە، ھەرلەرنىڭ نەشتەرنىڭ زەھرىنى ئىككى كىشى بىر - بىرىدىن تەتتىدۇر. ئەھلى مەجلىسلەر ئىكەۋنىڭ سۆزىدىن كۈلۈشۈپ قىقاسنى فەلەككە يەتكۈزەدۇر. سۆزلەشكەنلەر بىر - بىرىنىڭ سۆزىدىن تۇغۇلغانغە پەشمان بولۇپ، ئىزا كۈلغەت تارتارلار. ئەھلى مەجلىسلەرگە بۇ ئىش راھەت، مەززە ۋە زائىقە بولۇرلار. ئىككى ھەزلىگۈي بىر - بىرىنى كۆرگەندە قىچىشقاق قىچىشقاندىك بىر - بىرىگە سۆز تاشلايدۇر. ئول ۋەقت قىچىشقاققا كۆك تاش سەپكەندەك ئاچىشتۇرادۇرغان جەۋاب تاپقاندا ئەھلى مەجلىس خوشلۇقىدىن ئاۋازىنى كۆتەرىپ سەدا بىلەن كۈلۈشۈرلەر.

ھىكايەت: بىر پادشاھنىڭ ئالدىدا موللا دوپپاز دەپ مۇتايىبەچى مەزاھگۈي بار ئىدى. بىر كۈن پادشاھ ئايىتتىكى، موللا دوپپازنى مەلزمە قىلادۇرغان كىشى تاپىڭلار، بۇنى سۆزدە سىندۇرسۇن دېدى. پادشاھ خا-دىملارنى سالىم ئاتلىق بىر كىمەرسە تاپىپ، پادشاھ ھوزۇرىغە كەلتۈردىلەر. موللا دوپپاز ئول كۈن پادشاھ ھوزۇرىغە كەلمەدى. پادشاھ موللا دوپپازغا كىشى ئىبەردى. بارغان كىشى خاتۇنى ئاغرىق ئىكەن دەپ كەلدى. بىر فۇرسەتتىن كېيىن موللا دوپپاز ئۆزى پادشاھ ھوزۇرىغا باردى. پادشاھ سورىدى: خاتۇنىڭىز ئاغرىق؟ موللا دوپپاز جەۋاب بەردى: خاتۇنۇم سالىمدۇر. پادشاھ ۋە ئەرگانى دەۋلەت ھەممە كۈلدىلەر. ئول سا-لىم ئاتلىق كىمەرسە ئىزا تارتتى. بۇ شۇنداغ ئىش يامان ئىكەنكى، بەئزىلەر ئىزا بىلەن ئۆلۈپ كېتەر ئىكەنلەر.

تەماشاش جەلپىدىن اولقىسى مشرب و بىزىم دورا ئىكنا كونا ئىكنا لار ئىنىك سىز
 آرام راھت تاپماس لار چۈنكى مشرب بىزىم لارنى قىدىم دىنى تارىپ پادشاھلار
 اميرلار حاكم لار بىگ لار واغنىلار اداسىدا استىمىرار و جارى بولوب دورا
 دىنىنىڭدىن كىچىكرەك تەماشاش مۇتايىبە ھەرل مىزاج كۈيلۈق دورا بولۇپ قىدىم دىنى
 شاھان اميران مجلس لار يە دەپ مشرب لار دە بار دورا بولۇپ تەماشاش مۇتايىبە
 اوخشايدور اولارنىڭ سوز لارى عمل لارى شۇبۇكىكى بىكى آدم نى بىرى بىلان
 مۇتايىبە قىلىشىپ سوزلاشور كاندە ھەر لارنىڭ ئىشلىرىنىڭ زەھرىنى بىكى
 كىشى بىرىدىن تىتىدور اھل مجلس لار بىكىنىڭ سوزىدىن كۈلۈشۈپ قىقاسنى
 نەك كىنىكوزادور سوزلاشكانلار بىرىنىڭ سوزىدىن تۇغۇلغان پەشمان

بولوب ايزا كلفت تار تارلار اهل مجلس لار كا بوايش راحت مزه و ذائقه بولورلار
 ايكي نزل كوي بر برى كور كانده چيشتاق چيشتاندىك بر برىك سوز تاشلايدور
 اول وقت چيشتاقم كوك تاش سېكاندىك اچيشتورادور رغان جواب
 تاپقاندا اهل مجلس خوشلوقدېن آوازىنى كوتارىپ صدا بيلان كولوشتورلار
 حكايىت بر پادشاه يىك اليدا ملا دوپياز دىب بر مطايىبى چى مزاج كوي بارايدى
 بر كون پادشاه ايتى ك ملا دوپيازنى ملزم قىلادور رغان كشى تاپىنكلار بونى سوزده
 سىندورسون ديدى پادشاه قادم لارى سالم ائلىق بر كىرس تاپىپ پادشاه
 حضورى كلىتور دىلار ملا دوپياز اول كون پادشاه حضورى كلىمادى پادشاه
 ملا دوپياز كشى ايباردى بارغان كشى خاتونى اغرتى ايلكان دىب كلىدى
 بر فرصت دىن كىن ملا دوپياز اوزى پادشاه حضورى باردى پادشاه سوردى
 خاتونىنى كى اغرتى مو ملا دوپياز جواب بردى خاتونى نوم سالم دور پادشاه و
 اركان دولت هم كولدىلار اول سالم ائلىق كىرس ايزا تار كى بوشونداغ ايشى تىكان
 ايلكان ك بعضى لار ايزا بيلان اولوب كىتار ايلكانلار .

مەيمۇن ئويان تەماشاسى

مەيمۇن ئوينا تادۇرغان كشى قامچى بىلەن ھەلقە قىلىپ تۇتۇپ بەرسە، مەيمۇن ھەلقەدىن ئۆزىنى تەگ-
 دۈرمەي ئول تەرەقدىن بۇ تەرەفكە ئۆتەر ئىكەن، پاتاچىدىن دوراپ بېلىگە تاياقنى قويۇپ ئۆرە ماڭار ئى-
 كەن. مىلتىق ئاتا دۇرغاننى دوراپ بېرۈر ئىكەن. ئايىقنى ھەم ئۆرگە تۈر ئىكەن. ئايىق ئىگەسى بىلەن ئۆرە
 تۈرۈپ چالشار ئىكەن. سەھرا خەتمەلەردە ئون بەش ياشلىقلاردىن ئوتۇز ياشلىقلارغىچە جۈرە بولۇپ چا-
 لشار ئىكەن. ئۇلار ئۆز ھەمتەڭلەرى بىلەن ئىككىدىن - ئىككىدىن ئوتراغا، مەيدانغا تۈشۈپ چالشار

ئىكەن. قىش كۈنلەردە ئىت تالاشتۇرار ئىكەن ۋە قوچقار سوقاشتۇرار ئىكەن. كەكلىك سوقاشتۇرار ئىكەن. خوراز سوقاشتۇرار ئىكەن. تاكالارنى كۆندۈرۈپ يىغاچقا چىقارپ چۆرگۈلتۈرۈپ خەلقلەرگە سەلام قىلدۇرار ئىكەن. تولاراق پارپى كالتە ئادەملەر موللاقچى بولۇپ، موللاق ئاتىپ تەماشاه قىلىپ بېرۈر ئىكەن. ئۇلارنىڭ بەئزىلەرى پۈتى ئىگىزگە تىكلەپ قولى بىلەن ماڭىپ چاياندىك ماڭار ئىكەن. خىتاي خەل-قىنىڭ موللاقچىلارى ھەممە موللاقچىدىن ئۈستىدە ئىكەن. ئۇلار يىغاچدىن بىر چاڭزادەك ئىشىك قويۇپ ئىشىكىنىڭ ئوڭ سولىغا ئالتەدىن ئون ئىككى فاقاق باغلاپ يۈگۈرۈپ كېلىپ يالاڭخاچ بولۇپ ئىشىكىدىن سۈڭگۈپ ئۆتەر ئىكەن. چوڭ خەتەرلىك ئىش ئىكەن. يەنە بىر قىسمى تەماشاهلاردىن چاڭچىلار بۇ ئويۇندا دورۇمۇچۇقلۇق قىلىپ، ھىكايە قىلىپ، ئۆتكەن ۋاقىتىنى دورار ئىكەن. يەنە بىر قىسمى تەماشاه قوچاق ئويانى، ئەكسەر كېچە ئويۇن قىلۇر ئىكەن. ئەگەر كۈندۈز قىلار بولسا چەراغ ياندۇرۇپ ئويۇن قىلار ئىكەن. قاراڭغۇ قىلىپ، چەراغ ياندۇرۇپ بىرمۇنچە سۈرەتلەرنى چىقارپ، ئۇلارغا ھەرەكەت بېرىپ مىدىرلا-تىپ ماڭدۇرۇپ، قورچاقچى ئاغزىغا يىڭچىكە ئاۋاز چىقاردۇرغان ئىسقىت سالىپ، ئۆز يوشۇرۇنۇپ، يىڭچىكە ئاۋاز بىلەن گەپ قىلىپ ئويۇن قىلۇر ئىكەن. يەنە مەشرەب، بەزم، زىيافەت بىر تەرەفدىن بولار بىر مەئىندۈر ۋە لىكىن تەفاۋۇتى شۈكى، مەشرەب دېگەندە نەغمە - نەۋا بولادۇر. بەزم دېگەندە نەغمە - نەۋا، شەراب، كەباب شۇنداق نەرسەلەر ھەم بار. زىيافەت دېگەن مەھماندارچىلىق يا باغدا يا ئۆيدە بولادۇر. زىيا-فەت دېگەندە نەغمە، نەۋا، شەراب، كەباب ھېچ قايسىسى يوقدۇر. خاتۇنلار زىيافەتتە نەغمە - نەۋا باردۇر. مەخسۇس كاشقەرداكى خاتۇنلار ئاراسىدا نەغمە - نەۋا باردۇر. موللار، كاسپىلار ئاراسىداكى بەزم شۈكى، ئۇلار ئىچىدە ھۈنەر مەند سىنىغلار ئاراسىدا ھەرسىنىق ئىچىدە بىردىن ساھىب تەكلىپ تىكلەگەندۇرلار. ئۇلار بەزم قىلار بولسا، ئۇلار كىتابخانلىق قىلدۇر. يېمەك - ئىچمەكنى كەڭرۈ قىلدۇر. ساھىب تەكلىپ دېگەن ئادەم تۆردە ئولتۇرۇپ، ئەرەبى كىتابلاردىن دەرس ئايتىپ بېرەدۇر. ياز كۈنلەردە باغلارغا چىقىپ كىتاب ئوقۇپ ئاز - ماز نەغمە ھەم قىلدۇرۇپ، نەماز ئوقۇپ، دۇئا قىلىپ يانىپ كېلەدۇر. موللارنىڭ مەجلىسىدە نەغمە - نەۋا، شەراب مۇتلەق يوق، بەلكى غەزەلخانلىق ھەم يوق. ئول سىنىغلەر كىتابخانلىق بەھس - مۇنازىرە، مۇتالىئە قىلاشىپ ئولتۇرادۇر. يەنە بىر سىنىق ئەغنىيا سەۋداگەر مۇئەبەرلەردۇر. ئۇلارنىڭ بەزمى خاس يېمەك - ئىچمەكدۇر، ئاندىن باشقا ھېچ نەرسە يوقدۇر. ئۇلار ئاراسىدا تاماكو چە-كەرلەر، ئاندىن باشقا نەغمە - نەۋا، شەراب، كەباب مۇتلەقا يوقدۇر. يەنە بىر قىسمى ئارازىل، ئەۋباش، بە-باشلارنىڭ بەزمىدە بەك، شەراب، نەغمە - نەۋا، قىمار، جەلاپ پاسكىنا ئىشلارنى ئاشكارا قىلدۇرلار. ئۇلار بەزم ئىچىدە رەزم ھەم قىلاشادۇرلار.

مېھن اوپان تماشاسى مېھن اوپانادورغان كىشى قاپچى نى ملىق قىلىپ ئۆتۈپ
 بىر مېھن ملىق دىن اوزىنى تىكلەدورماي اول طرفدىن بو طرفقا اومارايىكان پىناچىدىن
 دوراب بىلىك تىياقى نى ئۆتۈپ اورا ماشكارايىكان ملىق اتادورغان نى دوراب پرورايىكان
 ايتى نى ھىم اوركا ئوراىكان ايتى اىگاسى بىلان اورا ھىم ئۆرۈپ چالدىن اراىكان
 ھىراخىم لار دە اون بىش ياشلىق لار دىن اوتۇز ياشلىق لار ئىچى جورە بولوب

چالیش راییکان اولار اوز همینک لاری بیلان ایکی دین ایکی دینی اونراغه میدانم توشوبه
چالیش راییکان قیش کونلارده ایب نالاشتورار راییکان دوقچقار سوماشتورار
راییکان کللیک سوماشتورار راییکان خوراز سوماشتورار راییکان ناکالارنی
کوندروب نیچاغچه چیقاریب چورکولتوروب خلق لارغه سلام قیلدورار راییکان
تولاران پارچی کلته آدم لار ملاچی بولوب ملاق اییب تماشاه قلیب برور راییکان
اولارینک بعضی لاری پوتی ایکنز کاسکلاب قوی بیلان مانکیب جیان ربک مانکا
راییکان خطای خلقینک ملاچیلاری هم ملاچیدین اوسناد راییکان اولار نیچاچدین
برچانکد ادیک ایشیک قویوب ایشیک ینک ادنک سولیم الله دینی اون ایکی
فیاق باغلاب بوکوروب کللیب یلانکناچ بولوب ایشیک سونکوب اومار ایکن
چونک خطر لیک ایش راییکان ینه بر قسیمی تماشاه لار دین چانکی بیلا بو او یوندا دورومور
قلیب حکایه قلیب اوتکان واقعه نی دورار راییکان ینه بر قسیمی تماشاه قوجاق اویان
اکتر کچه او یون قیلور راییکان اگر کوندوز قیلار بولسه چراغ یاندوروب او یون قیلار
راییکان قرانگنو قلیب چراغ یاندوروب بر موچه صورت لاری چیقاریب اولارغ
حرکت بریب مدبر لاییب مانکدوروب قورچاچی اغزیغ نیکیچما آوز چیقار دورغان
ایسقوت سالیب اوز یوشورونوب نیکیچما آوز بیلان گلب قلیب او یون
قیلور راییکان ینه مشرب نزم ضیافت بر طرف دینی بولار بر معنیدور ولیکن تفاوتی
شوکه مشرب دیکانده نغمه نوا بولادور نزم دیکانده هم نغمه نوا شراب کباب شوخداغ
نرسلار هم بار ضیافت دیکان هماندار جیلیق یا باغداو یا اویده بولادور ضیافت

دېكەندە نغمە نوا شىراب كىباب بېيج قارىسى يوق دورغا ئۇنلار قىيا قىيا نغمە نوا بار دور
مخصوص كاشىقەداكى ئا ئۇنلار ار اسىدا نغمە نوا بار دور مەللار كاسىپ لار ار اسىداكى
بىزىم شۇكى اولار پىچىدە بىزىمىنە صنف لار ار اسىدا بىر صنف پىچىدە بىزىمىنە صنف
تېكىر تېكىلا كان دور لار اولار بىزىم قىلار بولسا اولار كىتاب خوتلىق قىلار دور پىچا كىچا كىچا
كىچا قىلار دور صنف تېكىر تېكىلا كان آدم ئوردا اولتور بىر عىرى كىتاب لار دور پىچا دورسى
ايتىپ برادور پاز كونلار دور باغلار غە چىقىپ كىتاب او قوب آزماز نغمە نوا قىلار دور
نماز او قوب دعا قىلىپ ياتىپ كلام دور مەللار تىنك بىزىم بىر صنف نغمە نوا شىراب مطلق
يوق بلكە غزل خوتلىق نغمە نوا اول صنف لار كىتاب خوتلىق بىت مناظرە مكالە قىلار تىپ
اولتور دور بىر صنف اغنىاسودا گر مەبىر لار دور اولار تىنك بىزىمىنە صنف پىچا كىچا كىچا دور
اندىن باشقا بېيج نىرە يوق دور اولار ار اسىدا تىچا كىچا كىچا لار اندىن باشقا نغمە نوا
شىراب كىباب مطلقا يوق دور بىر قىسىم ار ازل او باشى بى باشى لار تىنك بىزىمىدە
بىك و شىراب نغمە نوا قىمار جلاب پاسكەن ايشى لارنى اشكارا قىلار دور لار اولار
بىزىم پىچىدە رزم نغمە قىلار دور لار

ئوغلاق ئويانىنىڭ بەيانى

ئۆتكەن زەماندا باغداد ۋىلايەتتە بىر پادىشاھ بار ئىدى. ئەسكەرلەرگە پات - پات ئوغلاق تاشلاپ بېرىپ، ئوغلاق كەلتۈرگەن كىشىگە كۆپ ئىنئام بېرىۋەر ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ ئاراسىدا بالالارنى تولا غەيرەتلىك بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ بىر كۈن خەيال قىلدىكى، مەندىن كەمەك كىشىلەر پادىشاھتىن شۇنچە جىق ئىنئام ئالادۇر، ئەمما مەن ئاتىمنىڭ ئوساللىقىدىن ھەرقانچە قۇۋۋەتتىم بولسا ھەم ئىنئام ما - ئا تەگمەيدۇر دەپ خەفا بولۇپ، نەچچە مەرتەبە پادىشاھ ئوغلاق بەرگەن ۋەقتتە ئويانغا بارمادى. ھەقىقەت سا - يەسى باي يالغۇز باردى. يەنە بىر مەرتەبە پادىشاھ ئوغلاق تاشلاغاندا، ھەقىقەت سا يەسى تەييار بولۇپ، ئۇل كەمبەغەل يىگىتنى تەرغىب قىلىپ: «سىز ئوغلاق تارتقالى بارمايسىز؟» دەپ سورىسا، «يۈز مەرتەبە بارسام

ئاتم ئىشقا يارامايدۇر» دەپ جەۋاب بەردى. «ئانداغ بولسا، مەن ياخشى ئارغاماق ئاتىمنى بەھايى پاك بىرلە سىزگە بېرەي، پادشاھدىن ئىنئام ئالساڭىز قەرزىڭىزنى ئادا قىلىڭ» دەپ ئالا قاشقا ئارغاماق ئاتنى تۆرت يۈز سەر كۈمۈشكە بېرىپ بىرلە باردى. ئوغلاقچىلار يارىم كۈنغەچە ئوغلاق تارتىپ ھەممەسىنىڭ ئاتلارنى ھىرىققاندا ئول غەيرەتلىك يىگىت ئارغاماق ئاتغا بىر تازيانە سوقۇپ، سەكرەتىپ ئوغلاقچىلاردىن ئۆتۈپ، ئوغلاقنى تارتىپ ئالىپ، تېگىگە باسىپ، مەيداننى بىر ئايلىنىدۇرۇپ ئات يۈگۈرتۈپ بارىپ، پادشاھنىڭ ئورداسىغا تاشلادى. پادشاھ غەيرەتلىك يىگىتنىڭ ياخشى ئاتغا مىنىپ ئوغلاق كەلتۈرگەننى كۆرگەندە نىھايەت خوش بولۇپ، تۆرت يۈز سەر كۈمۈش ئىنئام قىلدى. ئول كۈمۈشنى بايغا ئىلتىپ بېرىپ قەرزىنى ئادا قىلغانغا تولا خوش بولدىلار.

بۇ زەماندا بايلار توي قىلسا ئوغلاق تاشلاپ بېرەدۇر. ئوغلاق كەلتۈرگەن كىشىگە بىر تون يا بەش - ئالتە سەر پۇل بېرەدۇر. بەئزى ۋەقتلەردە يۇرتنىڭ يىگىتلەرى باراۋەت قىلىپ، پۇل چىقارشىپ ئوغلاق ئالىپ ئوينىيدۇر. كۆڭلى خاھلانغان بايلارغا ئالىپ بارىپ تاشلاسا، بىر ئوغلاق بېرەدۇر ياكى ئوغلاق ئورنىد. غا بىر رومال بېرەدۇرلار. مەيدانغا تاشلايدۇرغان ئوغلاق ياكى توپاق بولسا باشنى تەندىن جۇدا قىلىپ، ئىچ يۈرۈشنى ئالىپ ئاتىپ، قورساقنى بالدۇرقىدەك تىكىپ قويۇپ تاشلايدۇر. ئوغلاقچىلار ئاتنىڭ ئۈ - زەڭگۈسىنىڭ ئوڭ تەرەپنى ئۈزۈن، سول تەرەپنى قىسقا قىلىپ، ئون - يىگىرمە ياكى ئوتتۇز كىشى بىر بولۇپ مەسلەھەت بىرلە بىر توپ بولۇپ، بىرى ئوغلاقنى ئالسا قالغانلارنى ئالدى ئارقاسىدىن جۇغلا - شىپ، غەيرىنى ياقىن كەلتۈرمەي، ياردەم بېرىپ ئات سۈرۈپ ئوغلاقنى تارتىپ ئوينىيدۇر.

اوغلاق اوياننىڭ پىانى

اوتكان زماندا بخواد ولائمدا بىر پادشاھ بارايدى مىنگىلارنىڭ كە
 بات پات اوغلاق تاشلاپ بىرىپ اوغلاق كەلتۈرگەن كىشىگە كۆپ انعام بېرىدۇ
 امدىلار مىنگىلارنىڭ اراسىدا بلالارنى تولا غەيرەتلىك بىر كىت بارايدى
 اول بىر كۈن خيال قىلدى كە مەن بىن كىرا كىشىلار پادشاھدىن شۇنچە
 جىق انعام الادور تاما من اطمىنىڭ اوصال لىقىدىن مە قانچە قوتىم
 بولسا مە انعام مىنگا تەكمايدور دىب خفە بولوب نېمە مەرتىبە پادشاھ اوغلاق
 بولكان وقت دە اويانغە بارمادى حقم ساپەسى باكى بلانغوز باردى مەنە مە
 مەرتىبە پادشاھ اوغلاق تاشلانغاندا حقم ساپەسى طيار بولوب اول كىمىنل كىتەنە

قوغدىق قىلدىم سىزنىڭ ئاخلاق تارقاقلىقىنى بىلەن سىزنىڭ سۈپىتىڭىزنىڭ يۈز مۇتە
 باسماق اطم ايشقە بارمايدۇ دىيىپ جەواب بېرىدىكى افواج بولسا مەن بىخىشى
 آرغاماق اطمىنى بەلەن پاك بولە سىزگە بىرلىك باشقا مەن انعام الساكىز
 قۇبۇلدىڭىزنى ادا قىلىنىڭ دىيىپ الاقشە آرغاماق اطمىنى تورت بەز سىز
 كەموشنى كە بويىپ بولە بىردى اوملا تېمىلار بىر كۈنچە اوملاق تارتىپ
 ھەسەننىڭ اطلارى ھەرقاندا اول غەيرتلىك بىك آرغاماق اطمە
 مۇ تازىلە سۈقۇب سىكراتىپ اوملا تېمىلار بىر اوملاقنى تارتىپ اىيىپ
 تىكى كە بىسەب مېداننى مۇ اوملا تېمىلار اطم بىكوتەب بىرەپ باشقا نىيەت
 اوملا سۈنچە تاشقەدى باشقا غەيرتلىك بىك بىخىشى اطمە مەن بىيىپ
 اوملاق كەتۈرگەننى كۈرگەنە نھائىتى خوش بولۇپ تورت بەز سىز كەموش
 انعام قىلدى اول كەموشنى بايغە اىلتىپ بويىپ قۇبۇلدىڭىزنى ادا
 قىلغانىغە تولا خوش بولىلار.

بۇ زاماندا باي لاز توي قىلىشە اوملاق تاشقە بىر اوملاق
 كەتۈرگەن كىشى كە مۇ تون باشقا مەن سىزنىڭ بىر اوملاق بىرەپ
 ۋەقت لار دە بىرەپ نىيەتلىك بىك تىلار باراوت قىلىپ بىلەن مۇقار بىشەپ
 اوملاق اىيىپ اوملاق دەپ كۈنكى خواھلانغان باي لارغە اىيىپ
 بايىپ تامشلاشە مۇ اوملاق بىر اوملاق بىكە اوملاق اوملاق مۇ
 مۇمال بىر اوملاق مۇ مۇداغە تاشقە بىر اوملاق بىكە توباق بولسا
 باشقىنى تىيىپ مۇ قىلىپ اىيىپ بىرەپ مۇ اىيىپ قۇبۇلدىڭىزنى

بالدور قىدىك تىكىپ قويوب تاشلايدور اوغلاچىلار اطينىك اوزكوسىنىك
 اونك طرفىنى اونون سول طرفىنى قىستقە قىلىپ اون كىرە
 كەك اوتوز كىشى بىر بولوب مصلحت بولە بىر توپ بولوب بولە
 اوغلاقنى السە قالغانلارنى الدى آرقامىدىن جوغلاشنىپ غىرىنى
 يقىن كىلتورجاي ياردىم بويىپ اط سوروب اوغلاقنى تارتىپ
 اوينايدور

داربازنىڭ بەيانى

دارباز دېگەن ئۆتكەن ۋەقتلەردىن تارتىپ دۇنيا يۈزىداكى ھەممە شەھەرلەردە مەشھۇر بولغان بىر ھۈ - نەردۇر. بۇ ھۈنەرنى تولاراق ۋەقتلەردە پادشاھلارنىڭ ئالدىدا ۋە ئاۋازى چىققان چوڭ بايلارنىڭ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ توپلارىدا ئويناپ، ئىنئاملارنى ئالىپ ھەممە خەلقكە ئاشكارا بولۇپدۇر. بىر شەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە بىر دارباز كەلسە، ئەۋۋەل بارىپ شەھەرنىڭ ئۇلۇغىغا كۆرۈنۈش قىلىپ ئىجازە ئالماي ئوينا - يالمايدۇر. قاچانكى جەۋاب ئالماي ئويان قىلسا، داردىن يىقىلىپ ئۆلسە يا بىر جەدەل چىقسا، داباز گۇناھ - غا يېتىپ جەزا ئالادۇر.

بىر شەھەردە دار ئويناپ لازىم بولسا، كەڭرۈ بىر مەيدانغا ئۇزۇن خەر - يىغاچلاردىن ئىگىز بىر دار تەييار قىلغالى خاھلسا، ئاڭا ئادەمنىڭ بىلەكمەك چوڭ ۋە ئۇزۇن تۆرت ئارغامچى لازىم بولادۇر. ئۈچى بەرابەر، بىر ئۈچىدىن بىر مەرتەبە ئۇزۇن قىلىپ بەرپا قىلادۇر. ماڭادۇرغان ھەممەدىن ئۇزۇن ئارغامچىغا ئىككى چىلمەك بەركىتىپ يىڭچىكەرەك ئارغامچىلار بىرلە ھەر تەرەپتىن تارتىپ تۇرادۇر. دارنىڭ تۆپە - سىگە تەخت پارە بەركىتىپ، تەگىدەكى توغرا يىغاچقا بىر يانغا بىر يەنە بىر يانغا ئىككى چىغرىق ئاتىپ ئاسىپ قويادۇر. دارباز ئۆزىنى راستلاپ ئارغامچىغا قەدەم قويادۇرغان چاغدا، قولغا تەڭشەك ئالىپ ماڭا - دۇر. تەڭشەكنىڭ ئۇزۇنلىقىنى تەخمىنەن تۆرت غۇلاچ يىڭچىكى بادارادىن قىلىپ، ئىككى باشىغا ئىككى جىڭدىن قۇمنى لاتاغا ئالىپ باغلاپ ئارغامچىنىڭ تۆپەسىدە ئويناپ ماڭادۇر. تەختپارەگە يېتىپ كەلگەندە تەڭشەكنى پەستكە تاشلاپ ئېتىپ ئۆزى تەختپارەگە چىقىپ ئىككى رەكئەت نەماز ئوقۇپ، خۇدايى بىھەم - تاغا مۇناجات بىدەرگاھى قازىيۇل ھاجات قىلىپ، ئۆزىنىڭ تىنىچ - ئامان، سەھوۋەتۈ سەلامەتلىك بىرلە ئويناپ تۇشىشلەرگە تەلەپ قىلىپ، ئويىنىدىن تۇرۇپ چىغرىققا تۇشۇپ، تەمام ئويانلارنى بىردىن - بىر - دىن ئويناپ كۆرسەتىپ، يەنە يانچىپ تەختپارەگە چىقىپ، بىر ئارغامچىدىن سىيرىلىپ يەرگە تۈشە - دۇرلار.

دار بازىنىك تىنابى

دار بازىكىن اوتكان وقت لار دىن تارتىپ دىنيا بوزىداكى ھەممە
 شەھەرلەردە مشھور بولغان بىر ھەنر دور بۇ ھەنرى ئولاراق وقت لار دە پادشاھ
 لارنىڭ لادىوا و آوازى چىقان چۈنك باي لارنىڭ اوغول قىز لارى
 نىڭ قولى لادىوا اويناپ انعام لارنىڭ البى ھەممە خلق غە اشكارا
 بولوب دور بىر شەھردىن يەنە بىر شەھەرگە بىر دار بازىكىسە اولى بارىپ
 شەھرىنىڭ اولوغىغە كورونوش قىلىپ اىجازە الماي اويناپالمايدور
 قىچانكە جواب الماي اوبان قىلسە دار دىن يىقىلىپ اولسە
 يا بىر چول چىقسە دار بازىكىغا غە يىقىپ جىزا الادور
 بىر شەھردە دار اويناپاق لازم بولسە كىگرو بىر مېوانغە
 اوزون خار يىغاي لار دىن ايكىز بىر دار طيار قىلغالى خواھلاسە
 انكا آدمىنىڭ بىلا كىچىك چۈنك و اوزون تورت آرغامچى لازم بولادور
 اوچى بىر بىر بىر اوچى دىن بىر مۇتەبە اوزون قىلىپ بىر قىلادور
 منقادورغان ھەممە دىن اوزون آرغامچى غە ايكى چىلماك بىر كىتىپ
 نىكپىكىراك آرغامچى لار بولە ھەر طرفىدىن تارتىپ تورادور دارىنىڭ

توپەسىگە تىخت پاره بىكىتىپ تىكىداكى توغرا نىغانغە بىر ئانغە
 بىر ئىنە بىر ئانغە ئىكى چىغرىق ئىتىب ئىسىب قويا دور دار باز
 اوزىكى راسىتلاپ آرغامىغە قوم قويا دورغان چاغوا قولغە
 تىكىشاك ئىب مىكادور تىكىشاك نىنگ اوزونلىقىنى تىخىنا تورت
 غولاج بىكىپكى بارادىن قىلىپ ئىكى باشىغە ئىكى بىنىك دىن
 قومنى لاناغە ئىب باغلاب آرغامى نىنگ توپەسىدە اويناپ مىكادور
 تىخت پاره بىتىپ كىكادور تىكىشاكنى بىست كە تاشلاپ ئىتىب
 اوزىكى تىخت پاره بىتىپ ئىكى ركعت نماز اوقوب خدائى
 بىسجىمىغا مىناجات بىر كاهى قاضىل الحاجات قىلىپ اوزىسىك
 نىچ امان مىست سلامت لىك^{بىرلە} لارچىغە اويناپ توشىمىشلارى كە
 طلب قىلىپ اوينىدىن توروب چىغرىق غە توشىپ تىمام اوپانلارنى
 بىدىن بىدىن اويناپ كورساتىپ بىنە بىنىب تىخت پاره بىتىپ
 بىر آرغامى دىن سىرىلىپ بىر كە قوشادورلار

نەئىرەڭ (نەئىرەڭ) بازنىڭ بەيانى

نەئىرەڭباز دېگەن بىر نەچە قىسىم خەلق ئاراسىدا مەشھۇر بولغان ھۈنەردۇر. بۇ ھۈنەردىن بەئزىلەرنى
 مۇسۇلمان خەلقلەرنىڭ بازارلاردا يۈرۈپ ۋائىزلىق قىلادۇرغان مۇللالارى ئادەم يىغماق ئۈچۈن ئوينايدۇر. تولا-
 راقىنى باشقا ئىقلىمدىن چىققان ئويانچىلار شەھەردىن شەھەرگە يۈرۈپ ئويناپ ھەممەگە مەئلۇم بولۇپدۇر.
 توپىزلىق دېگەن بىر قىسىم ئويان بار. بۇ ئوياننى ئويناپ لازىم بولسا، ئەچكۈنىڭ مۆڭۈزىدىن ئەت-
 كەن كانىيى بار، ئانى ئالىپ چالسا، ئىچىدىن «بوب - بوب» دەپ ئاۋاز چىقادۇر. ئاۋاز ئاڭلاپ، تولا
 خەلقلار ئويان كۆرگەنى كېلەدۇر. ئادەم يىغىلغاندا، بىر نەچە مەرتەبە مۇئەللىق ئۇرۇپ ئاندىن بىر توپنى
 ھەۋا تەرەڭگە تاشلاپ ئول يانىپ كەلگۈنچە يەنە بىر توپنى تاشلاپ يەنە بىرىنى تۈتۈپ ئالىپ، يەنە بىر
 توپنى تاشلاپ ئەلاھازەل قىياس ئۈچۈن توپنى تاشلاپ بىر قولى بىلەن تۈتۈپ ئالىپ ئوينايدۇر.

يەنە بىر قىسىم چىنەبازلىق دېگەن ئويان بار. بۇ ئوياننى بىجىندىن چىققان ئويانچىلار ھەممەدىن ئوبدان ئويىنايدۇر. يىڭىچكى بىر يىغاچنىڭ ئۈچىنى ئۇشلاپ چىنىنىڭ ياكى چىنى تەخسەنىڭ غىلىدىلىكىگە يىغاچنىڭ ئۈچىنى توختاتىپ فىلىدىراتىپ چۆرۈپ ئاسمانغا تاشلاپ يەنە تۈتۈپ ئالىپ يىغاچنىڭ ئۈچىغا توختاتىپ چۆرگۈلەتىپ قىسىم - قىسىم ئويىنايدۇر.

يەنە بىر قىسىم خەنجەربازلىق دېگەن ئويان بار. بۇ ئوياننى خاقان ئىقلىمىدىن چىققان ئويانچىلار ھەممەدىن ياخشى ئويىنايدۇر. قىسقا خەنجەردىن ئالتەنى ھەۋاغا تاشلاپ بىر قول بىلەن تۈتۈپ ئالىپ ئويىنايدۇر. ئۇزۇن خەنجەردىن بىرنى تەمام دەستەسىغىچە ئاغزىدىن قورساقىغا تىقىپ قويۇپ ئويىنايدۇر. بەد-زىلارنى يالاڭغاچ بولۇپ تەبەربازلىق قىلادۇر.

يەنە بىر قىسىم ئويانچى بار، ئانى سەھىرباز دەرىلەر. بۇلار ئويان قىلسا، دەسلەپتە ئىككى - ئۈچ كىچىك بالالار مۇئەللىق ئۇرۇپ ئالدى - ئارقاسىغا سەكرەپ ئويان قىلادۇر. ئاندىن چوڭلارنى بىر ساندۇقدىن قىسىم - قىسىم نەرسەلەرنى چىقىرىپ ۋە ھەم ئاغزىدىن ھەر رەڭ كاغەز چىقارپ پوجاڭ ئاتىپ، ئۈستى بولسا، ئاتەشبازلىق قىلىپ چىنەنىڭ ئىچىدىن تولا قىسىم نەرسەلەرنى چىقارپ ئويان قىلادۇر. ئاندىن بىر ساندۇققا ياكى كۇپىغا كىچىك بالالارنى سولاپ يوق قىلىپ يەنە توۋالاپ پەيدا قىلىپ ئويىنايدۇر. بۇ ئويانلارنىڭ ھەممەسىنى نەئىرەڭباز دەرىلەر.

يەنە بىر قىسىم يىلانباز دېگەن ئويان بار، خەلق ئانى يىلانچى دەرىلەر. بىر ساندۇققا تەخمىنەن يىگىر - مە چوڭ - كىچىك يىلانلارنى سولاپ كۆتەرىپ يۈرۈپ يىلان ئويىناتادۇر. يىلاننى ئويىناتادۇرغان چاغدا مۆ - ئۈزدىن ئەتكەن كانايىنى چېلىپ ئادەم يىغادۇر. ئاندىن ساندۇقنىڭ ئاغزىنى ئاچىپ، ئىككى يىلاننى تۇما - قىغا سېلىپ باشىغا كېيىپ ئالسا، يىلانلار باشىنى چىقارپ كۈش - كۈش دەپ بويىنغا يۆرگەشىپ تۇرا - دۇر. يەنە ئىككى يىلان ئىككى قولغا ئالىپ قۇيرۇقىدىن تۈتۈپتۈرۈپ بۇ غەزەلنى ئوقۇيدۇر:

ئاندىن باردىم بازارغا، لەزن گۈل،
مۇندىن باردىم بازارغا، لەزن گۈل،
ئوغرىنى ئاستى دارغا، لەزن گۈل،
يامانلار كارىنى كۆردۈم، لەزن گۈل.

دەپ يىلانلارنى ئويىناتىپ خەلقلاردىن دۇئا قىلىپ پۇل تىلەيدۇر.

بىر ئىك (نەزىك) يازىنىڭ بىھاف

نەزىك يازدىكى بىر نېمە قىسىم خەلق راسىدا مشھور بولغان

ھۆردور بوغۇزىدىن بەعضىلارنى مىسلمان خەلق لارنىڭ بازارلاردا

بۇرۇپ واعىزلىق قىلادۇرغان ھاللارنى آدم يىخاق اوچون اويناي دور

تولاراقىنى باشتە اقلیم دىن چىققان اويانچىلار شەھردىن شەھەرگە بۇرۇپ

اويناب ھەلەكە مەلوم بولۇپ دور.

تورپ بازلیق دیکان بر قسم اویان بار بو اویان نی اویاناق
 لازم بولسه اچکونینک مونکوزدین ایزکان کانی بارانی الیب بولسه
 ایزدین بوب بوب دیب اولز چقادور آواز ایشلاب تولا خلق لار
 اویان کورکانی کیلادور آدم یغیلخانوا بریجه مرتبه معلق اوروپ
 انون بر توپ نی هوا طرفینکا تاشلاب اول بانب کلکونچه یینه
 بر توپ نی تاشلاب یینه برنی توتوب الیب یینه بر توپ نی تاشلاب
 علی هازل قیاس اوج توپ نی تاشلاب بر قوی بیلان توتوب
 الیب اویان دور

یینه بر قسم جنه بازلیق دیکان اویان بار بو اویان نی
 بیچین دین چیتان اویانچیلار همه دین اویان اویان دور
 نکلکی بر یغیلنک اوجی نی اوشلاب یینی نینک باله چینی
 نغسه نینک غیلدیلیکی که یغیلنک اوجینی توختانتیب
 بر فیله یولانتیب چوروب آسانخه تاشلاب یینه توتوب الیب
 یغیلنک اوجیغه توختانتیب چورولانتیب قسم قسم اویان دور

یله بر قسم خنر بازلیق دیکان اویان بار بو اویان نی خاتان
 اقلمی دین چیتان اویانچیلار همه دین یخشی اویان دور قسمه
 خنر دین التدی هواغه تاشلاب بر قول بیلان توتوب الیب
 اویان دور اوزول خنر دین بونی تمام دسته سیخچه اغیزدین قور
 مساقیغه تیقیب قوروب اویان دور بعضی لاری یلانکچاچ بولوب تیر
 بازلیق قیلادور

یینه بر قسم اویانچی بارانی ساحیر باز درلار بولار اویان
 قیلسه دسلابوا ایکی اوج کیچیک بلالار معلق اوروپ الی آرقاسیغه
 ۲ سکوب اویان قیلادور انون چونک لاری بر صاندوق دین قسم قسم فوسه لاری
 چیتانتیب و م اغیزدین هر رنگ کلغز چیتایب پوجانک انتب اوسته بولسه

اتشى بانلىق تېلىپ چىنەننىڭ اىچىدىن تولاقسىم نىسەلەرنى چىقارپ
 اويان تىلادور انىن بىر سانوق غە ياكە كوپ غە كىچىك بلاننى
 سولاب يوق قىلىپ يە تولاب پىدا قىلىپ اويانلارنىڭ
 ھەسنى نى نىچىك بازىدور
 يە بىر قىم بىلەن بازىدىكان اويان بار خلق انى بلاننى دىلار
 بىر سانوق غە تىخىنا كوپە چوچىك كىچىك بلانلارنى سولاب كوتارىپ
 بىر بىلەن اويانلار بىلەننى اويانلارغا جانغا مەنكەز دىن اىكان
 اكاننى چىلىپ آدم بىنقادور انىن سانوق نىنك اغزىنى اچىپ
 اىكى بلاننى نوماقنىڭ سىلىپ باشنىڭ كىيىپ سىلە بلانلار
 باشنى چىقارپ كىش كىش دىب بىننىڭ بىر كىشىپ تولدور
 يە اىكى بلاننى اىكى قولىڭ اىپ قوبوقىدىن توتوب

توتوب بوغزلىنى باوقوبور
 اغزى بارىم بازىڭ لەزىن گل | موغزىن بارىم بازىڭ لەزىن گل
 اغزىنى آستىن وارىڭ لەزىن گل | امان لار كارىنى كوردوم لەزىن گل
 دىب بلانلارنى اوياننىڭ خلىق لار دىن دعا قىلىپ پىل تىلادور

يەشمىسى

تاماشا جۈملىسىدىن ئاۋۋالقىسى مەشرەپ ۋە بەزمىدور. ئۇنىڭغا كۆنۈپ قالغانلار ئۇنىڭسىز ئارام ۋە
 راھەت تاپالمايدۇ. چۈنكى، مەشرەپ، بەزمىلەر قەدىمدىن بۇيان پادىشاھلار، ئەمىرلەر، ھاكىم - بەگلەر ۋە
 بايلار ئارىسىدا داۋاملىشىپ كەلگەنكەن. ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەك تاماشا بولسا قىزىقچىلىق ۋە ھەزىلكەشلىك -
 تۇر. بۇمۇ قەدىمدىن تارتىپ پادىشاھلار، ئەمىرلەرنىڭ سورۇن ۋە مەشرەپلىرىدە بار ئىدى. بۇ تاماشا ھە -
 سەل ھەرىسىگە ئوخشايدۇ. ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرى شۇنداقكى، ئىككى ئادەمنى بىر - بىرى بىلەن
 قىزىقچىلىققا سالسا، ھەرىلەرنىڭ نەشتىرىنىڭ زەھىرىنى ئىككى ئادەم بىردىن تېتىيدۇ. سورۇن ئەھلى
 ئىككىيلەننىڭ سۆزىدىن كۈلۈشۈپ، قىياس - چۇقانىنى پەلەككە يەتكۈزىدۇ. سۆزلەشكەنلەر بىر - بىر -
 نىڭ سۆزىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايماق قىلىپ قاتتىق ئىزا تارتىدۇ. سورۇن ئەھلىگە بۇ ئىش ئىنتايىن
 راھەت ۋە كۈلكە ئاتا قىلىدۇ. ئىككى ھەزىلكەش بىر - بىرىنى كۆرگەندە قىچىشقاق قىچىشقاندەك ئۆزئارا
 سۆز تاشلىشىدۇ. بىرسىنىڭ سۆزىگە يەنە بىرسى قىچىشقاققا كۆك تاش سەپكەندەك ئېچىشتۈرىدىغان جا -

ۋاب تاپقاندا، سورۇن ئەھلى خۇشلۇقىدىن يۇقىرى ئاۋازدا كۈلىشىدۇ.

ھىكايەت: بىر پادىشاھنىڭ قېشىدا موللا دوپپاز دەپ قىزىقچى، مەسخىرىۋاز بىرەيلەن بار ئىدى. بىر كۈنى پادىشاھ «موللا دوپپازنى زاڭلىق قىلىدىغان بىرەرسىنى تېپىڭلار، بۇنى سۆزدە سۇندۇرسۇن» دېدى. پادىشاھنىڭ خادىملىرى سالىم ئاتلىق بىرەيلەننى تېپىپ، پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۈردى. موللا دوپپاز ئۇ كۈنى پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كەلمىدى. پادىشاھ موللا دوپپازغا ئادەم ئەۋەتتى. بارغان ئادەم «خوتۇنى ئاغرىق ئىكەن» دەپ قايتىپ كەلدى. بىر پۇرسەتتىن كېيىن موللا دوپپاز ئۆزى پادىشاھ ھۇزۇرىغا كەلدى. پادىشاھ: «خوتۇنىڭىز ئاغرىقمۇ» دەپ سورىدى. موللا دوپپاز: «خوتۇنۇم سالىم (ساق)» دەپ جاۋاب بەردى. پادىشاھ ۋە دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ ھەممىسى كۈلدى. سالىم ئاتلىق ئۇ ئادەم قاتتىق ئىزا تارتتى. بۇ شۇنداق يامان ئىش ئىكەنكى، بەزىلەر ئىزادىن ئۆلۈپ كېتەتتى.

مايمۇن ئويۇنىنىڭ تاماشىسى

مايمۇن ئويۇناتقۇچى قامچىنى ھالقا شەكلىدە تۇتۇپ بەرسە، مايمۇن ھالقىغا ئۆزىنى تەگدۈرمەي بۇ تەرەپ-تەن ئۇ تەرەپكە ئۆتىدىكەن. پوتىچىنى دوراپ بېلىگە تايماقنى قويۇپ ئۆرە ماڭىدىكەن. مىلتىق ئاتقاننى دو-راپ بېرىدىكەن. ئېيىقىنىمۇ ئۆگىتىدىكەن. ئېيىق ئىگىسى بىلەن ئۆرە تۇرۇپ چېلىشىدىكەن. سەھرا خەتمە-لەردە ئون بەش ياشتىن ئوتتۇز ياشقىچە بولغانلار بىلەن جورا بولۇپ چېلىشىدىكەن. ئۇلار ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن ئىككىدىن - ئىككىدىن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ چېلىشىدىكەن. قىش كۈنلىرى ئىت تالاشتۇرىدىكەن، قوچقار سوقۇشتۇرىدىكەن، كەكلىك سوقۇشتۇرىدىكەن، خوراز سوقۇشتۇرىدىكەن. توكورلىرىنى كۆندۈرۈپ ياغاچقا چىقىرىپ، خەلققە سالام قىلدۇرىدىكەن. كۆپىنچە پاكار ئادەملەر موللاقچى بولۇپ، موللاق ئېتىپ تا-ماشا قىلىپ بېرىدىكەن. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پۈتۈن ئېگىزگە قىلىپ قولى بىلەن چاپاندەك ماڭىدىكەن. خەنزۇ خەلقىنىڭ موللاقچىلىرى ھەممە موللاقچىدىن يامان ئىكەن. ئۇلار ياغاچتىن دېرىزە چوڭلۇقىدا بىر ئىشىك قويۇپ، ئىشىكنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىگە ئالتىدىن ئون ئىككى پاچاق باغلاپ، يالىڭاچ بولۇپ يۈگۈ-رۈپ كەلگەنچە ئىشىكتىن شۇڭغۇپ ئۆتىدىكەن. بۇ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىش ئىكەن. يەنە بىر خىل تاماشا چاڭچىلە بولۇپ، بۇ ئويۇن ئاساسلىقى دورامچىلىق قىلىپ ھېكايە سۆزلەپ، ئۆتكەن ۋەقەلەرنى دوراپ بېرى-دىكەن. يەنە بىر خىل تاماشا قورچاق ئويۇنى بولۇپ، ئۇنى ئەكسىچە كېچىدە ئوينىدايدىكەن. ئەگەر كۈندۈز قىلسا، چىراغ ياندۇرۇپ ئوينىدايدىكەن. قاراڭغۇدا چىراغ ياندۇرۇپ بىر مۇنچە سۈرەتلەرنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ-غا ھەرىكەت بېرىپ مىدىرلىتىپ ماڭدۇرۇپ، قورچاقچى ئاغزىغا ئىنچىكە ئاۋاز چىقىرىدىغان پۇشتەك سېلىپ، ئۆزى بىر يەرگە يوشۇرۇنۇپ، ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن گەپ قىلىپ ئويۇن قىلىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە مەشرەپ، بەزم، زىياپەت بىرخىل شەكىلدە تاماشا بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇسۇلى شۇكى، مەشرەپتە نە-مە - ناۋا بولىدۇ. بەزمىدە بولسا نەغمە - ناۋا، شاراب، كاۋاپ قاتارلىق نەرسىلەر بولىدۇ. زىياپەت دېگەن بىر خىل مېھماندارچىلىق بولۇپ، ياكى باغدا، ياكى ئۆيدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. زىياپەتتە نەغمە - ناۋا، شاراب، كاۋاپ قاتارلىقلارنىڭ ھېچقايسىسى بولمايدۇ. ئاياللارنىڭ زىياپىتىدە نەغمە - ناۋا بولىدۇ. يەنە كېلىپ مەخسۇس قەشقەردىكى خوتۇنلارنىڭ ئارىسىدا نەغمە - ناۋا بار. موللىلار، كاسىپلار ئارىسىدىكى بەزم شۇنداقكى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھۈنەرۋەنلەردىن ھەربىر توپنىڭ ئارىسىدىن بىرسى تەكبىر ئىگىسى قىلىپ تە-يىنلىنىدۇ. ئۇلار بەزم قىلماقچى بولسا، كىتابخانلىق بەزمىسى قىلىدۇ. يېمەك - ئىچمەكنى مول قىلىدۇ. تەكبىر ئىگىسى بولغان كىشى تۆردە ئولتۇرۇپ، ئەرەبچە كىتابلاردىن دەرس سۆزلەيدۇ. ياز كۈنلىرى باغلارغا چىقىپ كىتاب ئوقۇپ، ئاز - پاز نەغمە قىلىپ، ناماز ئوقۇپ دۇئا قىلىپ يېنىپ كېلىدۇ.

موللىلارنىڭ سورۇنىدا نەغمە - ناۋا، شاراب مۇتلەق بولمايدۇ. شۇنداقلا، غەزەلخانلىقىمۇ بولمايدۇ. ئۇ خىل كىتابخانلىق بەس - مۇنازىرە شەكلىدە بولىدۇ. يەنە بىر خىلى باي - سودىگەرلەرنىڭ بەزمىسىدۇر. ئۇلارنىڭ بەزمىسى خاس يېمەك - ئىچمەك بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق نەرسە يوقتۇر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تاماكا چېكىدىغانلار، نەغمە - ناۋا، شارابقا ھېرىسمەنلەر مۇتلەق يوقتۇر. يەنە بىر خىللىرى چې - دەلخور، ئۆز بېشىمچى، بەگباشلارنىڭ بەزمىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزمىسىدە تاماكا، شاراب، نەغمە - ناۋا، قىمار، پاهىشە دېگەندەك ئەسكى ئىشلار بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزمىسىدە چېدەلمۇ بولىدۇ.

ئوغلاق ئويۇنىنىڭ بايىنى

ئۆتكەن زاماندا باغداد ۋىلايىتىدە بىر پادىشاھ بار ئىدى. ئۇ ئەسكەرلىرىگە پات - پات ئوغلاق تاشلاپ بېرىپ، ئوغلاق كەلتۈرگەن كىشىگە كۆپ ئىنئام بېرىتتى. ئۇنىڭ ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا بالىسى كۆپ، ئىنتايىن غەيرەتلىك بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ بىر كۈنى شۇنداق خىيال قىلدىكى، «مەندىن تۆۋەن كىشى - لەر پادىشاھتىن شۇنچە جىق ئىنئام ئالىدۇ، ئەمما مەن ئېتىمىمنىڭ ئوساللىقىدىن ھەرقانچە قۇۋۋىتىم بولسىمۇ، ئىنئام ماڭا تەگمەيدۇ» دەپ خاپا بولۇپ، نەچچە قېتىم پادىشاھ ئوغلاق بەرگەندە ئويۇنغا بارمىدى. باي قوشنىسى يالغۇز باردى. يەنە بىر قېتىم پادىشاھ ئوغلاق تاشلىغاندا، قوشنىسى تەييار بولۇپ، ئۇ كەمبەغەل يىگىتنى رىغبەتلەندۈرۈپ، «سىز ئوغلاق تارتقىلى بارمامسىز؟» دەپ سورىۋىدى، «يۈز قېتىم بارساممۇ ئېتىم ئىشقا يارمايدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. «ئۇنداق بولسا، مەن ياخشى ئارغىماق ئېتىمنى يۈ - قىرى باھادا سىزگە بېرىي، پادىشاھتىن ئىنئام ئالغىنىڭىزدا، قەرزىڭىزنى ئادا قىلىڭ» دەپ ئالا قاشقا ئارغىماق ئاتنى تۆت يۈز سەر كۈمۈشكە بېرىپ، ئۇ يىگىت بىلەن بىللە باردى. ئوغلاقچىلار يېرىم كۈنگە - چە ئوغلاق تارتىپ ھەممىسىنىڭ ئاتلىرى ھارغاندا، ئۇ غەيرەتلىك يىگىت ئارغىماق ئاتقا بىر قامچا ئۇرۇپ سەكرىتىپ ئوغلاقچىلاردىن ئۆتۈپ ئوغلاقنى تارتىۋېلىپ، تېگىگە بېسىپ مەيداننى بىر ئايلىندۇرۇپ، ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا تاشلىدى. پادىشاھ غەيرەتلىك يىگىتنىڭ ياخشى ئېتىمغا مېنىپ ئوغلاق كەلتۈرگىنىنى كۆرگەندە ناھايىتى خۇش بولۇپ، ئۇنىڭغا تۆت يۈز سەر كۈمۈش ئىنئام قىلدى. يىگىت كۈمۈشنى بايغا ئاپىرىپ بېرىپ، قەرزىنى ئادا قىلغىنىدىن كۆڭلى خۇش بولدى.

بۇ زاماندا بايلار توي قىلسا، ئوغلاق تاشلاپ بېرىدۇ. ئوغلاق كەلتۈرگەن كىشىگە بىر تون ياكى بەش - ئالتە سەر پۇل بېرىدۇ. بەزى ۋاقىتلاردا يۇرتنىڭ يىگىتلىرى باراۋەت قىلىپ پۇل چىقىرىشىپ ئوغلاق ئېلىپ ئوينىدايدۇ. كۆڭلى خالىغان بايلارنىڭ قېشىغا ئېلىپ بېرىپ تاشلىسا، بىر ئوغلاق بېرىدۇ ياكى ئوغلاق ئورنىغا بىر رومال بېرىدۇ. مەيدانغا تاشلايدىغان ئوغلاق ياكى توپاق بولسا، بېشىنى تەندىن جۇدا قىلىپ، ئىچ - قارىنى ئېلىۋېتىپ، قورسىقىنى بالدۇرقىدەك تىكىپ قويۇپ تاشلايدۇ. ئوغلاقچىلار ئات - نىڭ ئۈزەڭگىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىنى ئۈزۈن، سول تەرىپىنى قىسقا قىلىپ ئون - يىگىرمە ياكى ئوتتۇز كىشى بىر توپ بولۇپ، بىرسى ئوغلاقنى ئالسا، قالغانلىرى ئالدى - ئارقىسىدىن جۇغلىشىپ، باشقىلەرنى يېقىن كەلتۈرمەي ياردەم بېرىپ، ئات سۈرۈپ ئوغلاقنى تارتىپ ئوينىدايدۇ.

دارۋازىنىڭ بايىنى

دارۋاز دېگەن بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىن تارتىپ دۇنيا يۈزىدىكى ھەممە شەھەرلەردە مەشھۇر بولغان بىر ھۈ -

نەردۇر. بۇ ھۈنەرنى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا پادىشاھلارنىڭ ئالدىدا ۋە نامدار چوڭ بايلارنىڭ ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ تويلىرىدا ئويناپ، ئىنئاملارنى ئېلىپ ھەممە خەلققە ئاشكارا بولىدۇ. بىر شەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە بىر دارۋاز كەلسە، ئاۋۋال شەھەر ئۇلۇغىنىڭ قېشىغا بېرىپ كۆرۈنۈش قىلىپ ئىجازەت ئالماي ئوينىيالمىدۇ. قاچانكى شەھەر ئۇلۇغىدىن جاۋاب ئالماي ئويۇن قىلىپ دارىدىن يىقىلىپ ئۆلسە ياكى بىر جېدەل چىقسا، دارۋازغا گۇناھ يېزىلىپ، جازاغا مۇپتىلا بولىدۇ.

بىر شەھەردە دار ئوينىماقچى بولسا كەڭرى بىر مەيدانغا ئۇزۇن لىم ياغاچلاردىن ئېگىز بىر دار تەييار قىلىدۇ، ئۇنىڭغا ئادەمنىڭ بىلىكىدەك چوڭ ۋە ئۇزۇن تۆت ئارغامچا لازىم بولىدۇ. ئارغامچىنىڭ ئۈچىنى تەڭ قىلىپ بىر ئۈچىدىن بىر مەرتىۋە ئۇزۇن قىلىپ ئورنىتىدۇ. داردا ماڭىدىغان ئۇزۇن ئارغامچىغا ئىككى ئىلمەك بېكىتىپ، ئىنچىكە ئارغامچا بىلەن ھەر تەرەپكە تارتىپ تۇرىدۇ. دارنىڭ ئۈستىگە تەخت ئورنىتىپ تېگىدىكى توغرا ياغاچنىڭ بىر يېنىغا ئىككى چىغرىق ئېسىپ قويدۇ. دارۋاز ئۆزىنى راسلاپ ئارغامچىغا قەدەم قويغاندا، قولغا تەڭشەك ئېلىپ ماڭىدۇ. تەڭشەكنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى تەخمىنەن تۆت غۇلاچ كەلگۈدەك ئىنچىكە بادىرىدىن ياساپ، ئىككى يېشىغا ئىككى جىڭدىن قۇمنى لاتىغا ئېلىپ باغلاپ، ئارغامچىنىڭ ئۈستىدە ئويناپ ماڭىدۇ. تەختپارغا يېتىپ كەلگەندە، تەڭشەكنى پەسكە تاشلاپ ئۆزى تەخت - پارغا چىقىپ ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇپ، تەڭدىشى يوق خۇداغا ھاجىتىنى راۋا قىلىدىغان مۇناجاتلارنى ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ تىنچ - ئامان، ساق - سالامەت ھالدا ئويناپ چۈشۈشىنى تەلەپ قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ چىغرىقغا چۈشۈپ، ھەممە ئويۇنلارنى بىردىن - بىردىن ئويناپ كۆرسىتىپ، يەنە قايتىدىن تەختپارغا چىقىپ، ئارغامچىدىن سىيرىلىپ يەرگە چۈشىدۇ.

نەيرەڭۋازنىڭ بايانى

نەيرەڭۋاز دېگەن بىر قانچە تۈردىن تەركىب تاپقان خەلق ئارىسىدا مەشھۇر بولغان ھۈنەردۇر. بۇ ھۈنەر - دىن بەزىلىرىنى مۇسۇلمان خەلقلەرنىڭ بازارلىرىدا يۈرۈپ ۋائىزلىق قىلىدىغان موللىلىرى ئادەم يىغىش ئۈچۈن ئوينىدۇ. كۆپىنچىسىنى باشقا ئىقلىمدىن چىققان ئويۇنچىلار شەھەردىن - شەھەرگە يۈرۈپ ئويناپ ھەممىگە مەلۇم قىلىدۇ.

توپبازلىق دەيدىغان بىر خىل ئويۇن بار. بۇ ئويۇننى ئوينىماقچى بولغان كىشىنىڭ ئۆچكىنىڭ مۆڭ - گۈزىدىن قىلغان كانىيى بولۇپ، ئۇنى ئېلىپ چالسا، ئىچىدىن «بوپ - بوپ» ئاۋاز چىقىدۇ. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئويۇن كۆرگىلى كېلىدۇ. ئادەم يىغىلغاندا، بىرنەچچە قېتىم موللاق ئېتىپ ئاندىن بىر توپنى ھاۋاغا تاشلاپ، ئۇ يېنىپ كەلگۈچە يەنە بىر توپنى تاشلاپ، باشتىكى بىر توپنى تۇتۇپ ئېلىپ، توپنى ئېگىز - پەس ئېتىپ يەنە تۇتۇپ ئوينىدۇ.

يەنە بىر تۈرلۈك چىنىۋازلىق دېگەن ئويۇن بار. بۇ ئويۇننى بېيجىڭدىن كەلگەن ئويۇنچىلار ھەممىدىن ئوبدان ئوينىدۇ. ئىنچىكە بىر ياغاچنىڭ ئۈچىنى ئۇچلاپ، چىنىنىڭ ياكى چىنە - تەخسىنىڭ تېگىگە يا - غاچنىڭ ئۈچىنى قويۇپ پىرقىرتىپ چۆرۈپ ئاسمانغا تاشلاپ، يەنە تۇتۇۋېلىپ، ياغاچنىڭ ئۈچىغا توخ - تىتىپ چۆرگىلىتىپ ھەرخىل شەكىلدە ئوينىدۇ.

خەنجەرۋازلىق دېگەن يەنە بىر خىل ئويۇن بار. بۇ ئويۇننى ئىچكىرىدىن چىققان ئويۇنچىلار ھەممىدىن ياخشى ئوينىدۇ. قىسقا خەنجەردىن ئالتىنى ھاۋاغا تاشلاپ بىر قولى بىلەن تۇتۇۋېلىپ ئوينىدۇ. ئۇزۇن خەنجەردىن بىرنى پۈتۈنلەي دەستىسىگىچە ئاغزىدىن قورسىقىغا تىقىپ ئوينىدۇ. بەزىلىرى يالىڭاچ بولۇپ

پالتا ئويۇنى قىلىدۇ.

يەنە بىر تۈرلۈك ئويۇنچىلار بار، ئۇنى سېھىرگەر دەيدۇ. بۇلار ئويۇن قىلسا، دەسلەپتە ئىككى - ئۈچ كىچىك بالا موللاق ئېتىپ، ئالدى - ئارقىسىغا سەكرەپ ئويۇن قىلىدۇ. ئاندىن چوڭلىرى بىر ساندۇقتىن خىلمۇخىل نەرسىلەرنى چىقىرىپ ۋە ئاغزىدىن ھەرخىل رەڭدىكى قەغەزلىرىنى چىقىرىپ پىسىلداق ئېتىپ، ئۇستا بولسا ئاتەشۋازلىق قىلىپ، چىنىنىڭ ئىچىدىن ھەرخىل نەرسىلەرنى چىقىرىپ ئويۇن قىلىدۇ. ئاندىن بىر ساندۇققا ياكى كۆپكە كىچىك بالىلارنى سولاپ يوق قىلىپ يەنە توۋلاپ پەيدا قىلىپ ئويۇنايدۇ. بۇ ئويۇنلارنىڭ ھەممىسىنى نەپەسەن دەيدۇ.

يەنە بىر خىل يىلان باز دەگەن ئويۇن بار بولۇپ، خەلق ئۇنى يىلانچى دەيدۇ. بىر ساندۇققا تەخمىنەن يىگىز گىرىمدەك چوڭ - كىچىك يىلانلارنى سولاپ، كۆتۈرۈپ يۈرۈپ يىلان ئوينىتىدۇ. يىلاننى ئوينىتىدىغان چاغدا، مۆڭگۈزدىن ياسىغان كانايىنى چېلىپ ئادەم يىغىدۇ. ئاندىن ساندۇقنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئىككى يىلاننى تۇمىقىغا سېلىپ بېشىغا كىيىۋالسا، يىلانلار بېشىنى چىقىرىپ «كۈش، كۈش» قىلىپ بويىنىغا يۆگىشىپ تۇرىدۇ. يەنە ئىككى يىلاننى ئىككى قولغا ئېلىپ قۇيرۇقىدىن تۈتۈپ تۇرۇپ بۇ غەزەلنى ئوقۇيدۇ:

ئاندىن باردىم بازارغا لەزن گۈل،
مۇندىن باردىم بازارغا لەزن گۈل،
ئوغرىنى ئاستى دارغا لەزن گۈل،
يامانلار كارىنى كۆردۈم لەزن گۈل.

دەپ يىلانلارنى ئوينىتىپ كىشىلەرگە دۇئا قىلىپ پۇل تىلەيدۇ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىدە)

ئۇزاق ئۆتمۈش زاماندىن سۆز

مەھمۇد زەيىدى

كىم ئىزگۈ تىلىسە، ئېغىر يۈك يۈدەر،
 ئېغىر يۈك يۈدىگەن تىلەككە يېتەر.

— يۈسۈپ خاس ھاجىپ

تارىخىي ئۆزگىرىشلەر بىلەن تەقدىرداش بولغان ئەدەبىيات ئۆز نۆۋىتىدە دەۋر يۈكلىگەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ، تەرەققىيات ئۈچۈن ئاجايىپ ئۇلۇغ خىزمەت كۆرسەتتى. بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرىدا ئېلىمىز خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن يەنئەندىكى لۇ شۈن باشچىلىقىدىكى ئەدىبلەر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىن چۈستىي، غاپۇر غۇلام، ئۆمەر مۇھەممىدى قاتارلىق قەلەم ساھىبلىرى بىزگە ئەدەبىيات ئارقىلىق يېڭى ئاڭ بەردى. مۇھىمى ماركسىزمچە مىللىي ئاڭ ۋە ئىنقىلاب ئېلىپبەسىنى ئۆگەتتى.

بىر جەمئىيەتنىڭ ھەقىقىي خەلقپەرۋەر مەيداندىكى ھاكىمىيەت بولۇشىدا ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ رولىنى سەل چاغلاشقا زادىلا بولمايدىغانلىقىنى ئەمەلىيەتتە كۆردۈك. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللاردىكى يەنئەن ئەدەبىيات ئوبزورلىرى، تاشكەنتتە نەشر قىلىنىپ شىنجاڭغا تارقىتىلغان «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلى ۋە سوۋېت مەتبۇئاتى بىزگە جەڭگىۋار روھ ئاتا قىلىپ، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىزگە تونۇتتى. گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئېيتقاندا، چۈستىي تەخەللۇسلۇق بىر شائىر ئۆزىنىڭ شېئىرلىرى بىلەن بىزنى دەس تۇرغۇزدى، كۈرەشكە چاقىردى. بۇ يەردە يەنە غاپۇر غۇلاممۇ شۇنداق قىلغان شائىر بولدى. ماكسىم گوركىي ئۆزىنىڭ ھېكايىلىرى، ھېكمەتكە تولغان نۇتۇقلىرى ۋە «بورانقۇش قوشىقى» ناملىق شېئىرى، كىرىلوپ «قوزچاق ۋە بۆرە» قاتارلىق مەسەللىرى بىلەن بىزگە تۇرمۇش بىلەن قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشنى ئۆگەتتى.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى، يەنى 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى بىزدە گېزىت - ژۇرنالنى ئاساس قىلغان مەتبۇئات يوق دېيەرلىك شارائىتتا، يۇقىرىقىدەك قەلەم ئىگىلىرىنىڭ يالقۇنلۇق سۆز ۋە نۇتۇقلىرى، شېئىر، ھېكايە، مەسەل ۋە چاقىرىقلىرى ناھايىتىمۇ قىممەتلىك ئىدى. ئەدەبىياتنىڭ بۇ زانىرلىرى خەلقنىڭ ئېڭىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، كىشىلەرگە ھاياتنى تونۇتۇش، كىشىلەرنىڭ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ تونۇپ، قانداق ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە بولۇش جەھەتلەردە دەستۇر بولۇشقا مۇناسىپتۇر.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، يەنى 1949 - يىلىدىن ئىلگىرى شىنجاڭنى زۈلمەت قاراڭغۇلۇقى قاپلىغان، خەلقنىڭ كۆپچىلىكى ساۋاتسىز، ئىقتىساد پومېشچىكلارنىڭ ئىلكىدە بولۇپ،

ئاددىي پۇقرالار مائارىپتىن بەھرىمەن بولالمايتتى. دەل مانا مۇشۇنداق مەزگىللەردە «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلى نەشر قىلىنىپ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە ھەقسىز تارقىتىلىپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ھاياتىنى بېيىتىش، دۇنيانى تونۇشىدا بەلگىلىك رول ئوينىدى. خەلقنىڭ ئازادلىق - ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشى، دېموكراتىك ھەرىكەتلەر خۇددى باھاردىكى كەلكۈندەك يامراپ، چاڭقىغان جايلىرىنى قاندۇراتتى. خەلقنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى نامراتلىقى مەرىپەت كەلكۈنلىرىدىن سۇ ئىچىپ، ھېكمەت گۈلشەنلىرى بىخ سۈرگەن ئاشۇ يىللاردا ئەدىبلەر ئاجايىپ چوڭ روللارنى ئوينىدى. چۈستىينىڭ ئاممىباب شېئىرلىرى ۋە ماقالىلىرى، غاپۇر غۇلام، ئابدۇللا قادىرى، سەدىردىن ئەينى، ئۇيغۇن، قادىر ھەسەنوپ، ئۆمەر مۇھەممەدى قاتارلىقلارنىڭ شېئىر - ھېكايىلىرى مەتبۇئات ئارقىلىق شىنجاڭدا ئاجايىپ بىر ئەدەبىيات - سەنئەت قىزغىنلىقىنى ھاسىل قىلغانىدى. ھېلىمۇ ئىسىمدە، 1945 - يىلى ماي ئېيىدا تۇرپان يار مەكتەپتە ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچى ۋە خەلق قاتناشقان شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىپ، تىياتىر - ئويۇن قويغان ئاخشىمى ئوقۇتقۇچىلاردىن چۈستىينىڭ «يېڭى دۇنيا» ۋە «بۆلبۇلغا» دېگەن شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلغاندا، مەيداندا ياڭرىغان ئالقىشلار ئاسماننى كۆتۈرۈۋەتتى. شېئىر شۇ قەدەر تەسىرلىك بولۇپ، كىشىلەرنىڭ قەلبىگە ئوت ياقاتتى، روھلارنى ئۇرغۇتۇپ، شادلىق بېرەتتى، ئۈمىدلەرنى قاناتلاندۇرۇپ، ۋىسال گۈلشىنىدە لەززەت تاپتۇراتتى، كىشىنى يېڭىچە بىر دۇنياغا باشلايتتى.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى ئازادلىق ئىزدەپ، كۆڭۈل ئازادلىكىنى تىلەيتتى. كىشىلەر سوتسىيالىزمغا ۋە سوتسىيالىزم مەملىكەتلىرىدە ياشاۋاتقان كىشىلەرگە ھەۋەس قىلاتتى، ئىنتىلەتتى ھەمدە شۇ يەردىكى شائىر، سەنئەتكارلارنى كۆرگۈسى كېلەتتى، كىشىلەر ئەنە شۇ شائىرلاردىن بولغان چۈستىي، ئۆمەر مۇھەممەدى قاتارلىقلارنىڭ سۈرەتلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئۇلاردىن زوقلىناتتى، شېئىرلىرىنى يادلىۋالاتتى. ياشلار ھەتتا سوۋېت شائىرلىرىنىڭ شېئىر، ھېكايىلىرىنى خاتىرە دەپتەرلىرىگە كۆچۈرۈپ ساقلايتتى، ئۇلارغا خەت يازاتتى، شېئىر ۋە ماقالىلەرنى ئەۋەتەتتى. تاشكەنت شەھىرىدىكى «شەرق ھەقىقىتى» ناملىق ژۇرنالنىڭ تەھرىر بۆلۈمىگە تۇرسۇن ۋاھىدى، شۈكۈر يالقىن، ئەلقەم ئەختەم قاتارلىقلار خەت يېزىپ، شېئىرلىرىنى ئەۋەتكەنىدى. بۇلارنىڭ شېئىرلىرى «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1945 - يىلىدىكى سانلىرىدا ئېلان قىلىنغانىدى. بۇ شېئىرلارغا قارىتىپ يېزىلغان ۋە تەخمىس قىلىنغان شېئىرلارنى بۇ ژۇرنال سەھىپىسىدە ئېلان قىلغانىدى. ئەينى زاماندا شىنجاڭدىن ئەۋەتكەن شۈكۈر يالقىننىڭ «يېڭى دۇنياغا» دېگەن شېئىرىغا قارىتا يېزىلغان بىر شېئىر «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىنىڭ 1947 - يىللىق 12 - سانىدا ئېلان قىلىندى. سوتسىيالىزمغا، ئازاد، يېڭى دۇنياغا بولغان تەلمۈرۈشى ۋە مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن بۇ شېئىر ئالتە كۈپلەپ بولۇپ، مۇنداق مىسرالار بار ئىدى:

خىيالىم ئۇچسا ھەم ئېرەمباغى ئەرشىئەلاغا،
 ھەۋەس دىللاردا بولسا پەيدا، گۈل ھەم لالە - رەناغا،
 مۇھەببەت قويسا دىلبەر شەۋقى بىرلە قەددى زىباغا،
 مەگەر مەجنۇن سۈپەت ئاشىق بولسا بىر ئۆزگە لەيلاغا،
 مېنىڭ كۆڭلۈم قانات يايماق تىلەيدۇ يېڭى دۇنياغا.

خىيالىم چارچىماس، ئەلۋەتتە، تاپقاي يار كامالىنى،
 جاۋابقا شاشتى بىر دەۋا ئاڭلىغاچ بۇ خىيالىمنى،

ئېرەم باغۋەنى ماڭا باقتى ئاڭلىبان بۇ ھالىمنى،
 خىيال دەرياسىدا ھەققانىيەت سورىدى ئەھۋالىمنى،
 ئىزدىگەنم ئىنقىلاب يوللىرى يېڭى دۇنياغا.

بۇ شېئىر ئۇزۇن ئىدى، لېكىن ئۈچتىن بىرىنىلا كۆرسەتتۇق. بۇ شېئىرغا قارىتا چۈستىي ژۇرنالدا
 «يېڭى دۇنيا كېرەك بولسا» ناملىق شېئىرنى ئېلان قىلدى. شېئىردا مۇنداق مىسرالار بار ئىدى:

مەجنۇن بولما، بېلىك باغلا،
 ساڭا لەيلا كېرەك بولسا.
 دۈشمەن باغرىن كۆيدۈر، داغلا،
 دوست - ئاشىنا كېرەك بولسا.

مەن دېمەسمەن: دىۋانە بول،
 يار ئىشقىدا مەردانە بول،
 ئىشقى يولىدا مەردانە بول،
 ئالىي باھا كېرەك بولسا.

كۆتەر زىرنى زەۋەر قىلغىل،
 ئاشىقلارغا خەۋەر قىلغىل،
 ۋىسال ئۆيىگە سەپەر قىلغىل،
 زوقۇ ساپا كېرەك بولسا.

ئەلدىن يوقات بىدئەتلەرنى،
 ھېچ كۆتۈرمە مىننەتلەرنى،
 قولدىن بەرمە پۇرسەتلەرنى،
 كان ئاچ تىللا كېرەك بولسا.

چۈستىي كەبى ئالغا باسقىن،
 يېڭى دۇنيا كېرەك بولسا.

دېگەن مىسرالار بىلەن جاۋاب يازغانىدى.

بۇ شېئىرلار ئېلان قىلىنغان ژۇرنال ناھايىتى تېزلا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەنىدى. ئوقۇرمەنلەر
 ژۇرنالنى كۆرۈپ، بۇ شېئىرلاردىن ئالەمچە خۇشاللىق ھاسىل قىلغان ۋە قولدىن - قوللارغا ئۆتۈپ،
 ياشلار ئارىسىدا قىزغىن مۇھاكىمىلەر بولۇپ كەتكەنىدى.

شۇ يىللاردا (ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدا) ئۈرۈمچىدىكى شائىرلارنىڭ ئىجتىمائىي
 مەسىلىلەر ھەققىدىكى مەسەل خاراكتېرلىك شېئىرلىرى كۆپلەپ يېزىلغانىدى. «قىزىق» تەخەللۇسىدىكى
 بىر شائىر بىلەن ئىبراھىم تۈردىنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىگە يېزىشقان شېئىرلىرى «شىنجاڭ
 گېزىتى» نىڭ سەھىپىسىدە ئېلان قىلىنغانىدى. «شوخ ئەركىن» تەخەللۇسىدىكى قۇربان ئىمىن بىلەن

«بۆلبۈل» تەخەللۇسىدىكى ساتتار مۇخپۇلنىڭ ئەخلاقىي مەسىلىلەر ھەققىدىكى شېئىرلىرىمۇ ئاجايىپ قىزىقارلىق بولغانىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەدەبىيات - سەنئەت مەسىلىلىرىگە قارىتىپ تۈتۈنلۈك شېئىرلارنى يېزىپ، ئىجادىيەت تېمىسىنىڭ رەڭدارلىقىغا ھۆسن قوشقاندى. ئۇ 1944 - يىلى ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىلھام بېرىش يۈزىسىدىن ياش سازەندە زىكرى ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ بىر شېئىرىي مەكتۇپ يازدى. ئۇ بۇ شېئىرنى ئاقسۇغا بارغاندىن كېيىن گېزىتتە ئېلان قىلدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشلىرىغا قاتتىق كۆڭۈل بۆلۈپ، شېئىرىيەتنىڭ قەدىمكى بالاغەت ئىلمى ساھەسىگە مۇناسىۋەتلىك تۈرلىرى ھەققىدىمۇ شېئىرلارنى ئېلان قىلغانىدى.

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدا ئۈرۈمچىدە شېئىر يېزىپ كەلگەن «بۆلبۈل» تەخەللۇسلۇق بىر ياش بار ئىدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» گە دائىم چىقىپ تۇراتتى. 1946 - يىلى ئۈرۈمچىدە «خانتەڭرى» ناملىق بىر ئايلىق ژۇرنال ئېلان قىلدى. شۇ يىللاردا بۇ «بۆلبۈل» تەخەللۇسلۇق شائىرىمىز ئۆزىنىڭ بىر - ئىككى شېئىرنى تاشكەنتتىكى «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىغا ئەۋەتىدۇ. بۇ ژۇرنالنىڭ مۇھەررىرى بولغان چۈستىي ئىسىملىك ياش شېئىرلارنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، «بۆلبۈل» غا جاۋاب يازغان ھەمدە «بۆلبۈل» غا قارىتىپ يازغان شېئىرنى «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغانىدى.

سەن ئەگەر بۆلبۈل بولساڭ، ئازاد گۈلىستانىڭ قېنى؟
 گۈل بىلەن ئۇ تاغدا قىلغان ئەھدۇ - پەيمانىڭ قېنى؟
 بىر قەپەسكە مۇبتەلا سەن، سۇ بىلەن دانىڭ قېنى؟
 بىر قانات سەن، ئۇ قاناتىڭ بىلە دەرمانىڭ قېنى؟
 سايرىماي تالماق نەدۇر، زوقۇڭ قېنى، جانىڭ قېنى؟

سايراپ ئۈچ ئاي، توققۇز ئاي جىم ياتسا ئۇ ئاشىق ئەمەس،
 نامى بۆلبۈل بولسىمۇ، گۈل ئىشقىدا سادىق ئەمەس،
 قويماغىل سازلارنى قۇۋ، گۈل ۋەسلىگە لايىق ئەمەس،
 سايرا سەن، ئۇ شۇم نەپەسلەر سەن كەبى ناتىق ئەمەس،
 سۆزلىگىن تارىخلاردىن، ياخشى داستانىڭ قېنى؟

ماقالىدە ئىككى كۆپلىتىلا ئېلىندى.

1940 - يىللار سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىياسىدىكى مەتبۇئاتلار، جۈملىدىن «قازاق ئېلى» نامىدىكى ئايلىق ژۇرنال ۋە گېزىت - ژۇرناللار شىنجاڭغا، بۇ يەردىكى خەلق ئاممىسىنىڭ تەقدىرىگە ناھايىتى يېقىندىن كۆڭۈل بۆلەتتى.

شائىر قانداق ھەسەنوف «ئۇيغۇر ئوغلى» تەخەللۇسىدا قاراتمىلىقى كۈچلۈك شېئىر ۋە داستانلار، مەسىلىلەر ۋە ئەدەبىيات خىرىستوماتسىيەسى (ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە دەرسلىك)، ئۇيغۇر تارىخى بايانلىرى، غاپۇر غۇلامنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە ئاتالغان شېئىر - داستانلىرى، بولۇپمۇ چۈستىي تەخەللۇسىدىكى شېئىر ۋە داستانلىرى ئاجايىپ تەسىرلىك، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق، بىر ئوقۇغان كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئېرىتىپ، ئۆزىگە مەھلىيا قىلاتتى. قانداق ھەسەنوفنىڭ «رىزۋانگۈل» دېگەن شېئىرى بىلەن «غۇنچەمنىڭ چۈشى» ناملىق پوئېمىسى، چۈستىيىنىڭ «قەشقەر قىزى»، «تۇرپان ۋادىسى» ۋە «ئۇيغۇر ئاۋات» نامىدىكى پوئېمىسى، ئابلىي مۇھەممىدىنىڭ «ياش يۈرىكىم» ناملىق لىرىك شېئىرلىرى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلب

خاتىرىسىدىن ئورۇن ئالغانىدى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان شېئىرلار چىرايلىق كىچىك كىتابچە قىلىنىپ، ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان، شىنجاڭدىكى كىتابخانلارغا قويۇلغانىدى. 1940 - يىللار كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىغا ئاجايىپ ئىزلارنى سالغان، شۇ يىللار ئالبوملىرى خىلمۇخىل كۆرۈنۈشلەر بىلەن بويالغان، چۇقانلار ۋە زىلزىلىگە تولغان يىللار ئىدى. قىسقىسى، 1940 - يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمى قاراڭغۇ تۈننىڭ نۇرلۇق كۈندۈزىگە ئالمىشىدىغان پەيتلىرى ئىدى.

شىنجاڭدا ئازادلىق چۇقانلىرى ئەۋجىگە چىققان، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ قورغانلىرى لىڭشىپ قالغان، شىنجاڭنىڭ شىمالىدىكى ئۈچ ۋىلايەتتە دېموكراتىك ھۆكۈمەت قۇرۇلغان، غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇرچە، قازاقچە، رۇسچە گېزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىنىپ، ئىشچى - دېھقانلارنىڭ ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتلىرى جارى قىلىنغان، سوۋېت مەدەنىيىتىنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ يەتتەندىن پۈتكۈل جۇڭگوغا كېڭىيىۋاتقان ئازادلىق ھەرىكەتلىرى «ئالغا» گېزىتى ۋە «كۈرەش» ژۇرناللىرىدا تەشۋىق قىلىنغان، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىمۇ يېڭى - يېڭى تېمىلاردا ئەسەرلەرنى ئېلان قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئومۇميۈزلۈك ئازادلىقىنى كۈتۈۋېلىش ھارپىسىدا تۇراتتى. ئەنە شۇ يىللاردا مەتبۇئات، باشقىچە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ئاجايىپ مۇھىم روللارنى ئوينىغانىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «مۇھەببەت ۋە نەپرەت» داستانى، «يەنئەن ئاپتېپى»، «سامساق ئاكام قاينايدۇ» قاتارلىق ئەسەرلىرى سەھنىلەردە ئوينالغان ۋە يېزىلارغىچە كېڭەيگەن، نۇرغۇن ياشلار ئېپىزوتلىرىنى يادلىۋالغان ۋە ناخشىلىرىنى ئېيتقان، تەقلىد قىلغانىدى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ 17 ياش ۋاقتىدا جەڭگىۋار، ئۆلمەس شېئىرلارنى يازغانىدى. ئۇ يەنە پەن - مەدەنىيەتنى تۇغ قىلغان «4 - ماي ياشلار ھەرىكىتى» گە ئاۋاز قوشۇپ، شېئىرىيەتنى جەڭ مارشى قىلغان باشلامچى ئىدى. چارەك ئەسىرگىمۇ توشمايدىغان قىسقا ئۆمرىدە ئەدەبىياتنىڭ كۆپلىگەن ژانىرلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى. ئۇنىڭدا تالانت، ئەقىل - پاراسەت، كۈچ - غەيرەت، غايە، ئېتىقاد، پىداكار روھ دېگەندەك ئېسىل خىسلەتلەر تولۇق ئىدى. ئۇ يەنە ئۆزىنى بىلگەن، تەربىيە ئالغان، ئىزگۈلۈك ئۈچۈن چۇقان كۆتۈرگەن ئوت يۈرەك ئىدى. ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت توغرىسىدا توختىلىپ: «ئەدەبىيات روھنى ئويغىتىدۇ، ئىجادىيەت يېڭى بولۇشى كېرەك، شۇندىلا ئۇنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى بولىدۇ» دېگەنىدى. ئۇنىڭ يازمىلىرىدا يېڭىلىق، ئىجادىيلىق چاقناپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ مەزمۇنى ئىلغار، ئۆتكۈر بولۇپ، كۈچلۈك ۋە تەنپەزلىك روھ ئەكس ئېتەتتى. ئۇ جەمئىيەت تەرەققىياتىدا فېئودالىزمنىڭ گۆرگە كىرگەنلىكى، ياشاش ئىقتىدارىغا مۇناسىپ ئەمەسلىكىنى ئىپادىلەپ مۇنداق دەيدۇ:

كونا دۇنيا ئېغىر ئاياغ ئەمدى،
 قورسىقىنى كۆتۈرۈپ يىراق كېتەلمەس.
 بىزنىڭ بۇ ئۇلۇغ ۋەتەندىن
 بىر غىرىچ يەرنىمۇ ئېلىپ كېتەلمەس.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە يېڭىلىق، ئىجادىي ئىبارە، گۈزەل ئوخشىتىش، ھېكمەتلىك سۆزلەر قەدەمدە بىر ئۇچرايدۇ.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئىجادىيەت خامىنىدىن ھۇسۇل ئېلىش بىلە بىللە كىشىلەرگە يېڭى سەپەر كۆرسىتىپ، مەنىۋى تۇرمۇشىغا شېرىن - تاتلىق مېۋىلەرنى تەقدىم قىلاتتى. 1940 - يىللاردا «غېرىب - سەنەم» دراممىسىنى سەھنىلەشتۈرۈشتە زىكرى ئەلپەتتا ئىجادىي ئىش كۆرگەنىدى. لۇتپۇللا دەرھال بۇ

كىشىنى مەدھىيەلەپ، «چال، سازەندەم» ناملىق شېئىرنى يازدى. بۇ چاغدا لۇتپۇللا ئاقسۇغا سۈرگۈن قىلىنغان ۋاقىت ئىدى. ئۇ ئۈرۈمچىدە «شىنجاڭ گېزىتى»دىكى تەھرىرلىك خىزمىتىدىن ئايرىلىپ ئاقسۇغا كەلگەن بولسىمۇ، چۈشكۈنلەشمەي ئىجادىيەت بىلەن مەشغۇل بولغانىدى. ئۇنىڭ زىكرى ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ يازغان شېئىرى 1944 - يىلى 9 - ئايدا «ئاقسۇ گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان.

چال سازىڭنى زوق بىلەن تىنماي چال، سازەندەم،
 ھەرىكىتىڭ تېتىك، قوللىرىڭ مەجنۇنتال، سازەندەم،
 ناخشاڭ شېرىن - تاتلىق سېنىڭ گويىكى بال، سازەندەم،
 ياشلىقىڭ زىلۋا چېغىدا ئىجاد قىلىپ قال، سازەندەم،
 بۇ مۇخەممەس شۇنىڭ ئۈچۈن ساڭا ئېرسال، سازەندەم.

بۇ ۋەتەندە جاراڭلىق سۇن نەغمەڭ ساداسى،
 ھاۋالارغا ئۆرلەپ كەتسۇن مۇڭلۇق ناۋاسى،
 تەسەددۇق خۇيمۇ كەڭ گۈزەللىك دۇنياسى،
 كونا مۇقاملار لەززەتنىڭ ئەڭ چوڭ باباسى،
 ئۆسۈش، ئىجاد، يۈكسىلىشكە ئەپلىك ئامال، سازەندەم.

شېئىرنىڭ داۋامىدا سەنئەتنىڭ كىشى كۆڭلىنى روھلاندۇرۇش خاسىيىتى ۋە يېڭىلىق يارىتىش، غەمىنى تارقىتىپ، جەمئىيەتكە خۇشاللىق ئېلىپ كېلىشتەك رولى ھەققىدە توختالغان ھەمدە سازەندىنىڭ كېيىنكى ئىجادىيىتىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇشىنى ئۈمىد قىلغان.

* * *

بىلىملىك سۆزى يەرگە سۈدەك ئېرۇر،
 ئېقىتسا سۇنى يەرگە نېمەت ئۇنۇر.

— يۈسۈپ خاس ھاجىپ

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ساھەسىدە ئەنئەنگە ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى يېڭى شەكىللەر بىلەن بېيىتتى، يېڭى شېئىرىي پىگورىيلارنى ياراتتى. ئۇ بارماق ۋەزىنىدە ياخشى شېئىرلارنى يازغاندىن باشقا، ئارۇز ۋەزىنىدەمۇ نادر شېئىرلارنى يازدى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ داۋالغۇپ تۇرغان ۋە ئىجادىيەت ئەركىنلىكى بولمىغان يىللاردا ياشىدى. ئۇ شۇ يىللاردا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلگەن؛ ماركسىزىملىق ئەدەبىيات نەزەرىيەسىنى قوغداشقا ۋە بۇ نوقتىئىنەزەردىكى ئىجادىيەتنى جارى قىلىشقا بەل باغلىغانىدى. گومىنداڭ ئىنقىلابى پائالىيەتلەرنى چەكلەپ تۇراتتى، لۇتپۇللاننىڭ كەينىدە ئىشپىيونلار بار ئىدى. لۇتپۇللا شۇنداق ئەھۋالدىمۇ تەپتارتماستىن ئىش - ھەرىكىتىنى توختاتمىدى. ئۇ ئەدەبىياتنىڭ مۇئەممادىن ئىبارەت ئەدەبىي شەكىلدىن پايدىلىنىپ شېئىر ئېلان قىلاتتى. شۇ يىللاردا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ھەۋەس قىلىدىغانلار خېلىلا كۆپ ئىدى. لۇتپۇللا شېئىرىيەتنىڭ بالاغەت ئىلمىدىكى ۋاسىتىلەرنى قوللىنىپ

بىرنەچچە مۇۋەششەھ يازدى. شېئىرىنىڭ ماۋزۇسى «شائىر توغرىسىدا مۇۋەششەھ» بولۇپ، 11 بېيىت ئىدى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرى 1944 - يىلى ئېلان قىلىندى. شېئىردىكى ھەربىر بېيىتنىڭ بىرىنچى مىسراسىدىن بىر ھەرپنى ئېلىپ ئون بىر ھەرپنى قۇراشتۇرسا، «ياشاش ئۈچۈن كۈرەش» دېگەن جۈملە ھاسىل بولاتتى.

يىراقتىن سۆزلەر، شائىر، نازاكت بۇلبۇلغا بوستان بول،
 ھەتتا كەلگۈسى ئەۋلادلىرىڭ تىلغىمۇ داستان بول.

ئالمان - تالمان ئىجاد باغدا مېۋە پىشمسۇن،
 ئەلگە غورا بەرمەيدىغان سادىق باغۋەن بول.

شۆھرەت ئىزدىمە، خالىسا ئۇ ئۆزى كەلسۇن،
 ئىجاد، مېھنەت مەيدانىدا تۇر، پالۋان بول.

ئارام ئالما، ئىلھام بەزمىسىدە مۇقام ئېيتماي،
 يىراق زامان كۆرگەزمىسىگە سەنئەتتىن مەيدان بول.

شەرەپ - شان ئۈنۈملۈك ئىجادنىڭ ھەردەم يولدىشى،
 ئىلھام سەنەم، سەن ئاشىق غېرىبجان بول.

ئۆلۈم يوق ساڭا، شائىر زادى ئۆلمەيدۇ،
 ئەلنىڭ بۈيۈك گەۋدىسىدىكى ساپ قىزىل قان بول.

چۆرگۈلەي، ئۆرگۈلەي، سادىغاڭ كېتەي ئەل بوينىدىن،
 ئەلنىڭ تۇيغۇسىغا ئاندىك كۆيۈمچان بول.

نېمە كەم ئىلھام ئۈچۈن، دۇنيا خىلمۇخىل مۆجىزە،
 ھالال مېھنەت، كەشپىيات ئۈچۈن خورماس جان بول.

كۆرەڭلەشنى سەن ئىزدىمە، قەلىمىڭ تاپسۇن ھوسۇل،
 مېليون خەزىنىلەردىن ئۇسۇن، بەرىكەتلىك خامان بول.

رىشتە باغلاندى، شائىرلىقتىن يات ئادەم ئىدىم،
 دېدى خەلق تۇيغۇسى: مېنىڭ ئۈچۈن جانان بول.

شەۋكەت تاپمايسەن، ئىجادىيەت بېغىدا تۇرمىساڭ خالىس،
 سايرا ئۆتكۈر، ھاڭ - تاڭ قالسۇن ئۇ، بۇلبۇلىستان بول.

1944 - يىلى ئاۋغۇست

ئۇ ئەينى چاغدىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ كۈرەشنى ئۈزۈپ قويماسلىقى ئۈچۈن، مۇشۇ خىل ئۇسۇلنى قوللاندى. «ئەقىلگە ئىشارەت، ...» دېگەندەك، بۇ شېئىر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن مەخپىي تەشكىلات ئەزالىرى ئارىسىدا چوڭقۇر ئىنكاس قوزغىدى. بۇ شېئىر 1944 - يىلى «ئاقسۇ گېزىتى» دىن ئېلىنىپ «شىنجاڭ گېزىتى» دە بېسىلدى. قەلەمكەشلەر ئارىسىدا ئەدەبىي ئىجادىيەت قىزغىنلىقى تېخىمۇ ئولغايدى. ئەمما، 1945 - يىلى گومىنداڭ ئاقسۇدا ئاق تېررورلۇق ئېلىپ باردى. لۇتپۇللا قاتارلىق 36 كىشى گومىنداڭ تەرىپىدىن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلدى. 1946 - يىلى 1 - ئايدا ئۇرۇش توختىتىلىپ، 11 ماددىلىق بىتئىم ئىمزالاندى. ئۈرۈمچىدە ھۆكۈمەت سانايىنەپسە ئۆمىكىگە مەبلەغ ئاجراتتى، مەتبۇئات بىرئاز ئەركىن بولدى. «شەرق ھەقىقىتى» كەڭ تارالدى. يەرلىك ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇ ژۇرنالدا بېسىلدى.

* * *

بەختلىك بول، ئەگەر بىز ئەبەدىي ئايرىلىدىغان بولساق، ئەبەدىي ئەلۋىدا!

— بايرون

لۇتپۇللا 1944 - يىلىدىن كېيىن بىرقانچە شېئىرلارنى يازدى. ئۇنىڭ مۇشۇ يىللاردا يازغان «باھار ھەققىدە مۇۋەششەھ» ناملىق شېئىرىدىن بىلال ئەزىزى دېگەن ئىسىم چىقىدىغان بولۇپ، بۇ شېئىردا بۇ ئىككى ياشنىڭ چوڭقۇر دوستلۇقى ئىپادىلەنگەنىدى. شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن يەنە باھارغا — ئازادلىققا بولغان تەلپۈنۈش ئەكس ئەتتەتتى.

ئېخ، باھار قەدرىنى يەنە مەندەك كىملەر بىلەر؟!

چۈنكى مەنمۇ چىن باھارغا تەشنائى زار سېنىڭدەك.

بۇ شېئىر توققۇز بېيىتتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 1945 - يىلى مايدا يېزىلغانىدى. بىلال ئەزىزى 1943 - يىلى ئۆلكىلىك ساقچى مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ ئاقسۇغا تەقسىم قىلىنىپ، ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلەيتتى. لۇتپۇللا 1943 - يىلى 12 - ئايدا ئاقسۇغا سۈرگۈن قىلىنىپ، گېزىتخانىدا ئىشلەيتتى. بۇ ئىككى ياش غايە ۋە ئېتىقاد جەھەتتە مەيدانى بىردەك بولغاچقا، ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەردە بىرلىكتە ئىشلەيتتى. ئەمما، ئۇلار 1945 - يىلى 9 - ئايدا گومىنداڭ تۈرمىسىگە قامىلىپ، ئىنقىلاب يولىدا بىر كۈندە قۇربان بولدى.

گومىنداڭ جاللاتلىرىنىڭ ئىنقىلابچىلارنى قەتل قىلغان كۈندىكى قىيا - چىيالار ھەرقانداق كىشىنى قاتتىق غەزەپلەندۈرىدۇ. 1945 - يىلى 18 - سېنتەبىر ئۇ مۇتەھەملەر ۋاقتىنچە مۇرادىغا يېتىدىغان، ۋاقىتلىق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن كۈن بولغانىدى. ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ شەرت - شارائىتى پىشىپ يېتىلمىگەن بولغاچقا، دۈشمەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىنقىلابچىلارنى قەتل قىلدى. دۈشمەن بىلەن كۈرىشىۋاتقان شۇ جىددىي پەيتتە ئىنقىلابچىلار تاتلىق جېنىدىن كەچتىكى، ئۇلارغا تەسلىم بولمىدى، ۋىجدان - غۇرۇرىنى ساتمىدى. گەرچە دۈشمەن باتۇرلارنى جىسمانىي جەھەتتىن نابۇت قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ روھى ۋە غايىسىنى نابۇت قىلالمىدى. شۇ چاغدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ 23 ياشتا، بىلال ئەزىزى 24 ياشتا ئىدى. گەرچە ئۇلار ئارىمىزدىن كەتسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى تۆھپىسى

ئارىمىزدا، تارىخىمىز ۋاراقلىرىدا، قوشاقلاردا ئەسلەنمەكتە.

ئىنقىلابتا قان تۆكۈلەر، ياش تۆكۈلمەيدۇ پىراق،
 ھەرقاچان بار بىر ئۆلۈم، سەن مۇڭلىنىپ چەكمە پىراق،
 قۇربانلارنىڭ قانلىرى بىكار ئېقىپ كەتمەس سۇغا،
 بۇ تەۋەرىۋك سۆز يۈرەكتە ساقلىنار مەڭگۈ — ئۇزاق.
 تۇغىمىزدا ئېنىق ھەممىسى،
 بولغا، ئورغاق ھەم قان بەلگىسى.
 قان كېتەر — جان كېتەر،
 كەتمەس غالب روھ، ئۆلمەيدۇ خەلق.

1940 - يىللاردا شىنجاڭدا دېموكراتىك تۈزۈم ئورنىتىلمىغان، شۇنىڭدەك ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمۇ رەھبەرلىك قىلىدىغان بىرەر تەشكىلىي رەھبەرلىك ئورگىنى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا خەلق ئىستىخىيەلىك رەۋىشتە ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىپ، گېزىت - ژۇرناللارغا ئەدەبىي خاراكتېردىكى نەرسىلەرنى يېزىپ تۇراتتى. ئەينى يىللاردا، «شىنجاڭ گېزىتى»، «خان تەڭرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ شېئىر، ھېكايىلىرى ئېلان قىلىناتتى. چۈنكى، خەلقئارادىكى ئومۇمىي ۋەزىيەتتە جاھانگىرلىك مەغلۇپ بولۇپ، خەلق دېموكراتىيە ئېقىمى يامرىغان، ھەرقايسى جايلاردا ئازادلىق چوقانلىرى ئەۋج ئالغانىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئاكتىپ تەسىرى، سوۋېت ئىتتىپاقى ماركسىزىملىق مەتبۇئاتىنىڭ تەسىرى بىلەن شىنجاڭدا يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى بىخ سۈرۈشكە باشلىغان، يەرلىكتىكى ئەدەبىي ئىجادىيەت خېلى كۆزگە كۆرۈنگەنىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ، بىلال ئەزىزى قاتارلىق شائىرلارنىڭ قەلىمى پىشىپ، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەنىدى.

1940 - يىللاردا شىنجاڭدىكى ياشلار ئىلغار مەتبۇئاتىنىڭ تەسىرىدىن مەلۇم جەھەتتە تەربىيە ئالغانىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىلال ئەزىزى ئەينى چاغدا لىن جىلۇ ۋە ماۋ دۈن ئەپەندىلەرنىڭ باش مۇھەررىرلىكىدە نەشر قىلىنغان «يېڭى يۇلتۇز» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇپ، ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەردىن چوڭقۇر تەربىيە ئالغان، شۇنداقلا «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىدىن ماركسىزىملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيەسىنى ئۆگەنگەنىدى. ئۇلار بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرىگە قەدەم قويغاندا، تۇرپان - قومۇل دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانىدى. ھالبۇكى، بۇ ئىنقىلاب شىنجاڭنىڭ پۈتكۈل دائىرىسىگە كېڭىيىپ، ئاخىر جىن شۇرېننىڭ ئەكسىيەتچىل دىكتاتورىسى تارمار قىلىنىپ، دېموكراتىك يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلغانىدى. مائارىپ راۋاجلانغان، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى، 2 - دارىلمۇئەللىمىن ۋە نۇرغۇن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەر قۇرۇلغانىدى، يەنئەندىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ يۈزلىگەن ئەزالىرى كېلىپ، شىنجاڭدا خىزمەت قىلغانىدى. «شىنجاڭ گېزىتى» جەڭگىۋارلىشىپ، دۇ جۇڭيۈەن، لى خې قاتارلىقلار گېزىتتە ئىشلىگەنىدى.

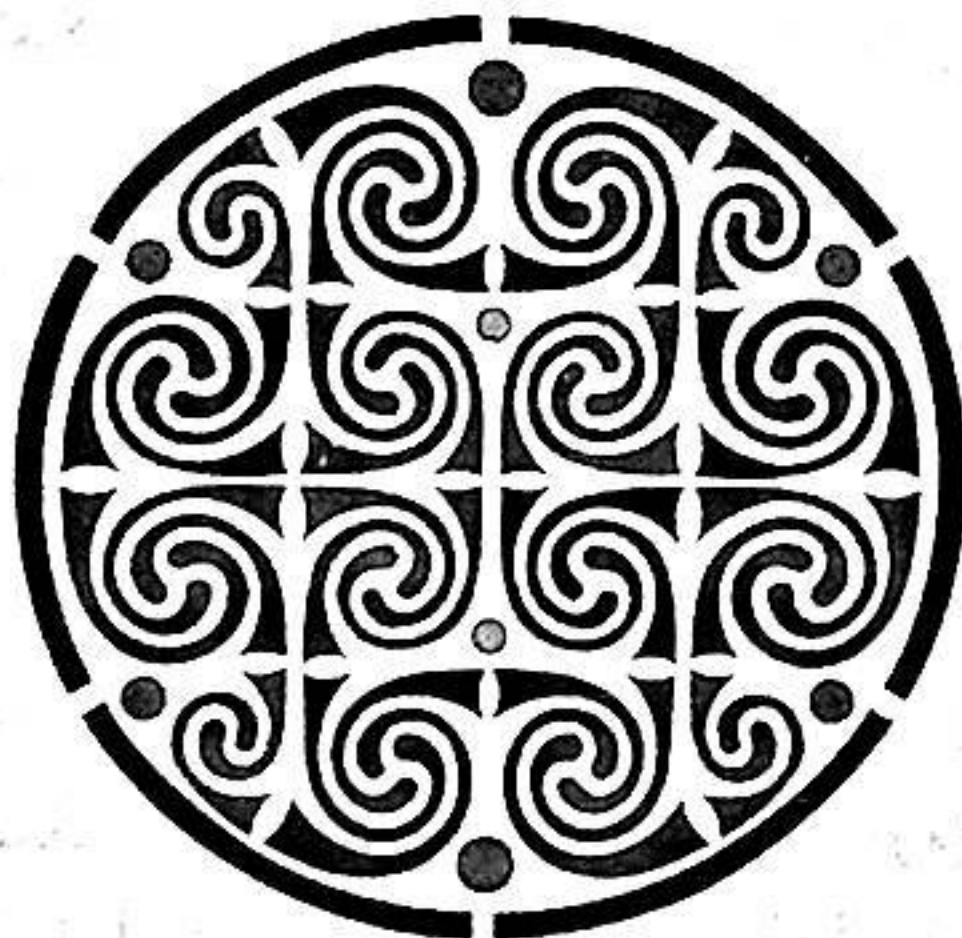
* * *

قارا، ئىككى تۈرلۈكتۈر ئېسىل كىشى،
 بىرى بەگ، بىرى زالىم، يۇرتنىڭ بېشى.
 — يۈسۈپ خاس ھاجىپ

1943 — 1944 - يىللاردا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ تەسىرى ۋە دۇنياۋى فاشىزمغا قارشى كۈرەشلىرىنىڭ تۈرتكىسىدە، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسىتىگە قارشى ھەرىكەتلەر پارتلىدى. بولۇپمۇ ئىلى، ئالتاي ۋىلايەتلىرىدە ئىنقىلاب بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلدى. ئۆسمۈرلۈك چېغىدىن باشلاپ ئىنقىلابىي ئىشلارغا مۇھەببەت باغلىغان لۇتپۇللا ۋە بىلال ئەزىزى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەردىن خەۋەر تېپىپ، ئەدەبىياتتىن ئىبارەت بۇ قورالدىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرنى روھىي كىشەندىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تىرىشتى، كىشىلەرنىڭ روھىغا ئوزۇق بەردى. شۇ چاغلاردا لۇتپۇللانىڭ بىرقانچە شېئىرلىرى ئاھاڭغا سېلىنىپ مەكتەپلەردە مارش قىلىپ ئېيتىلدى. بىلال ئەزىزىنىڭ «يېڭى مەكتەپ» قاتارلىق شېئىرلىرى ئاھاڭغا سېلىنىپ سەھنىلەردە ئورۇنلاندى. ئۇنىڭ فېئوداللىق نىكاھقا قارشى ئەركىن مۇھەببەتنى تەرغىب قىلىپ يازغان «ئانا بىلەن بالا» ناملىق شېئىرىي ئېيتىشىشى سەھنىدە ئورۇنلاندى. بۇ ئەسەرلەر كىشىلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

شۇ يىللاردا لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىلال ئەزىزى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشكەن سەككىز يىل جەريانىدا كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ھازىرقى زامان ئەدەبىيات ساھەسىدە ياخشى نەمۇنىلەرنى ياراتتى. لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ داستان، رۇبائىي، مۇۋەششەھ، تۇيۇق، فېلىيەتون، مۇستەھزاد، ھېكايىلىرى، بىلال ئەزىزىنىڭ رۇبائىي، مۇخەممەس، مۇسەددەس ۋە سەھنە ئەسەرلىرى ئەدەبىياتىمىزنىڭ نادىر ئۆلگىلىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەرلەر ئەدەبىي ئوقۇشلۇق ۋە دەرسلىكلەردە تېگىشلىك ئورۇنغا ئىگە بولۇشى كېرەك. 1940 - يىللاردا ياشىغان ۋە شۇ يىللاردا ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە باشقا ساھەلەردە ئەمگەك قىلغان كىشىلەر زۇلمەت تۈننىڭ ئاخىرلىشىپ يوپيورۇق تاڭنىڭ ئېتىشىنى ئۈمىد قىلىش بىلەن بىللە قان تۆكۈپ كۈرەش قىلدى. ئۇلار خۇددى بولبۇلدەك يېڭى جۇڭگودىن ئىبارەت قىزىلگۈلنىڭ پورەكلەپ ئېچىلىشى ئۈچۈن زوق - شوق بىلەن سايرىدى. ئۇلار كۆڭۈل ئېتىزىنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئىلغار ئىدىيەسى بىلەن سۇغىرىپ، ياپون باسقۇنچىلىرى ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە قارشى كۈرەشكە ھەمدەمدە بولدى. شۇڭا، ئۇلارنى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر جەڭگىۋار كىشىلەر دېيىشكە تامامەن ھەقلىقمىز.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىدىكى «ئەڭ» لەر

(ئەلىشىر نەۋائىي ئەۋەللىۋىتىنىڭ 575 يىللىق خاتىرىسىگە بېغىشلانغان)

تۇرسۇن ساۋۇت ئۈدەمىش

ئەلىشىر نەۋائىي ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخى، جۈملىدىن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدا مەھمۇد كاشغەرىي ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپلاردىن كېيىن بارلىققا كەلگەن يەنە بىر بۈيۈك نامايەندە. ئۇ ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنى يەنىمۇ تاكامۇللاشتۇرۇپ، 15 - ئەسىر ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ كىلاسسىك دەۋرىنى ۋە يۈكسەك چوققىسىنى بارلىققا كەلتۈردى. پۈتكۈل تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئەبەدىي ئۆچمەس ئەسەرلىرى بىلەن كاتتا ھۆرمەتكە، زور شان - شەرەپلەرگە ئىگە بولغان بۈيۈك مۇتەپەككۈر، ھۆرمەت ئەربابى، ئەدەبىياتشۇناس، ئۇلۇغ سۆز سەنئەتكارى، شېئىرىيەت دۇنياسىنىڭ سۇلتانى، ئۇ ھىجرىيەنىڭ 844 - يىلى توخۇ يىلى رامزان ئېيىنىڭ 17 - كۈنى (مىلادىيە 1441 - يىلى 9 - فېۋرال)، تۆمۈرىيلەر سارىيىدا خىزمەت قىلىۋاتقان ھىراتتىكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن بىرى بولغان غىياسىدىن كىچىك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. («تارىخى رەشىدىي»، تېھران نەشرى، 2005 - يىلى پارسچە نەشرى 310 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2007 - يىلى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 435 - بەت، تاشكەنت، 2011 - يىلى ئۆزبېكچە نەشرى 284 - بەتلەرگە قارالسۇن).

نەۋائىي ئۆزىنىڭ يۈكسەك بەدىئىي تالانتى، ئاجايىپ تىرىشچانلىقى ۋە ئەقىل - پاراسەتلىكى بىلەن تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە زامانداشلىرى ئارىسىدا زور شۆھرەتلەرگە ئائىل بولغان. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار پەن ۋە بىلىملىرىنى پۇختا ئىگىلەپ، شۇ دەۋردىكى ئاتاقلىق ئالىملار ئارىسىدا «نادىرى دەۋران» (دەۋرنىڭ يېگانىسى) دېگەن نام بىلەن شۆھرەتلەنگەن. ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ گۈزەل، پاساھەتلىك ئانا تىلىدا ئىجاد قىلىش بىلەن بىللە، پارس تىلىدىمۇ قىممەتلىك مىراسلارنى ياردەم تىپ، «زوللىمسانەين» (قوش تىل ئىگىسى) دېگەن نامغا مۇيەسسەر بولغان.

ئەلىشىر نەۋائىي تۈركىي تىللىق خەلقلەر مەدەنىيىتىنىڭ، شۇ جۈملىدىن ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە تاكامۇللىشىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئاتا قىلغان، بۇ ساھەدە باشقىلار پەقەتلا مۇيەسسەر بولالمايدىغان زور ئۇتۇقلارنى قازانغان بۈيۈك مەدەنىيەت - سەنئەت ئەربابى، شېئىرىيەت دۇنيا - سىنىڭ ھارماس - تالماس تۈلپارى، تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتىنىڭ مىسلىسىز ماھارەت ئىگىسى. ئۇ ئىجاد قىلغان ھەرخىل ئىلىم ۋە تۈرلۈك تېمىلارغا دائىر 30 پارچىغا يېقىن ئەسەر دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، بۇلار ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پۈتكۈل تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئالدى بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىيات خەزىنىسىدە ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتقان ۋە كاتتا شۆھرەتلەرنى قازانغان ۋە داۋاملىق قازىنىۋاتقان بىباھا مىراسلاردۇر.

ئەلىشىر نەۋائىي ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ پەۋقۇلئاددە تالانتى ۋە ماھارىتى بىلەن سۆز سەنئىتىنى قورال

قىلىپ، شېئىرىيەت دۇنياسىغا نەقىش چەكتى ۋە ئۆزىنىڭ بۈيۈك ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق ۋە پارس تىللىق خەلقلەرنىڭ قەلب تۈرىدىن ئورۇن ئالدى. دۇنيا ئەدەبىياتى خەزىنىسىگە بىباھا دۇردانىلىرى بىلەن تۆھپە قوشقان نەۋائىي ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتى توغرىسىدا مۇنداق دېگەنكەن: «... نىزامىي گەنجەۋى ئەزەربەيجاننى ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن ئىشغال قىلىپ، ھەتتا كىچىك ئاسىياغىمۇ يۈرۈش قىلدى. خۇسرەۋ دېھلەۋىمۇ تىل قىلىچىنى، يەنى سۆز قورالىنى قولغا ئېلىپ، پۈتۈن ھىندىستاننى قولغا ئالدى. بۇلاردىن باشقا، جامىمۇ ئىراندا يۈرۈپ، ھەتتا ئەرەبىستاندا شەۋكەت ناغرىسىنى چالدى. ئەمما، تۈرك خەلقلەرى ئېنىق مېنىڭكىدۇر. مەن ھېچقانداق لەشكەر ئېلىپ بارماستىن، يەرلەرنى ئوڭايلىق بىلەن ئېلىپ قويدۇم. پەقەت خوراسانغا ئەمەس، شىراز ۋە تەبىزىلەرگىمۇ مېنىڭ قۇمۇش قەلدىم. مەم شېكەر تۆكۈپ قويدى. مېنىڭ سۆزۈمگە تۈرك خەلقلەرى كۆڭۈللىرىنى ۋە جانلىرىنى بېرىشىپ قويدى. مەن قايسىبىر مەملىكەتنى ئېلىش مەقسىتىدە پەرىمان ئەۋەتمەكچى بولسام، بەلكى ئۇ يەرگە شېئىرلار دىۋانىمنى ئەۋەتتىم.» («شەرق ھەقىقىتى» 1948 - يىللىق 6 - سان 6 - بەت).

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تېما دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ. ئەسەرلىرىدە قوللىنىلغان شېئىرىي شەكىللەر، شېئىرىي سەنئەتلەر، بەھىر ۋە ۋەزىنلەرمۇ ئىنتايىن كۆپ، ئەسەرلىرىنىڭ سانى، ھەجىمى، ئەسەرلىرىدە ئىشلىتىلگەن سۆزلەرنىڭ سانى جەھەتتىمۇ ئەڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرۇپ، كۆپ جەھەتتە لىرىكى ئەڭ ياخشى باھالارنى قولغا كەلتۈرگەن. مەن ئەلىشىر نەۋائىي ئەسەرلىرىنى ئوقۇتۇش ۋە تەتقىق قاتى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا ھېس قىلغان نەۋائىي ئەسەرلىرىدىكى «ئەڭ» لەر توغرىسىدىكى بۇ ئاددىي يازمامنى نەۋائىي تەۋەللۈتىنىڭ 575 يىللىقىغا بېغىشلاپ كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۈزۈرىغا سۇنماقچى.

بىرىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي «خەمسە» چىلىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، «خەمسە» پېشۋالىرىدىن پەرقلىق ھالدا، ئەڭ بۇرۇن خەمسەنى ئۆزىنىڭ ئانا تىلى بولغان چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يېزىپ، «خەمسە» نىڭ ئىلگىرى پەقەتلا مەيدانغا كەلمىگەن ئەڭ يېڭى تىپىنى — نۇسخىسىنى ياراتتى.

«خەمسە» — ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام ئەدەبىياتىدا شەكىللەنگەن بىر خىل ئەدەبىي ئېقىم بولۇپ، مەزمۇن ۋە قۇرۇلما جەھەتتىن ئۆزئارا باغلىنىشى بولمىغان، ئەمما مەسئەۋىي شەكىلدىن ئىبارەت ئورتاق شېئىرىي ئەندىزە بويىچە يېزىلغان مۇستەقىل بەش داستان بىرلەشتۈرۈلگەن ئەدەبىي توپلام. «خەمسە» چىلىك تارىخىدا بۇ خىل ئەدەبىي ئەندىزىنى ئەڭ دەسلەپ بەرپا قىلغان ۋە بۇ ساھەدە «خەمسە چىلىكىنىڭ پىرى» دەپ شۆھرەت قازانغان ئەزەربەيجانلىق مۇتەپەككۈز، شائىر — ئىلياس ئىبنى يۈسۈپ نىزامىي گەنجەۋى (1141 - 1209) ھېسابلىنىدۇ. 14 - ئەسىرگە كەلگەندە ھىندىستانلىق مەشھۇر پارس تىللىق شائىر ئە. مىر خۇسراۋ دېھلەۋى (1253 - 1325) نىزامىي گەنجەۋى ئىزىدىن مېڭىپ، ئۇ باشلاپ بەرگەن «خەمسە» چىلىك ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، گۈزەل ۋە چوڭقۇر پەلسەپىۋى مىسرالار بىلەن كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان «پەنج گەنج» (بەش چوڭ خەزىنە) ناملىق خەمسەنى بارلىققا كەلتۈرۈپ چوڭ شۆھرەت قازاندى. 15 - ئەسىرگە كەلگەندە تاجىكلار ئىچىدىن چىققان مۇتەپەككۈر شائىر مەۋلانا نۇرىددىن ئابدۇرەھمان جامىي (1414 - 1492) نىزامىي بىلەن دېھلەۋىنىڭ خەمسەلىرىنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، ئىنتايىن زور ئەجر بەدىلىگە «ھەفت ئەۋرەڭ» (يەتتە يۈلدۈز) نى يېزىپ خەمسە چىلىك تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئاچتى.

تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىياتىدا «خەمسە» چىلىككە قىزىقىش 13 - 14 - ئەسىرلەردە باشلانغان. قۇتب خارەزمىي، نىزامىينىڭ «خۇسرەۋ ۋە شېرىن» داستانىنى، ھەيدەر خارازمىي شېئىرىي شەكىلنى ساقلىغان ئاساستا ئايرىم ئۆزگىرىشلەر بىلەن «مەخزەنۇل - ئەسرار» داستانىنى تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلغان. ئابدۇرەھمان جامىيىدىن كېيىن «خەمسە» چىلىك تارىخىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر شائىر ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىدىن بۇرۇنقى «خەمسە» چىلىك ئۈستىلىرىدىن بولغان نىزامىي، دېھلەۋى، جامىيلارنىڭ «خەمسە» لىرىنى ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇپ، ئۆز خەلقىنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى بېيىتىش، «خەمسە»

سە» پېشۋالىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تەڭ تۇرىدىغان ھەمدە ئۇلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان «تەرھىك تازا بولغاي» (ياراتقان نەرسەڭ يېڭى بولغاي) قىلىش ئۈچۈن «خەمسە ئى نەۋائىي» نى بىرىنچى بولۇپ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يېزىپ چىقىشنى ئۆز ئالدىغا ۋەزىپە قىلىپ قويدى. نەۋائىي بۇ ئۇلۇغۋار مەقسەتنى «لەيلى - مەجنۇن» داستانىنىڭ خاتىمىسىدە ئوچۇق قىلىپ مۇنداق ئوتتۇرىغا قويغان:

«گەر نۇكتەلەرى جەھاننى تۇتتى،
 غەۋغالارى ئىنسۇ جاننى تۇتتى.
 چۈن پارسى ئەردى نۇكتە شەۋقى،
 ئازراق ئىدى ئاندا تۈركىي زەۋقى.
 ئۇل تىل بىلە نەزم بولدى مەلفۇز،
 كىم پارسىي ئاڭلار ئولدى مەھزۇز.»

مەن تۈركچە باشلابان رىۋايەت،
 قىلدىم بۇ فەسانەنى ھىكايەت.
 كىم جۈن شۆھرەتى جەھانغا تولغاي،
 تۈركىي ئېلى داغى بەھرە ئالغاي.
 نېچۈنكى بۇ كۈن جەھاندا ئەتراك،
 كۆپتۈر خوش تەبئى ساقى ئىدراك.»

(يەشمىسى: گەرچە ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ۋە شۆھرەتلىرى جاھانغا يېيىلىپ، كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار يازغان نازۇك مەنىلەردە تۈركچە زوق ئازراق ئىدى، پارسچە زوق كۆپرەك، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەنىلەر پارسچە تىل بىلەن ئىپادە قىلىنغانلىقتىن، پەقەت پارسچە بىلىدىغانلار بەھرە ئالالىدى. ھازىر جاھاندا ساپ ئىدراكلىق، خوش تەبئەتلىك تۈركىي تىلىدا يازىدىغانلار كۆپەيگەن شارائىتتا شۆھرەتى جاھانغا تولىسۇن، تۈركىي تىللىق خەلقلەرمۇ بەھرە ئالسۇن دەپ، بۇ ئەپسانىنى ھىكايە قىلىپ يازدىم).

دېمەك، نەۋائىي «خەمسە» نى بىرىنچى بولۇپ ئۆز ئانا تىلىدا يېزىپ چىقىپ، تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىياتىدا «خەمسە» چىلىك ئېقىمى بولماسلىققا خاتىمە بېرىپ، ئابدە تىكلەپ بەردى. ئەلىشىر نەۋائىي «خەمسە» سىنىڭ چوققىسى ھېسابلىنىدىغان «پەرھاد - شېرىن» داستانىدا تۇنجى بولۇپ، ئىران پادىشاھى خۇسرەۋنى باش قەھرىمان قىلغان نىزامىي گەنجەۋى بىلەن خۇسرەۋ دېھلەۋى ئەنئەنىسىنى ئۆزگەرتىپ، تۈركىي شاھزادە ۋە ھۈنەر - سەنئەت ماھىرى پەرھادنى باش قەھرىمان قىلغان تۈركىي داستان ياراتتى. تۇنجى بولۇپ پەرھادنى خوتەن شاھزادىسى سۈپىتىدە تەسۋىرلىدى.

ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىنى تولمۇ خۇرسەن قىلغان «سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدا ھۆسنى جامالىدا تەڭداشسىز، كۈچ - قۇۋۋەت جەھەتتە ھەتتا ۋەھشىيلەر قوۋمىنىڭ ئاتامانى رەئىدىنى يەر چىشلەتكەن «لۇۋ» - بەتى چىن» (چىن گۈزىلى - خوتەن گۈزىلى) نى تۇنجى قېتىم خوتەن بىلەن باغلاپ، بۇ ئوبراز ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىدىئالىدىكى ئاياللار باراۋەرلىكى، شۇ جۈملىدىن، ھەتتا ئەرلەرنىڭ قۇربى يەتمىگەن ئىشلارنى ئاياللار قىلالايدۇ دېگەن ئۇلۇغۋار ئىدىيەسىنى نامايىش قىلغان.

ئىككىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي ئەڭ كۆپ شېئىرىي شەكىللەردە شېئىر يازغان شائىر. ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا شېئىرىيەت ئاساسىي ئېقىم بولۇپ، ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە كۆپلىگەن شائىرلار

مەيدانغا كېلىپ، ئوخشاشمىغان شېئىرىي شەكىللەردە ئەسەر يېزىپ، ئۇيغۇر مىللىي شېئىرىيەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن. شېئىرىيەت دۇنياسىنىڭ سۈلتانى ھېسابلانغان بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئەڭ كۆپ شېئىرىي شەكىللەردە يېزىپ، ئۆزىنىڭ تالانتىنى نامايان قىلغان ۋە كېيىنكى شائىرلارغا ئۈلگە ياراتقان. مەسىلەن، نەۋائىينىڭ «خەزا-ئىنۇل - مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ناملىق ئەسىرى غەزەل، مۇستەھزاد، مۇخەممەس، مۇسەددەس، تەرجىئەبەند، مەسنەۋىي، قىتئە، رۇبائىي، تەركىببەند، مۇئەمما، قەسىدە، چىستان (لۇغز - لەغز)، تۇيۇق، مۇسەممەن، ساقىنامە، پەرد قاتارلىق 16 خىل لىرىك ژانىردا يېزىلغان. نەۋائىي قوللانغان لىرىك ژانىرلار ھەقىقەتەن كۆپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە نەۋائىي ئەڭ كۆپ قوللانغان ئىككى ژانىر بار. بىرى غەزەل، يەنە بىرى بولسا مەسنەۋىي. غەزەل نەۋائىي ئەسەرلىرىدە ئەڭ زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ، «خەمسەئى نەۋائىي» مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان. زەلىلى نەۋائىي ئىزىدىن مېڭىپ، ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئاران سەككىز خىل لىرىك ژانىردا يېزىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولالغان. قالغان شائىرلار پەقەت بىرقانچە خىل شەكىلدە شېئىر يېزىش بىلەنلا ئۆزىنىڭ قابىلىيەتىنى نامايان قىلغان، خالاس.

ئۈچىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ئىجادىيەتتە ئەڭ كۆپ شېئىرىي سەنئەتلەرنى قوللىنىپ، ئۇيغۇر بالاغەت ئىلمىدە ئۆزىنىڭ پەۋقۇلئاددە تالانتىنى نامايان قىلىپ، يۈكسەك چوققا ياراتقان. قەدىمكى ئەدەبىياتىمىزدا بەدىئىيلىك مەسىلىسى ھەمىشە شائىر ۋە ئەدىبلەرنىڭ دىققەت مەركىزىدە تۇرۇپ كەلگەن. ئىجادكارنىڭ سالاھىيىتى ھەققىدە سۆز بولغاندا، ئۇنىڭ نېمىلەرنى تەسۋىرلىگەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى قانداق تەسۋىرلىگەنلىكىگە كۆپرەك ئېتىبار بېرىلگەن. شۇڭا، ئەدەبىي ئەسەرلەردە شېئىرىي سەنئەتلەردىن قانداق پايدىلىنىش ماھارىتى ئەسەرلەردىن بۇيان بەدىئىي سەنئەتنىڭ ئاساسىي ئامىللىرىدىن بىرى سانىلىپ كەلگەن. بۈيۈك سەنئەتكارلار قوللانغان ھەر بىر سەنئەت ئەسەردىكى غايىنى بەدىئىي ئىپادىلەش، لىرىك ۋە ئېپىك ئوبرازلارنى يارقىن گەۋدىلەندۈرۈش. ئەسەرگە جەزبە، جۇلا بېغىشلاش، ئەسەرنىڭ تەسۋىرچانلىقىنى ئاشۇرۇش ۋە زىچلىقىنى ئۆتەيدۇ. نەۋائىي ئۆزىنىڭ «تۈرلۈك دىۋانلىرىدا يۈزدىن ئارتۇق مەنە سەنئەتلىرى، لەفزىي (شەكىل) سەنئەتلىرى ھەمدە مۇشتەرەك (بىرلەشمە) سەنئەتلىرى مەۋجۇت بولغان» («ئۆزبېك ئەدەبىيات تارىخى» 2 - توم، تاشكەنت 1978 - يىلى نەشىرى) ئۇلارنىڭ رولى ئارقىلىق ئاجايىپ گۈزەل مىسرالارنى يارىتىپ، شېئىرىيەت سەنئىتىگە نەقىش چەككەن. تۈركىي تىللىق شېئىرىيەت مەملىكىتىدە نەۋائىي ئەسەرلىرى كۆپ خىل شېئىرىي سەنئەتلەرنى قوللىنىپ ئەسەر يازغان شائىر. دىن يەنە بىرىنى تېپىش ئەسلا مۇمكىن بولمىسا كېرەك.

تۆتىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي تۈركىي تىللىق ئەدەبىيات تارىخىدا، ئارۇز ئىلمىنىڭ قائىدە - قانۇنلىرىنى ئىلمىي نۇقتىدىن شەرھلەيدىغان، نەزەرىيەۋى ئەسەرنى ئەڭ بۇرۇن يېزىپ چىقىپ، تۈركىي ئارۇزغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان ئارۇزشۇناس.

تۈركىي ئارۇزى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرى، شائىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ 1069 - 1070 - يىللىرى يېزىلغان شاھانە ئەسىرى «قۇتادغۇ بىلىك» تىن باشلانغان. تۈركىي تىللىق ئەدەبىيات تارىخىدا ئارۇز ئىلمىنىڭ قائىدە - قانۇنلىرىنى ئىلمىي نۇقتىدىن ئەتراپلىق شەرھلەيدىغان ئەڭ دەسلەپكى نەزەرىيەۋى ئەسەر «قۇتادغۇ بىلىك» تىن تەخمىنەن بەش ئەسىر كېيىن، يەنى 15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا مەيدانغا كەلگەندى. بۇ ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «مىزانۇل - ئەۋزان» (ۋەزىنلەر ئۆلچىمى) ناملىق ئەسىرى بولۇپ، تارىختا «تۈركىي ئارۇزى» نامى بىلەنمۇ ئاتىلىدۇ.

«مىزانۇل - ئەۋزان» - ئارۇز نەزەرىيەسىگە بېغىشلانغان ئەسەر. نەۋائىينىڭ بۇ ئەسىرى ئارۇزنىڭ ھەممىسىگە تونۇشلۇق بولغان قائىدىلىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەنلا چەكلەنمىگەن، بەلكى ئەڭ مۇھىمى ئا-رۇزغا قوشۇمچە ۋە يېڭىلىقلارنى كىرگۈزۈپ، ئارۇزنى بېيىتىش مەقسىتىدە يېزىلغان ئەسەر. بۇنىڭ ئۈ-زۈمىدە...

چۈن مۇنداق ئىككى يول تۇتقان، بىرى، ئەرەب ۋە پارس تىلىدىكى پوئىزىيەدە قوللىنىپ كېلىنىگەن ئا-
 رۇز سىستېمىسىغا قوشۇمچىلارنى كىرگۈزۈش، يەنە بىرى، تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ پوئىزىيەسى ۋە
 فولكلورنىڭ نەچچە يۈز يىللىق تەجرىبىلىرىنى تەكشۈرۈپ ئومۇملاشتۇرۇش، ئارۇزغا تەققاسلاپ قوشۇم-
 چىلارنى كىرگۈزۈش ۋە ئارۇزنى بېيىتىش. نەۋائىي بۇ ئەسەردە بىرىنچىدىن، تۈركىي خەلقلەردە ئارۇز-
 دىن باشقا يەنە مۇستەقىل ۋەزىن، شېئىرىي شەكىللەرنىڭ بارلىقىنى بىرىنچە قېتىم قەيت قىلغان.
 ئىككىنچىدىن، تۈركىي شېئىرىيىتىنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان.

«مىزانۇل - ئەۋزان» چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا تۇنجى بولۇپ ئارۇز ئىلمىگە بېغىشلاپ يېزىلغان ئەسەر
 بولغاچقا، ئاپتور ئۇنىڭدا تەبىئىي رەۋىشتە ئانا تىلنىڭ تەلەپپۇز ۋە بوغۇم ئالاھىدىلىكلىرىنى تەھلىل
 قىلىش ۋە ئۇنى ئارۇز ئىلمىي نۇقتىسىدىن شەرھلەشنىڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدى.
 نەۋائىينىڭ «مىزانۇل - ئەۋزان» ناملىق ئەسىرى تۈركىي پوئىزىيەنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات
 تەجرىبىسىنى يەكۈنلەپ، ئارۇز ئىلمىنى بېيىتتى. ئۆز زامانىسىنىڭ مۇھىم ئېھتىياجلىرىغا جاۋاب بې-
 رىپ، تۈركىي ئارۇز نەزەرىيەسىگە ئاساس سالدى. ئەسەر بارلىققا كەلگەندىن كېيىن ناھايىتى زور شۆھ-
 رەت قازاندى. شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتىغىمۇ پەۋقۇلئاددە تەسىر كۆرسىتىپ، ئە-
 مەلىي قىممەت ياراتقان ئۇلۇغ ئەسەرلەردىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
 بەشىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي تۈركىي تىللىق شائىرلار ئىچىدە ئەڭ كۆپ بەھر ۋە ۋەزىن تارماقلىرىدا
 شېئىر يازغان شائىر.

تۈرك، ئۇيغۇر، ئۆزبېك، نەۋائىيشۇناسلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىگە قارىغاندا، ئەلىشىر نەۋائىي يال-
 غۇز ئارۇز نەزەرىيەسى ۋە تەتقىقاتى بىلەنلا چەكلەنمەستىن، بەلكى ئارۇزنىڭ 10دىن ئارتۇق بەھر ۋە 80
 خىلدىن ئارتۇق ۋەزىن تارمىقىدا ئۆزىنىڭ ئىستېداتىنى نامايان قىلىپ، پۈتكۈل تۈركىي تىللىق ئەدەبىيات
 ئەھلى ئارىسىدا ئەڭ كۆپ بەھر ۋە ئەڭ كۆپ ۋەزىن تارمىقىدا شېئىر يازغان شائىر، دەپ قارالماقتا.
 نەۋائىي ئۆز شېئىرلىرىدا رەمەل، ھەزەج، مۇجتەس بەھرىلىرىنى ئەڭ كۆپ قوللانغان بولۇپ، پۈتۈن
 شېئىرلىرىنىڭ تەخمىنەن 70% مۇشۇ ئۈچ خىل بەھرىدە يېزىلغان. نەۋائىي قوللانغان ۋەزىن تۈرلىرى
 ئىچىدە ① رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇپ، ② ھەزەجى مەسەممەنى سالم، ③ رەمەلى مۇسەممەنى مەھبۇبى
 مەھزۇپ، ④ ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇپ، ⑤ مۇجتەسسى مۇسەممەنى مەھبۇبى مە-
 زۇپ قاتارلىق بەش خىل ۋەزىن تۈرى ئەڭ كۆپ بولۇپ، پۈتۈن شېئىرلىرىنىڭ تەخمىنەن 70% دىن ئار-
 تۇقى مۇشۇ ۋەزىن تارمىقىدا يېزىلغان، دېمەك، ئەلىشىر نەۋائىي ئارۇزدىكى بەھر ۋە ۋەزىن تارماقلىرىنى
 قوللىنىشتىمۇ يۈكسەك چوققا ياراتقان.

ئالتىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن پارس تىلىنى سېلىشتۇرۇپ، ئۆز ئانا تىلى-
 نىڭ بەدئىي ئىمكانىيەتلىرىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي مىساللار بىلەن كۆرسىتىپ، شائىرلار ئىچىدە ئانا
 تىل بىلەن كۆپلەپ ئەسەر يېزىشنى ئەڭ بۇرۇن تەشەببۇس قىلغان ۋە تەنپەرۋەر شائىر.
 تۆمۈرىيلەر ئىمپېرىيەسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان پادىشاھلار تۈركىي تىل
 ئەدەبىياتىنى راۋاجلاندۇرۇش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن تۆمۈرىيلەر دۆلىتى يەنىلا
 ناھايىتى قويۇق بولغان پارس مەدەنىيىتى چەمبىرىكى ۋە كەيپىياتى ئىچىدە تۇرماقتا ئىدى. تۈركىي تىلىدا
 سۆزلىشىدىغان بىر قىسىم ئەدىب، شائىرلار ئۆز ئانا تىلىدا ئەمەس، بەلكى «فارسى شەكەرەست» (پارس
 تىلى شېكەر تىلى)، «ئەرەبى ئەسەلەست» (ئەرەب تىلى ھەسەل تىلى) دەپ داۋراڭ سېلىپ، پارس تىلىدا
 ئەسەر يېزىشنى ئابروۋى بىلىدىغان، ھەتتا تۈركىي تىلىدا ئەسەر يازغانلارنى مەسخىرە قىلىدىغان دەرىجىگە
 بېرىپ يەتتى. نەتىجىدە تۈركىي ئەدەبىي تىلىنىڭ تەقدىرى جىددىي ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ
 قالدى. نەۋائىينىڭ مىللىي غۇرۇرى ئۆز ئانا تىلىنىڭ مۇنداق تەقدىرىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشقا يول

قويمىدى. نەۋائىي تۈركىي تىلىنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە شۇ ئارقىلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەر - نىڭ ئەدەبىياتىنى قوغداش ئۈچۈن كۆكرەك كېرىپ چىقتى. نەتىجىدە نەۋائىي مىلادىيە 1499 - يىلى ئۆزىنىڭ «مۇھاكىمەتۇل - لۇغەتەين» (ئىككى تىل ھەققىدە مۇھاكىمە) ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى يازدى. نەۋائىي «مۇھاكىمەتۇل - لۇغەتەين» دە تۈركىي تىلىنى فونېتىكا، لېكسىكا ۋە گىرامماتىكا جەھەتلەردىن پارس تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، تۈركىي تىلىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەتتىكى يوشۇرۇن ھاياتى كۈچىنى نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتىن دەلىللىدى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ بەزى جەھەتلەردىن پارس تىلىدا مۇمكىن بولمىغان ئىپادىلەش ئىمكانىيەتلىرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئەڭ دەسلەپ ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە تۈركىي تىللىق شائىرلارنىڭ بۇ خىل ئىمكانىيەتلەرگە سەل قارىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتتى. پارسگۈيە - لۇققا مەھلىيا بولۇپ كەتكەن، يېلى بوش، تەييارغا ھەييار ياش شائىرلارنى ئۆز ئانا تىلىدا يېزىشقا دەۋەت قىلدى، خۇددى نەۋائىي: «مەن تۈرك خەلقىنىڭ خوش تىللىرىغا بۈيۈك بىر ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بەردىم» دېگىنىدەك، ئۆزىنىڭ تەشەببۇسلىرى ۋە ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى ئارقىلىق زامانداشلىرىغا ۋە كېيىنكىلەرگە ئۈلگە تىكلەپ بەردى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە نەۋائىي ۋەكىللىكىدىكى تۈركىي تىللىق ئەدىبلەرنىڭ ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلەرنىڭ مىلادىيە 15 - ئەسىرىدىكى ئاخىرقى قېتىم - لىق مەدەنىيەت گۈللىنىش دەۋرىنى، يەنى «كەنجى ئويغىنىش دەۋرى» نى مەيدانغا كەلتۈردى. نەۋائىي باش - چىلىقىدىكى تۈركىي تىللىق ئەدىبلەر قوزغىغان «تۈركىي تىل ھۈنەرست» دولقۇنى ھازىرقى زامان تۈر - كىي تىللىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە تاكامۇللىشىشىغا كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتتى.

يەتتىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي ئەڭ بۇرۇن ئۇيغۇر ئاپتوگرافىيەسىگە ئاساس سالغان شائىر. ئەلىشىر نەۋائىي ھەزرەتلىرىنىڭ مىلادىيە 1490 - 1491 - يىللىرى يېزىپ تاماملىغان ۋە بىرقانچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن مىلادىيە 1497 - 1498 - يىللىرى قايتىدىن تولۇقلاپ ئىشلىگەن «مەجالسۇن - نەفائىس» (سەنئەتكارلار يىغىلىشى) ناملىق بۇ ئۇلۇغ ئەسىرى 14 - 15 - ئەسىرلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادا قۇرۇلغان تۆمۈرىيلەر ئىمپېرىيەسى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى مىرزا شاھرۇخ، مىرزا ئۇلۇغبەگ، ئەبۇلقاسىم بابۇر، ھۈسەين بايقارا دەۋرلىرىدە ياشىغان شائىر - يازغۇچىلار، ئەدىبلەر ۋە ئۆلىمالارنىڭ تەرجىمىھالى تونۇشتۇرۇلغان. ئەڭ بۇرۇن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى بىلەن يېزىلغان تەزكىرچىلىككە ئائىت ئەسەر بولۇپ، تۈركىي تىلىدىكى خەلقلەر ئەدەبىياتىدا تەرجىمىھال ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىغا چوڭ ھەسسە قوشقان، ئۇيغۇر ئاپتوگرافىيەسىگە ئاساس سالغان تۇنجى ئەسەرلەرنىڭ بىرىدۇر. «مەجالسۇن - نەفائىس» ئوتتۇرا ئەسىر ئەدەبىياتشۇناسلىقى ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم مەنبەلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئەدەبىيات تارىخى تەرەققىياتى ئۈچۈن قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

نەۋائىي دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ قامۇسى ھېسابلانغان بۇ ئەسەر سەككىز بايقا بۆلۈنگەن. ئەسەردە جەمئىي 458 نەپەر شائىر ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئەھلى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىسمىم - شەرىپى، نەسەبى، يۇرتى، ئەدەبىي تەخەللۇسى، ماھارىتى ۋە باشقا ئالاھىدىلىكلىرى، شېئىرىيەت - تىكى ئۇسلۇبى، ئۇلارنىڭ ھەرخىل ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلىرى ئىنچىكىلىك بىلەن خاتىرىلەنگەن. ئەلىشىر نەۋائىي بۇ ئەسەردە شائىر، يازغۇچىلارنىڭ تەرجىمىھالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتلىرىدىن ياخشى دەپ قارالغان نەمۇنىلىك رۇبائىي، بېيىت، قىتئە، مۇئەمما، تۇ - يۇق، تارىخ، مەتلە قاتارلىق شېئىرىي شەكىللەردىكى ئۆرنەكلەردىن پارسچە ۋە تۈركچە بولۇپ 1065 مىس - را شېئىرنى كىرگۈزگەن. شۇڭا، بۇ ئەسەرنى نەۋائىي دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ بىر ئانتولوگىيەسى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ ئەسەردە يەنە ئەدەبىيات - سەنئەتكە دائىر بەزى نەزەرىيەۋى مەسىلىلەرنى، بولۇپمۇ شېئىرىيەت مەسىلىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇ ھەقتىكى تالاش - تارتىشلارنى ھەل قىلغان. بالاغەت ئىلمىگە ئائىت قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

«مەجالسۇن - نەفائىس» يېزىلىپ ئۇزاق ئۆتمەي شەرق مەملىكەتلىرىنىڭ شائىرلىرى، تارىخچىلىرى، ئالىملىرىنىڭمۇ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقان. 16 - ئەسىردە بۇ ئەسەر ئۈچ قېتىم پارس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان، بىرىنچى قېتىم ھىجرىيەنىڭ 928 - يىلى (مىلادىيەنىڭ 1521 - 1522 - يىللىرى) دا ھىراتتا تاھماسىب شاھنىڭ ساراي شائىرى پەخرىيى بىننى سۇلتان مۇھەممەد ئەمىرىي تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان. ئىككىنچى قېتىم ھىجرىيەنىڭ 929 - يىلى (مىلادىيە 1522 - 1523 - يىللىرى) ئىستانبۇلدا تەرجىمە قىلىنغان. ئۈچىنچى قېتىملىق تەرجىمە تەخمىنەن ھىجرىيەنىڭ 1006 - يىلى (مىلادىيە 1598 - يىلى) شاھى ئەلى ئابدۇلئەلى تەرىپىدىن نىشاپۇردا دىنمۇھەممەد ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە ئىشلەنگەن. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى قېتىملىق تەرجىمىلىرى 1945 - يىلى تېھراندا پىروفېسسور ئەلى ئەسغەر ھېكمەت تەرىپىدىن بىر كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىنغان.

سەككىزىنچى، ئەلىشىر نەۋائىي ئۆز ئانا تىلىدا ئەڭ بۇرۇن ئىران پادىشاھلىرى ھەققىدە يىرىك ئەسەر يازغان شائىر.

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «خەمسە» دىن كېيىن ياراتقان بىرىنچى يىرىك ئەسىرى «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» («ئىران پادىشاھلىرى تارىخى») بولۇپ، 1488 - يىلى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان. بۇ نەۋائىينىڭ ئىران پادىشاھلىرىغا بېغىشلاپ يېزىلغان تۇنجى تارىخ ئەسىرى. نەۋائىي بۇ ئەسەرنى يېزىشتىن بۇرۇن، جەلالىينىڭ «جامئۇت - تەۋارىخ»، «تارىخى بەناكەتى»، «قازى بەيزاۋى»، مۇھەممەد غەززالىينىڭ «نە - سەھتۇل - مۇلۇك»، ھەمىدۇللاھ ئەل مۇستەۋفىينىڭ «گۈزىدە» (تاللانغانلار) ناملىق ئەسەرلىرىدىن پايدىلانغان.

نەۋائىي «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» نى يېزىپ ئىران پادىشاھلىرى ھەققىدىكى تارىخنى سىنىپلاشتۇردى. نەۋائىي ھەقىقەتەن ئىران پادىشاھلىرى ھەققىدىكى ئەپسانە ۋە تارىخىي پاكىتلارنى ناھايىتى ياخشى، مۇكەممەل بىلەتتى. ئۇ «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» دىن بۇرۇن يازغان «پەرھاد - شېرىن»، «سەبئى سەييارە»، «سەددى ئىسكەندەرىي» قاتارلىق داستانلىرىدا ئىران پادىشاھلىرى ھەققىدىكى تارىخىي بايانلاردىن كەڭ پايدىلانغان. خۇسۇسەن «سەددى ئىسكەندەرىي» دە نەۋائىي ئىران پادىشاھلىرى تارىخىغا كۆپ ئورۇن بەرگەن. «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» دە بولسا ئەنە شۇ مەسىلىلەر ھەققىدە مەخسۇس توختىلىپ، تارىخچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە مەۋجۇت بولغان چىگىچ، ئېنىقسىز، قارىمۇ قارشىلىقلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئىنتىلگەن. نەۋائىي بۇ ئەسەرگە تۈرلۈك ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرنى بېرىپ، ئۆز تارىخىي ئەسىرىنى ئەدەبىيەتتە تۈرۈپ، قىزىقارلىق قىلىپ يېزىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن.

نەۋائىينىڭ «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» ناملىق ئەسىرى، ئۇنىڭ «خەمسە» سى بىلەن ئىنتايىن زىچ باغلانغان بولۇپ، نەۋائىي ئىجادىيىتىنى ئۆگىنىشتە، ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىنى چۈشىنىشتە مۇھىم مەنبە ھېسابلىنىدۇ. مەلۇمكى، 15 - ئەسىر ئەدەبىي ھاياتىدا تۈركىي تىللىق خەلقلەر ۋە پارس - تاجىك ئەدەبىياتلىرى ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى يېقىن ئالاقە باغلانغان. ئەينى دەۋردىكى تۈرك خەلقلەرى، كىتابخانلىرى پارس - تاجىك ئەدەبىياتىنى بىلىشكە ئىنتىلەتتى. ئەبۇلقاسىم پىردەۋىسى، ئابدۇرەھمان جامىي، نىزامى گەنجەۋى، خۇسرەۋ دېھلەۋى ۋە باشقىلارنىڭ ئىجادىيەتلىرى ئىران ئەپسانە - رىۋايەتلىرى، تارىخلىرى بىلەن يېقىندىن باغلانغانىدى. ئىران ئەپسانە - رىۋايەتلىرىنى، تارىخىي ئەسەرلىرىنى ياخشى بىلىمەي تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈش قىيىن ئىدى. شۇنىڭدەك، نەۋائىينىڭ «خەمسە» سىدە ھەم يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك ئىران ئەپسانە - رىۋايەتلىرى، تارىخىي قىسسەلىرىنىڭ ئىزنالىرى بار ئىدى.

نەۋائىي تۈركىي ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەنە شۇنداق تارىخىي تېمىدىكى ئەسەرلىرىنى ئىران پادىشاھلىرىنىڭ تارىخىغا بېغىشلاشقان ئەسەرلەرنى يېزىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ، بۇ ھەقتە قەلەم تەۋرەتتى.

ھەمدە ئۆزىنىڭ چوڭقۇر ئىجتىمائىي - سىياسىي قاراشلىرى ئىپادىلەنگەن «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم»نى يېزىپ، ئانا تىلىدا تارىخ تېمىسىدىكى ئەسەر يېزىشنىڭ بىر ئۇسلۇبى ۋە ئۆلگىسىنى تىكلەپ بەردى. توققۇزىنچى، ئەلشىر نەۋائىي ئانا تىلى بولغان چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئەڭ كۆپ ئەسەر يازغان شائىر، شۇنداقلا ئەسەرلىرىنىڭ ھەجىمىمۇ ئەڭ چوڭ دېيىشكە بولىدۇ.

ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنى ئەدەبىيات - سەنئەتكە ئاتىۋەتكەن، ئۆز دەۋرىنىڭ «زوللىسانەين» (قوش تىل ئىگىسى) ھېسابلانغان ئەلشىر نەۋائىي ھەزرەتلىرى، ئۆز ئانا تىلىدا ۋە پارس تىلىدا ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى روياپقا چىقارغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى تۆۋەندىكىچە:

I دىۋانلار: «خەزائىنۇل - مەئانى» (چاھار دىۋان، 53 مىڭ مىسراغا يېقىن)

1. «غەرايىبۇس - سىغەر»، 2. «نەۋدىرۇش - شەباب»، 3. «بەدايىنۇل - ۋەسەت»، 4. «فەۋائىدۇل - كىبەر»، 5. «دىۋانى فانى» (پارسچە دىۋانى، 12 مىڭ مىسرا)
- II. «خەمسە» سى (53 مىڭ مىسرا): 6. «ھەيراتۇل - ئىبرار»، 7. «فەرھاد ۋە شېرىن»، 8. «لەيلى ۋە مەجنۇن»، 9. «سەبئەئى سەييار»، 10. «سەددى ئىسكەندەرىي»

III. تەزكىرىلەر: 11. «مەجالسۇن - نەفائىس»، 12. «نەسائىمۇل - مۇھەببەت».

- IV. تىل - ئەدەبىياتقا دائىر ئىلمىي ئەسەرلەر: 13. «رسالەتى مۇئەمما»، 14. «مىزانۇل ئەۋزان»، 15. «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين»

- V. دىنىي ئەخلاقىي ئەسەرلەر: 16. «مۇناجات»، 17. چېھىل ھەدىس، 18. «نەزمۇل - جەۋاھىر»، 19. «لىسانۇت - تەير» (7196 مىسرا) 20. «سراجۇل مۇسلىمىن»، 21. «مەھبۇبۇل - قۇلۇپ»

- VI. تارىخىي ئەسەرلىرى: 22. «تارىخى ئەنبىيا ۋە ھۆكۈما»، 23. «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم»، 24. «زۇب - دەتۇت - تەۋارىخ»

- VII. تەرجىمىھال ئەسەرلىرى: 25. «ھالاتى سەيىد ھەسەن ئەردەشىر»، 26. «خەمسەتۇل - مۇتەھەيىد - رىن»، 27. «ھالاتى پەھلەۋان مۇھەممەد»

VIII. ۋەسىقىلەر: 28. «ۋەقىقىيە» 29. «مۇنشەئات»، ئەلشىر نەۋائىي ھەزرەتلىرى ھەقىقىي قوش تىل - لىق مول ھوسۇللۇق ئەدىب، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجادىيەتلىرىنى ئالدى بىلەن ئانا تىلى بولغان تۈركىي تىلىدا شۇنداقلا پارس تىلىدا ئېلىپ بارغان. تۈركىي تىللىق ئەدىبلەر ئىچىدە ئەسەرلىرىنىڭ سانى جەھەتتىن بولسۇن ۋە ياكى ھەجىم جەھەتتىن بولسۇن «ئەڭ» لەرنى ئەلشىر نەۋائىيىدەك كۆپ ياراتقان يەنە بىر زاتى مۇبارەكنىڭ ئىسىم - شەرىپىنى ئاتاش، نەۋائىي ھەزرەتلىرى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇش بەسى مۇشكۈلدۈر. ئونىنچى، ئەلشىر نەۋائىي دۇنيا كىلاسسىكىلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، ئۆز ئەسەرلىرىدە ئەڭ كۆپ سۆز ئىشلەتكەن «مەلىكۇل كەلام» دۇر.

يازغۇچى - شائىرلارنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلەتكەنلىكى يالغۇز ئۇلارنىڭ سۆز تالانتىنىڭ قانچىلىك يۇقىرىلىقىنى ئەمەس، بەلكى شۇ مىللەتنىڭ سۆز بايلىقىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئىس - پاتلاپ بېرىدىغان مۇھىم نۇقتا ھېسابلىنسا كېرەك.

ئۆزبېكىستان «پەن» نەشرىياتى نەشر قىلغان، فىلولوگىيە كاندىداتى بەھرام بەقائېۋىنىڭ «نەۋائىي ئەسەرلىرى لېكسىكىسى» ناملىق كىتابىدا ئەلشىر نەۋائىينىڭ تۈرلۈك ژانىرلاردا يازغان 24 پارچە ئە - سىرىدە ئىشلىتىلگەن بارلىق سۆزلەرنى ستاستىك، لېكسىك - گىرامماتىكىلىق، سېمانتىك، ئىستى - لىستىك، تېماتىك، گېنېپاللوگىك جەھەتلەردە ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە قانچە سۆز ئىشلەتكەنلىكىنى ھېسابلاپ چىققان ۋە ئۇنى دۇنيا كىلاسسىكىلىرى بىلەن سېلىشتۇرغان.

پۈشكىن ئۆز ئەسەرلىرىدە جەمئىي 21 مىڭ 197 سۆز، شېكېسپىر ئۆز ئەسەرلىرىدە 20 مىڭچە،

سېرۋانتىس 18 مىڭدەك، ئابدۇللا توقاي 14 مىڭ، ئاباي بولسا 6000 سۆز ئىشلەتكەن. خوش، ئەلىشىر نەۋائىي — «فەرھاد - شېرىن» داستاندا بولسا 5431 سۆز ئىشلەتكەن. بەھرام بەقائۇنىڭ ھېسابلىغىدا نىمغا قارىغاندا، نەۋائىينىڭ بارلىق ئەسەرلىرىدە تەخمىنەن 1 مىليون 378 مىڭ 667 سۆز ئىشلىتىلگەن. ئۇلار 26 مىڭدىن 35 مىڭ لېكسىك بىرلىككە ئومۇملاشقان.

«نەۋائىي ئەسەرلىرى لېكسىكىسى» ناملىق كىتابتا يەنە شائىر ئەسەرلىرى لېكسىكىسىنىڭ ئىستاتىستىكىسى ئىشەنچلىك دەلىللەر بىلەن كۆرسىتىپ بېرىلگەن. مەسىلەن، نەۋائىي «غەرايىبۇس - سەد-غەر» ئەسىرىدە 7669 سۆز قوللانغان بولسا «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» دە 665 سۆز قوللانغان.

مۇئەللىپ يەنە نەۋائىي ئىجادىيىتىنىڭ لېكسىك، گىرامماتىك كۆلىمىگىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىپ، قايسى سۆزنىڭ قايسى ئەسەردە قانچە قېتىم ئىشلىتىلگەنلىكىنى ۋە قانداق مەنىلەردە قوللىنىلغانلىقىدا نىمۇ ئىنچىكە ھېسابلاپ چىققان. مەسىلەن، نەۋائىي «باش» سۆزىنى «چاھار دىۋان» نىڭ تۆتىنچىسىدە 249 ئورۇندا قوللانغان. نەۋائىي ئۇنى 50 خىلغا يېقىن مەنىدە ئىشلەتكەن.

دېمەك، ئەلىشىر نەۋائىي ئۆز ئەسەرلىرىدە دۇنيا كىلاسسىكىلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، ئەڭ كۆپ سۆز ئىشلەتكەن. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ھەقىقىي «مەلىكۇل كەلام» (تىل پادىشاھى) دەرىجىسىگە يەتكەن ئەللامىدۇر. خۇلاسە كالا، نەۋائىي ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئەدەبىياتقا ئاتا، ئەدەبىياتنىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ - پىشىپ، ئەدەبىيات بەيگىسىدە زەپەر قۇچۇپ، ئۆزىنىڭ جاسارىتى، ئىزدىنىشلىرى ۋە باشقا ئىنسان زاتىغا ئاز نېسىپ بولىدىغان پەۋقۇلئاددە تالانتى، ماھارىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىجادىيەتلىرىدە يۇقىرىدا شەرھلەپ ئۆتۈلگەن «ئەڭ» لەرنىڭ — تۇنجىلارنىڭ رېكورتلىرىنى يارىتىپ، جاھان سەنئەت تارىخىدىكى تۈركىي ئەدەبىياتىنىڭ مىسلىسىز ماھارەت ئىگىسى سالاھىيىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان كاتتا زاتتۇر.

پايدىلانمىلار:

- △ ئەلىشىر نەۋائىي: «غەرايىبۇس - سىغەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى.
- △ ئەلىشىر نەۋائىي: «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 - يىلى نەشرى.
- △ ئەلىشىر نەۋائىي: «مەجالسۇن نەفائىس»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1994 - يىلى نەشرى.
- △ ئەلىشىر نەۋائىي: «تاللانما ئەسەرلەر توپلىمى» (10 توم)، تاشكەنت، 2012 - يىلى نەشرى.
- △ ئەلىشىر نەۋائىي: «لىسانۇت نەير» ئەنقەرە، 1995 - يىلى نەشرى.
- △ «ئۆزبېكىستان مىللىي ئېنسىكلوپېدىيەسى»، 6 - توم، تاشكەنت، 2003 - يىلى نەشرى.
- △ مىرزا مۇھەممەد دەھەيدەر ئايازىي: «تارىخىي رەشىدى» تاشكەنت، 2011 - يىلى نەشرى.
- △ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (2 توم)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2006 - يىلى نەشرى.
- △ «ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى» (2 - توم)، تاشكەنت «پەن» نەشرىياتى، 1978 - يىلى نەشرى.
- △ زەمىر سەئىدۇللازادە: «ئارۇز ئىلمى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى.
- △ «بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىلى نەشرى.
- △ «نەۋائىي قانچە سۆز ئىشلەتكەن؟»، «ئۆزبېكىستان ئەدەبىيات - سەنئەت گېزىتى»، 1986 - يىلى 10 - يانۋار.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا)

نزارىنىڭ «رابىيە - سەئىدىن» داستانىدىكى

سوپىستىك بايانلار

ئابدۇنىياز ئىمىن

ئابدۇرەھىم نزارى 18 - ، 19 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يېتۈك نامايەندىلىرىدىن بىرى بولۇپلا قالماي، ئەسەرلىرى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىمىزدا يۇقىرى نوپۇزغا ئىگە تالانتلىق شائىردۇر. «ئۇ - نىڭ ئىدىيەسى داستانلىرىدا بىرقەدەر گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ ئىچىدە بىرقەدەر گەۋدىلىك بولغىنى گۇمانزىملىق ئىدىيە بولۇپ، ئادەمنىڭ ئەركىنلىكىنى تەشەببۇس قىلىش، كىشىلىك ئىززەت - ھۆر - مەتنى قوغداش مەقسەت قىلىنغان گۇمانزىملىق روھ نزارى داستانلىرىدىكى بىر ئاساسىي ئىدىيەدۇر»^①. ئۇنىڭدىن باشقا، «نزارى ياشىغان دەۋرلەردە تەسەۋۋۇپ ئىدىيەسى جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىگە سىڭىپ كەتكەن بولۇپ، ئىدىيەۋى خاھىش ۋە ئىجادىيەت ئۇسۇلى جەھەتتىن نزارى ئىجادىيىتىگە تەسىر كۆرسەتمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس ئىدى»^②. شۇڭا، ئۇ «ئوتتۇرا ئاسىيا تەسەۋۋۇپ ئىدىيەسىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان، بولۇپمۇ پارس - تاجىك شائىرى جامىي، ئۇيغۇر شائىرى نەۋائىنىڭ تەسىرىگە ئالا - ھىدە كۈچلۈك ئۇچرىغان»^③.

ئۇنىڭ كىلاسسىك موتىفلارغا ياندىشىش ئاساسىدا رويپقا چىقارغان «لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شېرىن» قاتارلىق ئەسەرلىرى قويۇق تەسەۋۋۇپلۇق ئىدىيە بىلەن سۇغىرىلغان، ئۇنىڭدىن باشقا، تۇرمۇش - تا يۈز بېرىۋاتقان رېئال مەسىلىلەرنى ئەينەن ئەكس ئەتكۈزۈپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى بۇرۇلۇشىغا ئاساس سالغان نامايەندە خاراكتېرلىك ئەسەر «رابىيە - سەئىدىن» داستانىمۇ تەسەۋۋۇپلۇق بايانلار بىلەن تويۇنغان. شائىر داستاننىڭ بېشىدىلا:

مەيى ئىشقىدىنكىم كىشى نۇش ئېتەر،

كېتەر ئۆزلۈكىدىن، جۈنۈن جۈش ئېتەر^④.

دەپ يازغان. «تەسەۋۋۇپ پىكىرگە كۆرە، ۋۇجۇدى ئىشقى ئوتى بىلەن ئۆرتەنگەن ئاشىقنىڭ پۈتكۈل پىكىرۇ خىيالى يار ۋەسلىگە ئىنتىلىش بىلەن بەندىكى، ئۇنىڭ قەلبىگە بۇ ئىشقتىن ئۆزگە ھېچنەرسە سىغمايدۇ. ئەگەر ئاشىقتا زەررىچە ئۆزگە خىيال بولسا، ئۇ چىن ئاشىق ئەمەس، ئاشىققا لايىقمۇ ئەمەس»^⑤، شۇڭا قەلبىگە ئىشقى ئوتى تۇتاشقان ئاشىقنىڭ ئۆزلۈكى ھەققىدە ئويلاشقا ئەسلا رايى ۋە مادارى يوق. دېمەك، ئىشقى شېئىرلاردا شائىرنىڭ ئۆزىدىن، ئۆزىنىڭ دۇنياسىدىن ئايرىلىپ «فەنا» بولۇشىغا، نزارىنىڭ سۆ - زى بىلەن ئېيتقاندا، «ئۆزلۈكىدىن كېتىش»گە بىر ۋاسىتىدۇر.

نزارى داستاننى باشلاش بىلەن تەڭلا «رابىيە - سەئىدىن»دىن ئىبارەت ئاددىي كىشىلەر ئارىسىدىكى ئاددىي مۇھەببەتنى تەسۋىرلەش بىلەن بىللە، تەسەۋۋۇپ مەنىسىدىكى ئىشقى - مۇھەببەت قارشىنىمۇ داستانغا سىڭدۈرۈپ ماڭىدۇ.

ئەگەر ئىشقا ئىشىدىن بوي ئالسا دىماغ،

مەكانۇ زەماندىن تاپار ئول فەراغ.

مۇتەسەۋۋۇپلارنىڭ قارىشىچە، «ئىنساننى ھۆسنى مۇتلەققە يەتكۈزىدىغان يول پەقەت بىرلا، ئۇ بولسىمۇ «ساپ مۇھەببەت (ئىشقا)، تىن ئىبارەت»^⑥ بولۇپ، «ۋۇجۇدى ئاللاغا بولغان ئىشقا بىلەن تولغان ئاشىق بولسا پەقەت ھۆسنى مۇتلەقنىڭ ئۆزىدىن باشقا ھېچنەرسىنى تەلەپ قىلمايدۇ»^⑦ دەيدۇ، ئۇنىڭدا نە ئۆي - ماكان، نە بايلىق تەمەسى بولمايدۇ. خۇددى نەۋائىي:

فەنا مەيخانىسىدە قىل گەدالىق،

دېسەڭكىم بولمايىن سۇلتانغا مۇھتاج.^⑧

دېگىنىدەك، ئۇنىڭدا يەنە باشقىلارنىڭ كۆزىگە قاراپ ياشاش ۋە قورقۇش، تەشۋىشلەر بولمايدۇ. چۈنكى، «ئىشقا ئىشىدىن بوي ئالغان» بۇ دىماغ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ، «ئۆزلۈكىدىن كەتكەن».

كى تەسبىھ دانە قولىدا ئىدى،

ھەمىشە فەنانىڭ يولىدا ئىدى.^⑨

تەسەۋۋۇپتا بىلىشنىڭ باسقۇچىنى جالالىدىن رۇمىي باشلىق بىر قىسىم مۇتەسەۋۋۇپلار «شەرىئەت، تەرىقەت، ھەقىقەت» تىن ئىبارەت ئۈچ (باسقۇچ) كە بۆلگەن بولۇپ، ناماز قاتارلىق بەش پەرزنى شەرىئەت يەنى تەسەۋۋۇپتىكى بىلىشنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىسى دەپ قارىغان. بۇنى قىلمىغان كىشىنىڭ تەسەۋۋۇپچى بولۇش سالاھىيىتىنىڭ بولمايدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرگەن. نىزارىيىنىڭ سەئىدىنى يۇقىرىقىدەك ئىبارەتتە بېرىلگەن قىلىپ تەسۋىرلىشى ئۇنى شەرىئەتكە قاتتىق بېرىلگەن مۇتەسەۋۋۇپ قىلىپ كۆرسىتىش - تىكى ئەڭ ئاددىي بىر ئىسپاتى بولسا

كى ئىبراھىم ئولمىش مۇسەمما ئاڭا،

ئىدى دىن ئىشىدا تەمەننا ئاڭا.^⑩

دېگەن بېيىتلار نەۋائىيىنىڭ «پەرھاد - شېرىن» داستانىدىكى پەرھاد ئوبرازىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ، نەۋائىي بۇ ئوبرازىنى شۇنداق كۆيۈپ - پىشىپ تەسۋىرلەپ بېرىدۇكى، ئۇنى بارلىق قابىلىيەت، پەزىلەت، ئەر - دەم - مەرىپەت، ئەقىل - پاراسەت، ئەمگەك - سەنئەت ئەھلىنىڭ يارقىن تىمىسى قىلىپ تەسۋىرلەش بىلەن بىللە^⑪، ئۇنىڭ ئىسمىمۇ ھەر بىر ھەرىپى ئىشقا بىلەن مەنىداش كېلىدىغان «پىراق، رەشىك، ھەجر، ئاھ، دەرد» تىن ئىبارەت بەش سۆزنىڭ باش ھەرىپىدىن تۈزۈلگەن «فرھاد» («فەرھاد») دېگەن ئىسىم بېرىلىدۇ.^⑫ مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئىشقىنىڭ ئۆزى قويدۇ. تىلى چىققان دەقىقىدىن باشلاپلا ئىشقا ۋە ئاشىقلىق ھەققىدە سۆزلەيدۇ. دائىم غەمكىن يۈرىدۇ. دۇنيا ئىشلىرىغا قىزىقمايدۇ. بالدەملىقىدىنلا ئالاھىدە ئىستېداتى، پەۋقۇلئادە قابىلىيىتى بىلەن ئەتراپتىكىلەرنى ھەيرەتكە سالىدۇ. ئىلىم - لەرنى شۇنچىلىك تېز ئۆزلەشتۈرۈپ بارىدۇكى، 10 يېشىدا ئىلىمنىڭ ھەممىسىدە كامالەتكە يېتىدۇ. دېمەك، نىزارىي ۋە نەۋائىيلارنىڭ تەسۋىرلەش ئۇسۇلىدىكى ئوخشاشلىقلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇلارنىڭ كۈيلىگىنى ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى ئىشقا - مۇھەببەت بولماستىن، بەلكى ھەقىقىي ئىشقا (ئىلاھىي ئىشقا) قا يول ئاچىدىغان مەجازىي ئىشقا (ئىنسانىي ئىشقا)، يەنى نەۋائىيىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتىش قاندا ئاۋاملار ئىشقى بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ھەقىقىي ئىشقا (ئىلاھىي ئىشقا) قا يېتىش يولىنى كۆرسىتىش ئىدى.

جەھانساۋلىقىدىن ئول ئېردى پىراق،

گۈداز ئەتتى ئانى سەمۇمى فىراق.^⑬

تەسەۋۋۇپتا ئۈزۈكسىز تائەت، ئىبادەت، پىكىر قىلىش ئارقىلىق يېتىدىغان ئەڭ يۇقىرى بىلىش دە.

رىجىسى ھەقىقەت باسقۇچى بولۇپ، سەئىدىن گەرچە بۇ باسقۇچقا يېتەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇنى بىلىش، ئۇنىڭ بىلەن قوشۇلۇپ، «فەنا» بولۇشتىن ئىبارەت بىر «فىراق» ئۇنى قىينايدۇ. ئۇنىڭ خىيالىغا نە تۈر-مۇش، نە قويغان - تۇتقىنى كەلمەيدۇ.

نەكىم بىر پەرىغە بولۇپ ئول ئەسىر
جەرىھە ئەتتى مىزگانلار مىسلى تىير^{۱۶}.

«فەنا» ھەقىقىدىكى بايانلاردىن كېيىنلا بېرىلگەن يۇقىرىقى بېيىت ئالاھىدە دىققەتتىمىزنى تارتىدۇ. نە-زىزىي زادى قايسى «پەرى» نى دېمەكچى؟ ئۆزى باشتا دەپ ئۆتكەن، ئىشقا ئوتىدا «گۈداز ئەتكەن» ھۆسنى مۇتلەقنىمۇ ياكى رابىيەنىمۇ؟ قانداقسىغا سەئىدىنى «جەھانسانزلىقتىن ئول ئەردى فىراق» دەپ تۈرۈپ يە-نە «ھەمىشە فەنانىڭ يولىدا» تۇرغان سەئىدىنى بىر رېئال يارغا باغلاپ قويىدۇ ۋە ئاخىرىدا ئۇنىڭ ۋىسال-غا يېتەلمەيلا قالماستىن، ئەسلىدىكى «فەنا» بولۇپ، ھۆسنى مۇتلەق بىلەن قوشۇلۇپ كېتىش يولىدىكى تىرىشچانلىقىمۇ بىراقلا يوقلۇق بىلەن تۈگەللىگەن قىلىپ داستاننى ئاياغلاشتۇرىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە، «يوق-لىق — ھەممە دېمەكتۇر»، شۇڭا جالالىدىن رۇمىي «ئۆلۈپ يوق بولۇش» نى ھۆسنى مۇتلەق بىلەن قوشۇل-غان توي كېچىسىگە، مۇنداقچە ئېيتقاندا «ۋىسال كېچىسى» گە ئوخشاتقاندى. شۇنداق بولغاندا، نىزىزىي ئەسەرنىڭ باش پېرسوناژى بولغان سەئىدىنى ئۆلۈم ئارقىلىق يەنە ئەسلىدە يەتمەكچى بولغان «فەنا» مەقا-مىغا ئېلىپ بارىدۇ. سىرتقى كۆرۈنۈشتىكى مۇھەببەت بولسا پەقەت بىر تاۋلىنىش، ئۆزىنى چېنىقتۇرۇش جەريانىدۇر. نىزىزىيىنىڭ سەئىدىدىن ئىبارەت بۇ ئوبرازنى بىرىگە كۆيدۈرۈشى پەقەت ئىشقىنى تاۋلاپ، ئۇ-نىڭ كۆيۈكىنى بۇرنىمىزغا پۇراتقۇزۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن بىر ۋاستىدىنلا ئىبارەت بولىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن تەھلىل قىلساق، بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان پەرىمۇ دەل سەئىدىن ئېرىشمەكچى بولغان يار، يەنى ئاللاننىڭ ئۆزىدۇر، چۈنكى جالالىدىن رۇمىيىنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا «ئايال پەقەت مەشۇقلا ئەمەس، پە-قەت بەندىلا ئەمەس، بەلكى ياراتقۇچىنىڭ ئۆزىدۇر»^{۱۷}.

شەرق مۇسۇلمان ئەللىرى ئەدەبىياتىدا مۇنداق ئىنسانلار ئارىسىدىكى مەجازىي ئىشقا (ئىنسانىي ئىشقا) تىن ئېشىپ ھەقىقىي ئىشقا (ئىلاھىي ئىشقا) قا يېتىش مەزمۇن قىلىنغان ئەسەرلەر خېلىلا كۆپ. نەۋائىينىڭ «پەرھاد - شېرىن» داستانى بۇنىڭ تىپىك ئۈلگىسىدۇر. ئەمەلىيەتتە، نەۋائىينىڭ بۇ داستاندا دەۋاتقىنى پەقەت پەرھاد بىلەن شېرىندىن ئىبارەت ئىككى ياش ئارىسىدىكى ئاددىي مۇھەببەت ئەمەس، بەلكى بىر روھىي پەللىدىن يەنە بىر روھىي پەللىگە يېتىش، مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىلىشنىڭ دەرىجە جە-ھەتتىن يۇقىرىلاپ مېڭىشتىكى ناھايىتى ئۇزاق جەريانى بولۇپ، نەۋائىي پەرھاد بىلەن شېرىننى يېزىش ئارقىلىق ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ روھىيەت قاتلىمى خەرىتىسىنى سىزىپ چىققان. شۇڭا، نەۋائىي پەرھادنى «ئۆزىنى بىلىش» نى ئۆزىنىڭ ئاساسىي تەلىماتى قىلغان سوقرات بىلەن كۆرۈشتۈرىدۇ^{۱۸}.

«ئاي، سىز جان تىكىپ ھەردەمدە ئىزدەيسىز ئىلاھىينى
ئۇنى ئىزدەش نە ھاجەتتۇر، ئىلاھىي سىز، ئىلاھىي سىز»^{۱۹}.

دەپ قارايدىغان مۇتەسەۋۋۇپلار ئۈچۈن ئۆزىنى بىلىش ئېنىقكى ئاللاننى بىلىش بولۇپ، شۇ ئارقىلىق نەۋائىي ئۇنىڭ «ھەقىقىي ئىشقا» (ئىلاھىي ئىشقا) قا يېقىنلاۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ. «تەسەۋۋۇپتىكى مانا شۇ مەجازىي ئىشقا ئارقىلىق ھەقىقىي ئىشقا ئۆتۈشتىن ئىبارەت «ھەقىقىي ئىشقا» كۆز قارىشى يەنى ھەقىقەتنى بىلىشنىڭ ۋاسىتىسى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ قاراش نەۋائىي ئىدىيەسىدە ناھايىتىمۇ روشەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ»^{۲۰}، بۇنى نەۋائىينىڭ «پەرھاد - شېرىن» داستانىدا:

كىم ئول ئىككى قەدەمنىڭ قەتئى مىڭ يىل،
كىشى ئۇرسا قەدەم مۇمكىن ئەمەس بىل^{۲۱}.

دەيدۇ. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان «ئىككى قەدەم» ھەرگىزمۇ فىزىكىلىق ئارىلىق ئەمەس، بەلكى دەل بىر روھىي پەللىدىن يەنە بىر روھىي پەللىگە كۆتۈرۈلۈش جەريانى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن روھىي جەھەتتىن ئۇزاق مۇددەت تاۋلانغاندىلا ۋە سىناقنى باشتىن كەچۈرگەندىلا، ئاندىن بۇ ئىككى قەدەمنى بېسىپ ئۆتكىلى بولىدۇ.

شەرق ئەدەبىياتىدا ھەممىمىزگە تونۇش يەنە بىر ئەسەر بار، ئۇ بولسىمۇ «يۈسۈپ - زۈلەيخا» قىسسەسىدۇر. بۇ قىسسەدە، دەسلەپ مىسىر مەلىكىسى زۈلەيخا ئۇلارغا قۇل بولۇپ كىرگەن يۈسۈپنى پۈتۈن ئەس - يادى بىلەن قوغلىشىدۇ، ئۇنىڭ قەددى - قامىتى ۋە تەڭداشسىز جامالىغا مەپتۇن بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئوردا - سارايلارنى سالدۇرىدۇ، يېمىگەننى يېگۈزىدۇ، كىيىمىگەننى كىيىدۇرىدۇ. بىراق، يۈسۈپ ئاللاغا بولغان مۇھەببەتنى باھانە قىلىپ ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمايدۇ. زۈلەيخا ھەرخىل ۋاستىلەرنى قوللاندى. سىمۇ ئوخشاشلا ئۈنۈم بەرمەيدۇ. كېيىن يۈسۈپ ئوردىدا ۋەزىر بولىدۇ ۋە دۆلەتنىڭ ئاشلىق ئامبىرىنى باشقۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ھەر ئىككىسىنىڭ يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغان، بولۇپمۇ ئىشقا ئوتىدا قىرىق يىل پۇچىلانغان زۈلەيخاننىڭ چىرايلىرى سارغايغان، كۆزلىرىدىن نۇر كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئاھىدىن چىققان ئوت يۈسۈپنىڭ قولىدىكى قامچىغا تۇتىشىپ، ئاخىرىدا بۇ ئوت يۈسۈپنىڭ قەلبىگە تۇتىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇمۇ زۈلەيخاننى ياخشى كۆرۈشكە باشلايدۇ ۋە بارا - بارا ئۇنىڭدىن ئايرىلالماس بولۇپ قالىدۇ. بىراق، بۇ چاغلاردا زۈلەيخا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئائەت - ئىبادەتكە بېرىلگەن بولۇپ، باشقا ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇيدۇ ھەم كۆڭلى تارتىپ كەلگەن يۈسۈپكە «ئىلگىرى خۇدايىتائالانىڭ ئۇلۇغلىقىنى بىلىمەيتتىم، مېنىڭ پىكىر - خىيالىم ھەمىشە سىزدە ئىدى. سىزنىڭ مۇھەببىتىڭىزدىن بۆلەك ئىش كۆڭۈلۈمگە كەلمەيتتى. ئەمدى ھەقتائالانىڭ تائىتىدىن بۆلەك ئىش يادىمغا كەلمەيدۇ»^① دەپ جاۋاب بېرىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەمەلىيەتتە، زۈلەيخاننىڭ قەلبىگە سېلىنغان يۈسۈپ مۇھەببىتى ۋەس - ۋەسىسىمۇ دەل ئۇنىڭ تاۋلىنىپ، مەجازىي ئىشقتىن ھەقىقىي ئىشققا ئۆتۈشتىكى بىر ۋاستىدۇر. ئەگەر ئۇ ئاۋاملار ئىشقىدا تاۋلانمىسا ئىدى، زۈلەيخا بەلكىم مەڭگۈ خاسلار ئىشقىنى بىلمەي، ئۇنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، «خۇدايىتائالانىڭ ئۇلۇغلىقىنى بىلمەي» ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى.

داستاننىڭ بېشىدا سەئىدىنىڭ «فەنا» يولىدا كېچە - كېچىلەپ ئىبادەت بىلەن تاۋلىنىشىنى سۆزلەپ ئۆتۈشمۇ ھەرگىز ئاساسسىز ئەمەس بولۇپ، بۇ، دەل ئۇنىڭ ئادەتتىكى مۇھەببەت ئەمەسلىكىگە قىلىنغان ئىشارىدۇر.

دېمەك، داستان گەرچە رېئال تېمىلارغا ياندىشىپ، كىلاسسىك موتىفلاردىن تامامەن ئايرىلىپ چىققاندا، دەك قىلىسىمۇ، بىراق شەرق تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىسى ۋە خاھىش لىنىيەسىنى بويلاپ تەھلىل قىلىدىغان بولساق، ئۇنىڭ يەنىلا شەرق تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپ كېتەلمىگەنلىكىنى، كىچىكلىتىپ ئېيتقاندا، بەدىئىيلىك جەھەتتە ئەمەس، پەلسەپىۋى مەزمۇن جەھەتتە تىمۇ نەۋائىي قاتارلىق ئۇستازلارغا ياراملىق بىر ئىزداش بولالغانلىقىنى بايقايمىز.

ئىزاھاتلار:

- ① گۈلنۇر غوپۇر: «سوپىزم ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2013 - يىلى 2 - ئاي نەشرى، 113 - بەت.
- ② يۇقىرىقى كىتاب، 114 - بەت.
- ③ يۇقىرىقى كىتاب، 113 - بەت.
- ④ ئابدۇرەھىم نىزارىي: «نىزارىي داستانلىرى» (تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىقلار نەشرگە تەييارلىدى).

- غان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى، 494 - بەت.
- ⑤ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «خەراباتى ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 152 - بەت.
- ⑥ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 1 - ئاي نەشرى، 28 - بەت.
- ⑦ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 1 - ئاي نەشرى، 29 - بەت.
- ⑧ ئىبراھىم ھەققۇل: «نەۋائىي شېئىرىيىتىدە فەنا تەلەقنىلىرى» (زۇلپىيە ئىسمائىل ئۇيغۇرچىلاش - تۇرغان)، «بۇلاققۇل»، 2012 - يىلى 2 - سان.
- ⑨ ئابدۇرەھىم نىزارىي: «نىزارىي داستانلىرى» (تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىقلار نەشرگە تەييارلىغان) مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى، 495 - بەت.
- ⑩ ئابدۇرەھىم نىزارىي: «نىزارىي داستانلىرى» (تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىقلار نەشرگە تەييارلىغان) مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى، 495 - بەت.
- ⑪ ⑫ ئىمىن تۇرسۇن: «نەۋائىي ھەققىدە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2000 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى، 93 - بەت.
- ⑬ ئابدۇرەھىم نىزارىي: «نىزارىي داستانلىرى» (تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىقلار نەشرگە تەييارلىغان) مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى، 495 - بەت.
- ⑭ ئابدۇرەھىم نىزارىي: «نىزارىي داستانلىرى» (تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىقلار نەشرگە تەييارلىغان) مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 - يىلى نەشرى، 495 - بەت.
- ⑮ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 11 - ئاي نەشرى، 211 - بەت.
- ⑯ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 1 - ئاي نەشرى، 280 - بەت.
- ⑰ رادىي فىش: «جالالىدىن رۇمىي» (ھاكىم مۇسا تەرجىمىسى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 - يىلى نەشرى، 63 - بەت.
- ⑱ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت: «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 1 - ئاي نەشرى، 282 - بەت.
- ⑲ ئەلىشىر نەۋائىي: «پەرھاد - شېرىن» (رەھمەتۇللا جارى نەشرگە تەييارلىغان)، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 321 - بەت.
- ⑳ ناسىرىددىن رابغۇزىي: «قىسەسسۇل ئەنبىيا»، (ھاجى غوجا ئابدۇللا ئوسمان نەشرگە تەييارلىغان) قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2011 - يىلى 7 - ئاي 3 - نەشرى، 230 - بەت.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - ئەدەبىياتى 2013 - يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى).

ھىرقەتەي (گۇمنام) لىرىكىلىرىدا ئىنسانىي مۇھەببەت تېمىسى

ئەمەت دەرۋىش

17 - ۋە 18 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» داستانى بىلەن چوڭ شۆھ-رەتكە ئىگە بولغان مۇھەممەد ئەمىن خوجامقۇلى ھىرقەتەي (گۇمنام) ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئالا-ھىدە سالماق ئورۇن ئىگىلەيدىغان شائىرلارنىڭ بىرى. ھىرقەتەينىڭ ئەسلىي ئىسمى مۇھەممەد ئەمىن، ئاتىسىنىڭ ئىسمى خوجامقۇلى بولۇپ، ھىرقەتەي ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر. ئىلگىرى ئېلان قىلىندىغان ماتېرىياللاردا خىرقەتى (خىرقەتى - يىرتىق چاپان كىيگەن كىشى) دەپ ئېلان قىلىنغان. ئىلمىي خادىملار شائىرنىڭ قول يازمىسىنى قايتا تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭ تەخەللۇسىنىڭ «ھىرقەتەي» (كۆيۈپ يانغۇ-چى) ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتى. مەنبەلەردە كۆرسىتىلىشىچە، شائىر «گۇمنام» تەخەللۇسىنى قول-لىنىپ نۇرغۇن لىرىكىلارنى يازغان. 11 - غەزىلىدە شائىر ئۆزىنىڭ ھىرقەتەي تەخەللۇسىنى مۇنداق ئاش-كارىلىسا:

ئىچىم لەئىل ئولدى فۇرقەتىدىن، كۆزۈم دۈر يىغدى ھەيرەتدىن،
 ئاياغ - باش شۇئە ھىرقەتەدىن بۇ ياڭلىغ تەختۇ تاجىم بار.

يەنە بەزى ئىلمىي خادىملار نەشرگە تەييارلىغان 21 - غەزىلىدە ھەر ئىككى تەخەللۇسىنى مۇنداق قول-لىنىدۇ:

ھىرقەتەي ئىشىق سايە ئىستېر باغۇ بوستانلار ئارا،
 سايە گۈستەرلىق سېنىڭكى باغۇ بوستانىڭدەدۈر.

... ..

بەندەئى گۇمنامنى مىڭ جەۋرى ئىلە قەتل ئەيلەدىڭ،
 ھەرنە قىلساڭ سەن قىلۇرسەن ئەمرى فەرمانىڭدادۇر.

شائىر تەخمىنەن 17 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا كاشغەر يېڭىشەھەر ناھىيەسىنىڭ باغچى يېزىسىدا باغۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. شائىر دەسلەپكى باشلانغۇچ ساۋاتىنى ئۆز يېزىسىدىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئالغاندىن كېيىن، كاشغەرگە كېلىپ زامانىسىنىڭ داڭلىق مەدرىسەلىرىدىن بولغان خانلىق مەدرىسەسىدە ئون نەچچە يىل بىلىم تەھسىل قىلغان. بۇ جەرياندا ئۇ ئەرەب، پارس تىلى ۋە ئانا تىل گىرامماتىكىسىنى پىششىق ئىگىلىگەندىن سىرت، كىلاسسىك شائىرلاردىن نەۋائىي، فۇزۇلى قاتارلىقلارنىڭ نادىر شېئىرلىرى بىلەنمۇ تونۇشۇپ، ئۆزىدىكى شېئىر يېزىش قىزغىنلىقى ئاساسىدا بەدىئىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان.

شائىر ئۆز يۇرتى باغچى يېزىسىغا قايتقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئاتا كەسپى باغۋەنچىلىك بىلەن شۇ-غۇللىنىش بىلەن بىرلىكتە شېئىر يېزىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن. ئۇ 30 ياشلارغا تولغان مەزگىللەردە دادىسى خوجامقۇلى بىلەن بىرلىكتە ئاپاق خوجىنىڭ باغچى يېزىسىدىكى «باغى ئېرەم» دەپ ئاتىلىدىغان بېغدا باغۋەن، چىراغچى، كاۋاپچى قاتارلىق خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ھەقتە ئۇ مۇنداق مەلۇ-

ماتلارنى بېرىدۇ: «بۇ كىتابغا مۇھەببەتنامە ۋە مەنەتكام، ئات قويدۇم. ئەگەر كىشى ساھىب تەسنىفنىڭ كەلامىنى ئىشلىتىپ، نامىنى بىلەين دەپسە، مەجھۇل قالماستۇن، مەئلۇم بولسۇن ۋە مۇبەھم بولماسۇن، مەف-ھۇم بولسۇن دەپ، ھەدەفى نامىنى ۋە تەرتىبى مەقامىنى تەئىين قىلدىكىم، مۇھەممەد ئەمىن ئىبنى خا-جەمقۇلى ۋە ئازادەلەر باغىنىڭ بۆلۈمى ۋە مەنەت تاغىنىڭ گۈلى..... بەندەئى ئەۋلادى مۇھەممەد كاشى-غەر ۋە لايتىدىن، تازغۇن دەھى، پىر ھىدايەتتىن خالىي، ئارغۇن رەھىدىن قىشلاغى باغچى مەنسەبى ھەم باغچى ۋە سانى چىراغچى ۋە سالىسە كەباچى، بۇ ئىشلار ۋە بۇ رەۋىشلەر زۇبەدەئى پەيغەمبەر زادەلەر ۋە شەھ-ئازادەلەر دەۋرىدەدۇر»^(۱). بۇنىڭدىن باشقا يەنە ھازىرقى ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنت ۋىلايىتى بوستانلىق نا-ھىيەسىنىڭ باغىستان يېزىسىدىن بولغان ئىساق ئىبنى زىياۋىدىن تەرىپىدىن ھىجرىيە (1130 - 1719 - يىللىرى) يېزىلغان «تەزكىرەئى قەلەندەر» دا بېرىلگەن مۇھەممەد ئەمىن خوجامقۇلى ھىرقەتتىگە دائىر بايانلارمۇ بۇنى ئىسپاتلايدۇ.

«تەزكىرەئى قەلەندەر» نىڭ ئۈچىنچى لەۋھەسىدە مۇنداق بايانلار بار: «پىرمەت سىتارى رىۋايەت قىل-مىدۇركىم، بىرنەچچە پۇرسەت فەقىر ۋە مەشرەبى مەجزۇب خوجام پاشانىڭ يازلىق قەرارگاھى بولمىش گۈلباغ مەۋزەئىدىكى باغدا خىزمەت ئەداسىدا بولدۇق. مەزكۇر باغ رەۋزەئى رىزۋاندىن نىشانە ئېدى. جەننەتمىسال باغنىڭ مۇتەسەددىسى خوجا پاشا خىشلەرى بولمىش مۇھەممەد ئەمىن خوجامقۇلى ھىرقەتتى ئېدى. مەزكۇر ھىرقەتتى يەنە گۈمناھ تەخەللۇس قىلور ئىردى. ئانىڭ قەلەمىدىن بەغايەت پۇرمەئى ئىب-ياتلار زوھۇرغا كەلمىشىدىكىم، گۈمناھ ئۇلارنى بىر يەرگە جەملەپ ئەشئار دىۋانى ھەم تەرتىپ بەرمىش»^(۲). ھىرقەتتى لىرىكىلىرىنىڭ مەركىزىي ئىدىيەسى ئىنساننىڭ ئىنسانىي خىسلەتلىرىدىن بىرى بولغان پاك ئىنسانىي مۇھەببەتنى، ئۇنىڭ چىدام، غەيرەت ئىرادە، ۋاپادارلىق ۋە سەمىمىيلىك بىلەن زىچ بىرىك-كەن سېھىرلىك كۈچىنى، ئىنسانىي گۈزەللىكنىڭ ئادەم پائالىيىتىدىكى كونكرېت تەرەپلىرىنى چىن ئىنسانىي ھېسسىيات، نازۇك تىل ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق ناھايىتى يارقىن ئىپادىلەپ بەرگەنلىكىدە كۆ-رۈلىدۇ. شائىر بۇ تېمىلارنى بەدىئىي تىلنىڭ سۆز سەزگۈسى، جەزىمدارلىقى، سۆزنىڭ جەلپكارلىقى قا-تارلىق باسقۇچلاردا يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈپ، تولىمۇ يېقىملىق، رېئال لىرىك قەھرىمان ئوبرازىنى يا-رىتىدۇ. شۇڭا، بۇ لىرىك قەھرىمان ئەڭ ئاۋۋال ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان ئىجتىمائىي مۇھىتتىكى ئىنسانغا: زاتى ئىنسان جەۋھەر ئىچرە گەۋھەرى يەكدا نەدۇر، چۈنكى ئىنسان ئىشقى نەقدىگە تۈزەتكەن خانەدۇر.

دەپ خىتاب قىلىدۇ. شائىرنىڭ نەزىرىدە ئىنسان بارلىق جەۋھەرلەر ئىچىدە ئەڭ ئېسىل گۆھەر ھېسابلان-غانىكەن، ئۇنىڭ بۇ دەرىجىگە كۆتۈرۈلۈشىدىكى سەۋەب، ئۇنىڭ ھاياتى ئىشقى - مۇھەببەت بىلەن يۇغۇرۇل-غانلىقىدا دەپ بىلگەن. شۇڭا، ئۇ لىرىكىلىرىدا مۇشۇ ئىدىيەنى چۆرىدىگەن ھالدا، ئىنساننى بىر - بىرىگە مۇھەببەت ئىزھار قىلىشقا (كۆيۈنۈشكە)، بىر - بىرىنىڭ بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا، باشقىلارنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆز نەپسىدىن ۋاز كېچىشكە دەۋەت قىلىدۇ. شۇڭا، شائىر ئۆز دەۋرىنىڭ ئومۇمىي ئېقىمى بولغان سوپىستىك مۇھەببەتكە قارشى ھالدا رېئال ئىنسانغا بولغان مۇھەببەتنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرد-غا قويۇپ:

تەڭرىنىڭ كۆزۈڭ قاراسىدەك بەلاسى بارمىكىن،
كىرىپكۈ قاشىڭغا ئوخشاش ئوقۇ ياسى بارمىكىن.
ھەر نەزەر قىلغاندا تەڭرى كۆڭلىمە مىڭ يەردە ئوق،
بىر ھەدەفنىڭ خەستە كۆڭلۈمدەك ياراسى بارمىكىن.

دەپ، ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. شائىرنىڭ لىرىك قەھرىمانى زاھىتلارنىڭ ئىشقى - مۇھەببەت چۈشەن-

چىسىگە تۈپتىن ئوخشىمىغان ھالدا رېئال ئىنسانغا بولغان ئۆز مۇھەببىتىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، زاھىتلارنىڭ ئىنساننى رېئاللىقتىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇشتەك رەزىل قىلمىشىغا قارشى ھالدا مەردانلىك بىلەن 14 - غەزىلىدە:

زۇھد ئېلىدىن روزى مەھشەر ئىستەگەي سەۋمۇ نەماز،
 گۈلشەنى ھۈسنىن تىلەر ئەلنىڭ گۇناھى ئۆزگەدۇر.

دەپ چۇقان كۆتۈرىدۇ. شائىرنىڭ لىرىك قەھرىمانى: زاھىتلاردىن قىيامەت كۈنى ئوقۇغان ناماز، تۇتقان روزىسىدىن ھېساب ئېلىنىدۇ، گۈزەل يارنىڭ جامال گۈلشەنىنى ئىزدىگەن ئىنساننىڭ گۇناھى باشقا بو- لىدۇ دەيدۇ. شۇڭا، بۇ قارشىنى تېخىمۇ كونكرېتلاشتۇرۇپ:

ھۈر پەرى بولغان بىلەن كۆزىدە يوق جەزبى نەزەر،
 بىر نەزەردە قۇل قىلۇر چەشمى سىياھى ئۆزگەدۇر.
 زۇھد ئېلىدىن ئىشقى ئېلى ھەرگىزدە كۆز تۇتماس پەناھ،
 بۇ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پۇشتى پەناھى ئۆزگەدۇر.

دېيىش ئارقىلىق، ئۆزى بىلەن زاھىتلارنىڭ چەك - چېگراسىنى ئېنىق ئايرىغانلىقىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدۇ ۋە زاھىتلارنىڭ ئەزگۈچى ھۆكۈمران كۈچلەرنىڭ ئادەمدىن تۇيدۇرماي جان ئالدىغان سىياسەت ۋە تۈزۈملىرىگە مەنئىي يۆلەك بولغان، دىنىي نىقاب بىلەن ئۆزىنى نىقابلاپ، تەقۋادارلىق تونىنى يېپىمى- چاقلاپ ئوتتۇرىغا چىققان رىياكار، ئىككى يۈزلىمە، پەسكەش ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلايدۇ. ئۆزىنىڭ بار- لىق ئېتىقاد، ئىشەنچىنى رېئال ئىنسانغا باغلاپ، زاھىتلارنىڭ ئىنسانىيەتنى ئالداپ ئۇنى دىنىي قۇللۇققا باغلاپ بېرىدىغان يالغان ئېتىقادغا قارشى قويۇپ، رىياكار زاھىتلارنى قاتتىق مەسخىرە قىلىدۇ.

شائىر مەيلى ئىنسانغا بولسۇن، مەيلى ۋەتەنگە بولسۇن ۋە مەيلى رېئال دۇنياغا بولسۇن مۇھەببەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدۇ. مۇھەببەتنىڭ ئۇنداق ئاسان بولمايدىغانلىقىنى ھەم ئۇنداق ئاسان ئويغانمايدىغان- لىقىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىش بىلەن بىللە، مۇھەببەتنىڭ «جاننى كۆيدۈرۈپ، باغرىنى قان قىلىدىغان، ئىنسان رەڭگىنى كۈز يوپۇرمىقىدەك سارغايىتىپ، قەلبىنى ئاھۇ زارغا سالىدىغان نازۇك» مەسىلە ئىكەنلى- كىنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭغا مۇپتىلا بولغۇچىلاردا كۆرۈلىدىغان روھىي ھالەتلەرنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ئىشقى - مۇھەببەتنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى قىزغىن مەدھىيەلەيدۇ. 18 - غەزىلىدە ئۇ:

جانى ھايىل بولماسا ۋەسل ئىستەگەن جاندىن كېچەر،
 مىڭ بەلا يۈزلەنسە ھەر كۈن، قايدا جاناندىن كېچەر.

.....

كۆرمەگەي ھەرگىز بېھىشتى جاۋىداندا گۈل يۈزىن،
 كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگاندىن كېچەر.
 ئاشىغى سادىق قىيا باقماس پەرىلەر ھۈسنىگە،
 تەرك ئېتىپ جەنناتى رىزۋان ھۈرى غىلماندىن كېچەر.

(قورقۇنچاق بولمىسا، ۋەسل ئىستىگەن جاندىن كېچىدۇ. كۈندە مىڭ بالا يۈزلەنسېمۇ، لېكىن جانان- دىن ۋاز كەچمەيدۇ. جەننەتنىڭ گۈل يۈزلىرىنى ئەبەدىي كۆرمىسە كۆرمەيدۈكى، ھەر كىم يۈزى گۈلدەك،

كۆزى ئوتتەك، كىرىپكىلىرى تىكەندەك گۈزەللىرىدىن ھەرگىز ۋاز كەچمەيدۇ. ئاشىق سادىق بولسا پەرىلەر - نىڭ ھۆسنىگە قىيامۇ باقمايدۇ. جەننەتى رىزۋانىنىڭ ھۆرلىرىنىمۇ تاشلاپ، ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىدۇ. دەپ يېزىپ، ساپ ئىشقى - مۇھەببەتكە بېرىلگۈچى ھەقىقىي ۋەجدانلىق ئاشىقنىڭ ئاتەشنى يۈرىكىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق مۇھەببەتتە ساپلىقنى ۋە ھەقىقىيلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. شائىرنىڭ غەزەللىرىدە بۇ خىل مەزمۇنلارغا بېغىشلانغان لىرىكىلار خېلى كۆپ بولۇپ، بۇنىڭغا يانداشقان ھالدا ئاياللارنى ئىززەتلەش ۋە ھۆرمەتلەش، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىنى ھەقىقىي تۈردە يۇقىرى كۆتۈرۈشكە بېغىشلانغان شېئىرلارمۇ بار. ئۇ 44 - غەزلىدە :

بەرگى گۈل يەڭلىغ كەفى پايغە نەئەلەين ئولماسام،
ئىززەتم ئولدۇر ئاياغى ئاستىدا بولسام فەتەك.

(ئۇنىڭ گۈل بەرگىدەك پۈتلىرىغا بىر جۈپ كەش بولالمىغاندىمۇ، ئايغى ئاستىدا پېتەك بولسام چوڭ ئىززەت تاپاتتىم) دەپ يازغان بولسا، 7 - غەزلىدە:

قاشىڭ كۆرگەچ نېچۈك ئايلا نىماينىكىم قىبلە گاهىمدۇر،
ئايغىڭغا نېدىن باش ئورماغاي مەن سەجدە گاهىمدۇر.
لەبىڭ ئىستەپ نېدىن جان بەرمەيىن ئابىھەيات ئاندىن،
يۈزۈڭ كۆرگەچ نەچۈك كۆز ئاچمايىن ئول بەدرى ماھىمدۇر.
چىقىپ ئۇچقۇنلار ئۇرغان ئاھ ئىلە باشمىغا چىرماشقان،
گەدالىغ شاھلىقىغا باشمە زەررىن كۇلاھىمدۇر.

(قېشىڭنى كۆرۈپ مەن نېمە ئۈچۈن ئايلا نىماي، چۈنكى ئۇ مېنىڭ قىبلىگەھىم ئەمەسمۇ، ئايغىڭغا نېمە ئۈچۈن باش ئورمايمەن، چۈنكى ئۇ مېنىڭ سەجدىگەھىم ئەمەسمۇ. لېۋىڭ مەن ئۈچۈن ئابىھەيات تۇرسا، مەن نېمە ئۈچۈن ئۇنى ئىستەيمەن، يۈزۈڭنى كۆرۈپ نېمە ئۈچۈن كۆزۈمنى ئاچمايمەن، چۈنكى ئۇ مېنىڭ تولۇن ئايىم ئەمەسمۇ. ئاھ بىلەن چىققان ئۇچقۇنلار بېشىمغا چىرماشتى، ئۇ مېنىڭ گاداىلىق بېشىمدىكى زەر كۇلاھىمدۇر) دەپ يازىدۇ.

ئەرلەر ئەزىز، ئاياللار خار دەپ قارىلىدىغان فېئوداللىق جەمئىيەتتە شائىرنىڭ مەردانلىك بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىغا قارشى ھالدا مۇنداق جەسۇرانە پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويۇشى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق بولماستىن، بەلكى شائىرنىڭ ۋەجۇدىدا يېلىنچاپ تۇرغان ئىنسانىي مۇھەببەت ۋە ئادەمگە ئادىمىيلىك نەزىرى بىلەن قارايدىغان ساپ ئىنسانىي خىسلەتنىڭ ئېنىق ئىپادىسى بولۇپ، مەلۇم تەرەپتىن قارىغاندا، بۇ خىل ئىدىيەنى شائىرنىڭ فېئوداللىق تۈزۈمگە بولغان كۈچلۈك ئىسيانكارلىق روھىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسى، شائىر ئىدىيەسىدىكى ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ يۇقىرى پەللىسى، دېيىشكە بولىدۇ.

شائىرنىڭ ئىشقى - مۇھەببەت كۆز قارىشىدىن بىخلىنىپ ۋايىگە يەتكەن مۇھەببەت تېمىسىنىڭ بىرى ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەتتىن ئىبارەت. شائىرنىڭ بۇ ئىدىيەسى ئۇنىڭ 26 - غەزلىدە كونا كىرپەت ئىپادىلەنگەن. شائىر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزگەندە، ئانا يۇرتى كاشغەرنى زوق - شوق بىلەن مەدھىيەلەپ، ئۇنى بارچە گۈزەل مەھبۇبلاردىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇپ، ئۇنىڭدىن چەكسىز سۆيۈنىدۇ:

مەزرە ئى لۇتقى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشىق ئېلىنىڭ قىبلىگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.
ئىشىق ئۆلفەت چەشمەسىدىن دەردۈ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇفراغى ھەسرەت بىلەن پۈتكەن ھىسارى كاشغەر.

(كاشغەر دىيارى ئاللاننىڭ مەرھەمىتى تېرىلغان جايدۇر؛ مۇقەددەس كاشغەر مۇھەببەت ئەھلىنىڭ قىبلىگاھىدۇر. مۇھەببەت - دوستلۇق بۇلىقىدىن دەرد بىلەن جاپا - مېھنەت بۇلدۇقلاپ تۇرىدۇ؛ كاشغەر - نىڭ قورغان - قەلئەلىرى ھەسرەت توپىسى بىلەن قوپۇرۇلغاندۇر).

شائىر دەيدۇ: كاشغەر دىيارىنىڭ بۈگۈنى ئاسانلا قولغا كەلگەن ئەمەس، ئۇنىڭ مۇھەببەت ۋە دوستلۇق بۇلاقلىرىدىن ئوخچۇپ تۇرغان جاپا - مۇشەققەتلەر، قورغان - قەلئەلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ھەسرەت - نادامەتلەر بۇنى دەلىللەپ تۇرۇپتۇ.

دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،
بىر نىگاھى غەمزەسىدىن گۈلۈزارى كاشغەر.

(كاشغەرنىڭ گۈزەللىرى غەمزىلىك بىرلا بېقىشى بىلەن، ھەرقانداق سەتەڭنىڭ باغرىنى بەدەخشان يا - قۇتىدەك قىپقىزىل قان قىلىۋېتىدۇ).

شائىر دەيدۇ: گۈزەللىرىنىڭ گۈزىلى كاشغەردە. ھەرقانداق گۈزەل كاشغەر سەنەملىرىنىڭ ئالدىدا يىپ ئېشىپ قالىدۇ.

ئابى روكنەبات، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئەرۈر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تۈمەنىمىڭ لالەزارى كاشغەر.

(روكنەبات سۇلىرى، مۇسەللا گۈلىستانى دېگەنلەر ھېچ گەپ ئەمەس، كاشغەر گۈلزارى جەننەتتىنمۇ تۈمەنىمىڭ ھەسسە ياخشى).

شائىر دەيدۇ: جاھاندا نى - نى گۈزەل جايلار بار، ئەمما ھېچقايسىسى كاشغەر بىلەن بەسلىشەلمەيدۇ. كاشغەردىن ئىبارەت بۇ لالەزارلىق ھەتتا جەننەت بېغىنىمۇ بېسىپ چۈشىدۇ.

كاشغەر كىشىلىرىنىڭ قەدىمدىنلا ئىلىم - مەرىپەتكە بولغان قىزغىنلىقى، مەرىپەتكە بولغان مۇھەببەتتىكى ھەم ئىلىم - مەرىپەتتە سانسىزلىغان ئىلىم ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىققانلىقىغا، شۇنداقلا مەرىپەت بۆشۈكى، ئىككىنچى بۇخارا دەپ نام ئالغان ئەزىزانە كاشغەرگە بولغان چىن سۆيگۈ شائىر قەل - بىدە شۇ دەرىجىدە يېلىنچىغانكى، بۇ مۇقەددەس دىيارنىڭ ئاددىي تۇپرىقىنى، تاغلىرىدىكى تاشلىرىنى، كىشىگە ھايات بېغىشلىغۇچى سۇلىرىنى دۇنيادا كىشىلەر ئەڭ ئەزىزلەيدىغان ئىپار، ئابىكەۋسەر ۋە ئۈنچە - مارجانغا ئوخشىتىدۇ. بۇ ئادەتتىكى بىر ئوخشىتىش ياكى بىر جانلاندىرۇش بولماستىن، بەلكى ھەقىقىي بىر ۋەتەن سۆيەر كىشىنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىدىن ئۇرغۇپ چىققان سەمىمىي مۇھەببەت، ۋەتەنگە باغلانغان چىن ئەقىدە ۋە سۆيگۈنىڭ يارقىن نەمۇنىسى. چۈنكى، شائىر جەنۇبىي شىنجاڭدا چوڭ - كىچىك خۇ - جىلارنىڭ ئۆزئارا يېغىلىقى ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان، خوجىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى نىزا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن، جۇڭغارلار خەلقنى خالىغانچە بۇلاپ - تالاپ، خەلقنى چىدىغۇسىز تۇرمۇش قىيىنچىلىقىغا دۇچار قىلىۋاتقان بىر شارائىتتا ياشىدى. بۇ خىل زوراۋانلىق ۋە زىيادە زۇلۇم تۈپەيلى خەلقنىڭ ئاھ - ھەسرەت -

لىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە ئۆزىمۇ تەڭ تارتقان، ئاشۇ ئەزىز دىيارنىڭ «قورغان» لىرىنى مىليوندىن لىغان مېھنەتكەشلىرى قاتارى «ھەسرەت توپىسى بىلەن قوپۇرۇپ، ئىشقا ئۆلپەت بۆلىقىدىن جۇش ئۇرۇپ تۇرغان دەردى مېھنەتنى تەڭ سۈمۈرگەن» شائىر زالىم، قانخور، ئىككى يۈزلىمىچى، قارا نىيەت، مۇنا- پىق، ۋەتەن ساتقۇچ ھاكىمىيەت. ئىگىلىرى تەرىپىدىن دەپسەندە قىلىنىپ ۋەيران قىلىۋېتىلگەن، مەرىپەت بۇلاقلىرى ئورنىغا ھەسرەت كۆز ياشلىرى ئاققان دىياردىن يەنىلا مۇھەببەتنى ئۈزۈپ، ئاشۇ ۋەتەننىڭ خاسىيىتى، گۈزەللىكى، مېھرىبانلىقى ۋە سۆيۈملۈكلۈكى ئالدىدا روكنابات سۈيى، مۇسەللا گۈلشەنى دەپ- گەنلەرنى ھېچ نەرسە دەپ تونۇيدۇ. ئىلىم - مەرىپەت، ھۈنەر - سەنئەت، ئەدەب - ئەخلاق، ئىجتىمائىي تۈرمۈش ۋە كىشىگە گۈزەللىك بېغىشلىغۇچى تۈرلۈك ماددىي گۈزەللىكلەرنى ياراتقۇچى تۇپراقنى ئىپار، سۈلىرىنى ئابىكەۋسەر، دەشتى باياۋان ۋە تاغلىرىدىكى تاشلارنى ئۈنچە - مارجان دەپ تونۇيدۇ. بۇ خىل تونۇش ۋە سۈپەتلەش شائىر قەلبىدە مەۋج ئۇرغان كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ، تۈرلۈك يېغىلىق تۈپەيلى ۋەيران بولۇپ، دەرد - ھەسرەت پۇرىقى كەلگەن تۇپراقتىن ئىلگىرى تىنچ شارائىتلاردا بەزمە - ناۋا قاينىغان بولسا، ئەمدى ئۇنىڭ بويلىرىدىن دەرد - ھەسرەت ساداسى كېلىدۇ. دىغان ھاۋالىق بۇلاق بويلىرىدىن، تۈرلۈك مەدەن، كان بايلىقلىرىغا ئايلانغان تاغلىرىنىڭ ۋەيرانچىلىق تۈپەيلى تاشلاندىق تاشلارغا ئايلىنىپ قالغانلىقىدىن ھەسرەتلەنگەن شائىر كەلگۈسى شۇنداق بىر كۈنلەر - دە ئۇنىڭ چوقۇم ئەسلىگە كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ چەكسىز سۆيۈنىدۇ. ئەزىز دىياردىن سۆيۈنگەن شائىر ئاشۇ ماكاندا ياشاۋاتقان خەلق ئاممىسىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە، كۈچ - قۇدرىتىگە ئىشىنىپلا قالماي، بەلكى ئاشۇ ئەقىل - پاراسەت ۋە كۈچ - قۇدرەت بىلەن يۇرتنى چوقۇم گۈللەندۈرەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ بىلەن قاراپ، ئۇلارنى تولۇپ تاشقان ئىپتىخارلىق بىلەن مەدھىيەلەپ مۇنداق يازىدۇ:

ئەيش ئېلىگە خارىدىن كەلگەي گۈلى ئىشرەت ئىسى،
چۈن سۈلەيمان دەۋلەتدۇر خارزارى كاشغەر.

(ھاياتتىن ھۇزۇر ئالغۇچى ئىنسانغا ئۇنىڭ تىكەنلىرىدىنمۇ راھەت گۈللىرىنىڭ ھىدى كېلىدۇ؛ كاشغەرنىڭ تىكەنزارلىقىمۇ گويا سۇلايماننىڭ دۆلىتىدەك ئالىپتە ۋە ئېسىلدۇر).
شائىر دەيدۇ: بۇ ئەزىز دىيارنىڭ قەدرىنى بىلىپ، سۆيگۈ ئىچىدە ئىنسانلارچە ياشاي دېگەن ئادەمگە ئۇ - نىڭ تىكەنلىرىدىنمۇ گۈلنىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇرىدۇ. ھەتتا كاشغەرنىڭ تىكەنزارلىقىمۇ ئاشۇ گۈزەللىك - تە، بۈيۈكلۈكتە مەشھۇر بولغان سۇلايمان پادىشاھنىڭ دۆلىتى بىلەن بويلىشالايدۇ.

ئۇد، ئەنبەر تۇپراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،
دۇررۇ مەرجان تاشلاردۇر كوشسارى كاشغەر.

(بىلگەن ئادەمگە كاشغەرنىڭ توپىسى ئادەتتىكى توپا ئەمەس، بەجايىكى ئىپار، ئەنبەردۇر؛ سۈيى جەن - نەتتىكى ئابىكەۋسەرنىڭ ئۆزىدۇر؛ تاغلىرى تاش ئەمەس، گويا مارجان ۋە ياقۇتلار دۆۋىسىدۇر).

يا پەرى، يا ھۈرى، يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.

(كىمكى كاشغەرگە كېلىپ قالسا، ئۆزىنىڭ شەھرىنى ئۇنتۇپلا كېتىدۇ؛ جەننەت، ھۆر - پەرى دېگەن - لەرنى بولسا ئېسىگە ئېلىپمۇ قويمايدۇ).

شائىر دەيدۇ: زېمىن ئېسىل، دىيار ئەزىز، شۇڭا كاشغەرگە كېلىپ قالغان ئادەم ئۆزىنىڭ يۇرتىنى ئۇنتۇپلا كېتىدۇ؛ ئادەملىرى شۇ قەدەر گۈزەل، شۇ قەدەر يېقىشلىق، شۇڭا بۇ يەردە جەننەت ۋە جەننەتتىكى ھۆر - غىلمان دېگەنلەر ئادەمنىڭ ئېسىگىمۇ كەلمەيدۇ.

ھۆشمەندۇ، دەرتەندۇ، مەرد زەندۇ لەب چۈقەند،
 نار خەندان، سىب رەنا ھەرنە بارى كاشغەر.

مەيلى ئاقىل - چېچەنلىرى بولسۇن، مەيلى ناخۇش، دەردمەنلىرى بولسۇن، مەيلى ئەر ۋە مەيلى ئايال. لىرى بولسۇن، لەۋزى ھالال، قەنتتەك تاتلىق گەپ قىلىدۇ؛ كاشغەرىلەرنىڭ ھەر بىرى خۇددى قىزىرىپ پىشقان ئالما ياكى يېتىلگەن ئانارغا ئوخشايدۇ.

مۇقەددەس دىيارنى جاپالىق ئەمگىكى بىلەن گۈللەتكەن «گۈل يۈزلۈك» لەرنى يۈكسەك سۈپەتلەر بىلەن سۈپەتلىگەن شائىر بۇ دىياردا ياشىغان كىشىلەرنىڭ لېۋىنى شېكەرگە، چېھرىنى كۈلۈپ تۇرغان ئانار ياكى كى قىپقىزىل ئالمىغا ئوخشىتىدۇ. ئۇلارغا بولغان ھېسداشلىقنى ئىپادىلەيدۇ، ئۇلارنى ئۇلۇغلايدۇ. بۇ شائىردىكى يالغۇز ۋە تەنپەۋەرلىك روھ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يۈكسەك دەرىجىدىكى خەلقپەرۋەرلىك روھىنىڭمۇ ئىپادىسى بولۇپ، خەلقپەرۋەرلىك بىلەن ۋە تەنپەۋەرلىكنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى يارقىن ئىپادىسى. شائىر قەلبىدە ماگما ھالەتكە يەتكەن چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببەتنى بىلەن ئەجدادلار ياراتقان شا. نۇ شەۋكەتلىك ئېسىل مەدەنىي مىراسلارنى، يىقىلماس ئابىدىلەرنى يۈكسەك بەدىئىي تەپەككۈرنىڭ ياردىمى بىلەن بەكمۇ يارقىن سۈرەتلەيدۇ. شۇڭا، شائىر:

كاشغەر شەھرىن بىلىك گۇمنامنىڭ يايلاغىدۇر،
 دىلكۇشا ئىشرەت فەزا، ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

(كاشغەر شەھرىنى گۇمنامنىڭ يايلىقى دەپ بىلىڭلار. كاشغەرنىڭ ياپىيىشىل چىمەن باغلىرى كىشىنىڭ دىلىنى شادلاندىرىدۇ، ھۇزۇر بېغىشلايدۇ).

دەپ يېزىپ، كىشى قەلبىگە ھۇزۇر بېغىشلاپ، تېنىگە شادلىق بەخش ئەتكۈچى چىمەنزار كاشغەرنى چەك. سىز ئىپتىخار بىلەن «يايلىقىم» دەپ شۆھرەتلىنىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «مەن» ھەرگىزمۇ گۇمنا. دىن ئىبارەت بىر يالغۇز «مەن» بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ۋە تەن سۆيەر، مەرىپەت سۆيەر، خەلق سۆيەر، ئادالەت سۆيەر، ئەخلاق سۆيەر ھەقىقىي ۋە تەن ئوغلانلىرىدىن ئىبارەت. مانا بۇلار شائىر قەلبىدىكى يال. قۇنلۇق ۋە تەنپەۋەرلىك تۇيغۇنىڭ ئىخچام ۋە ئوبرازلىق تىل ۋاسىتىسى بىلەن جانلىق ھالدا ئەكس ئەت. تىشى بولۇپ، كىشىگە چوڭقۇر ئىلھام بەخش ئېتىدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈشكە توغرا كې. لىدۇكى، بۇ غەزەلدە ئىپادىلەنگەن ۋە تەنپەۋەرلىك روھىنىڭ مۇنداق قەتئىي ھەم جاراڭلىق ئىپادىلىنىشى بۈگۈنكى كۈندىمۇ چوڭقۇر تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، ئەۋلادلاردا ۋە تەنپەۋەرلىك تۇيغۇسىنى يې. تىلدۈرۈش ۋە ئۇلارغا ۋە تەنپەۋەرلىك تەربىيەسى ئېلىپ بېرىشتا بەلگىلىك ئەھمىيەتنى بار.

شائىر ۋە تەنپەۋەرلىك ئىدىيەسىنى يۇقىرىقى شېئىرىدىن باشقا يەنە 28 - غەزىلىدە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

نە ھاجەت ھەججى ئەكبەر، كاشغەر ئىچرە مەزارىم بار،
 زىيائى چەشمىمە خاكى رەھىدىن سۈرمەزارىم بار.

مۇژە جارۇپ ئېتىپ كۆز كاسەسىدىن سۇ ساچىپ سەھنىن،
بېھىشتى ئەدىن ياغلىغ قۇددۇس ئەتمەك ئىختىيارىم بار.

.....

ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن ماڭا ھەم تۇلمە يەتكەي دەپ،
تىلەپ كەۋسەر شەرابى زۇھد ئېلى يەغلىغ خۇمارىم بار.

(ماڭا ھەجگە بېرىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار، چۈنكى كاشغەردە مازارىم تۇرسا، ئۇنىڭ كۈچلىرىدىكى توپسى پىسى كۆز نۇرۇمغا سۈرمە، ئۇنىڭ مەيدانىنى كىرىپكىلىرىمنى سۈپۈرگە قىلىپ تازىلاپ، كۆزۈمنىڭ كاسەسىدىن سۇ سېپىپ، بېھىشنىڭ ئۆزىدەك پاكلايمەن... گۇيا سوپى - زاھىتلار كەۋسەر شارابىنى تىلدەگەندەك، مەنمۇ ئۇنىڭ ئىتى ئىچكەن يالاقىدىن قالدۇقتىن نېسۋە تېگىشنى تىلەيمەن).

ئانا يۇرتى كاشغەرنى ھەممىدىن بەك ئۇلۇغلاپ، ھەممىدىن يۇقىرى ئورۇنغا قويۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا مەككە زىيارىتىنى قەتئىي رەت قىلغان شائىر گۈزەل كاشغەرنى چۆچەكلەردە سۆزلىنىدىغان بېھىشنىڭ ئۆزى دەپ ئۇلۇغلاپ، ئۇنىڭ ئىتىلىرى ئالدىدىن ئاشقان يالاقىدىن قالدۇقلارنى ئۆز نېسۋەم دەپ يېيىشنى خالايدۇ. شائىر لىرىكىلىرىدا ئىپادىلەنگەن بۇ خىل ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا ئىپادىلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى بولۇپ، تېخى ھېچقانداق بىر شائىر بۇ تېمىنى مۇنداق يۈكسەكلىككە كۆتۈرگىنى يوق. شائىر ئىجادىيىتىدە خۇددى گۆھەردەك چاقناپ تۇرغان ۋەتەنپەرۋەرلىك روھنىڭ مۇنداق قەتئىي ھەم جاراغلىق ساداسى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مەخگۈلۈك تەربىيە بولۇپ قالىدىغانلىقىدا شەك يوق.

كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا ۋەتەنپەرۋەرلىك بىلەن خەلقپەرۋەرلىك مەخگۇ ئايرىلماس بىر گەۋدە بولۇپ كۈيلىنىپ كەلگەن. ۋەتەننى سۆيگەن كىشى خەلقىنى سۆيۈشى، خەلقىنى ھۆرمەت قىلىشى، خەلقىگە مۇھەببەت باغلىشى لازىم دەپ قارالغان. شائىر ھىرقەتتى ۋەتەنپەرۋەرلىك تېمىسىنى يورۇتقاندا، بۇ تەرەپ-لەرگىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. ئۇ گۈزەل يار ئوبرازىنى سۈرەتلىگەندە، ئۇنىڭ ۋاپادارلىقىنى، تاشقى گۈزەللىكىنى تىل سىغدۇرغۇدەك دەرىجىدە ۋايىگە يەتكۈزۈپ تەسۋىرلەيدۇ، ئۇنىڭدىكى ئىچكى گۈزەللىك بىلەن تاشقى گۈزەللىكىنى بىر گەۋدەگە ئايلاندۇرۇپ، ھەم ئەخلاق بابىدا، ھەم گۈزەللىك بابىدا ۋايىگە يەتكەن ئىنسان دەرىجىسىگە كۆتۈرىدۇ:

قۇفلى دىل فەتھىغە ئەبىرۇ دىلكۇشاينىڭدۇر سېنىڭ،
ئۆلمەكەم قەستىدە چەشمى غەمزەداينىڭدۇر سېنىڭ.
قان ئارا ئىشقىڭ گۈلىنى تازە - تازە ئەيلەگەن،
كىم مەسھە مىسلى زۇلفى ئەتىرساينىڭدۇر سېنىڭ.
دەۋزەخى ھىجران ئازابىڭدىن خەلاسىم ئىستەسەم،
جەننەتىم خۇرشىدى ھۇسنى خۇش نەماينىڭدۇر سېنىڭ.
سۈزى ئىشقى جانمە سۇ ساچقالى راھەت ئۈچۈن،
جۈيبارى لۇتقى لەفزى خۇش ئەداينىڭدۇر سېنىڭ.

مانا بۇ ئىنسان گۈزەللىكىنىڭ يارقىن سۈرىتى. شائىر ئىنسانغا بولغان مۇھەببەت مەسىلىسىدە ئىنساننى گۈزەللىكىنى چوڭقۇر ئىنسانىي تۇيغۇ بىلەن سېزىپ، ئەقلىي كۈچ بىلەن ئۇنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. بۇ ئىنسانىي تۇيغۇدا خەلق كۈلۈپكىتىپىنى كۆرگەن شائىرنىڭ چىن ئىنسانىي تۇيغۇسى. ئىنسانغا مۇھەببەت ماھىيەتتە خەلققە بولغان مۇھەببەتتۇر.

(ئاپتور: قەشقەر ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدىن ئارامغا چىققان)

رېۋايەت مەققىدە

توپلاپ رەتلىگۈچى: بوغدا ئابدۇللا

لوپنۇر خىزىر موما رېۋايىتى
 ھەققىدە

يېتىۋالغانمىش، ئۇ چارۋىچىلارنىڭ قوي، كالىلىرىنى يەپ كېتىپ، ئۇ يەردىكى ئادەملەر ھەرقانچە يىغا - زار قىلىشىمۇ پەرۋا قىلمىغانمىش، خىزىر ئەلەيھىسسالام بۇنى بىلگەندىن كېيىن، بىر تۇلۇم پاشا ئېلىپ كېلىپ قويۇپ بەرگەنمىش، ئۇ يەردە قوۋۇرغىسى بار، كالىسىدا قېشى بار، پۆپۈكى بار پاشىلار ھازىرغىچە بار ئىكەن.

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، رېۋايەت ھېچقانداق مەقسەتنى ئىپادىلىمەيدۇ ئەمەس، ئىپادىلەيدۇ، ئۇ پەقەت ئۆزىگە خاس بولغان شەكىلدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

رېۋايەتلەر داۋام قىلىدۇ، «زامانى ئاۋۋىلىدا ئالتۇننى تۇنجى بايقىغان ئادەمنىڭ ئىسمى ئۇستا چېقىر ئىكەنمىش. ئۇ كاندا ئىشلەۋاتسا، خىزىر ئەلەيھىسسالام بىر بالا سۈرىتىدە كېلىپ: «مەن سىلگە ئىشلىشىپ بېرەي، قازغان ئالتۇننى تەڭ بۆلۈشەيلى، دەپتۇ. ئۇستا چېقىر ماقۇل بوپتۇ. خىزىر ئىشلەشنى باشلاپتۇ ۋە خەشەكنى ئېلىپ چىقىپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن كاندىن ھەر كۈنى ئالتۇن چىققىلى تۇرۇپتۇ، لېكىن ئۇستا چېقىر ئالتۇننى چايقاپ خىزىرغا كۆرسەتمەي، كاننىڭ بىر يېرىگە كۆمۈۋېتىپتۇ. ئارىدىن تۆت - بەش كۈن ئۆتۈپتۇ، بىر كۈنى خىزىر: «تۆھپەمنى بەرسىلە، دەپتۇ. ئۇستا چېقىر: «بالام، جىق ئالتۇن چىقمىدى، يەنە ئۈچ - تۆت كۈن ئىشلىشىپ بەرسىلە، دەپتۇ. ئاندىن خىزىر: «مېنىڭ يالغۇز ئانام بار ئىدى، كەتمەسەم بولمايدۇ، نېسىۋەمنى

خىزىر بىر ئىلاھىي ئوبراز. مەيلى كىلاسسىك ئەدەبىياتتا ياكى خەلق ئېغىزى ئەدەبىياتىدا بولسۇن، ئۇ بىر خىل غايە سۈپىتىدە ئىپادىلىنىدۇ.

بىر رېۋايەتتە خىزىر ئەلەيھىسسالام غەۋۋاسلاردىن بولغان بىر جۈپ ئادەمنى قۇرۇقلۇققا ئېلىپ چىقىپتۇ. بۇلارنىڭ ساقىلى بويىنغىچە بولۇپ، قۇرۇقلۇقتىكى ئادەملەر بىلەن پەقەت ساقال جەھەتتىلا ئوخشىمايدىكەن.

ئەمەلىيەتلەر شۇنى ئىسپاتلىدىكى، رېۋايەتنىڭ ماھىيىتى، ئۇنىڭ مەۋجۇدىيىتى، ئىچكى دۇنياسى كەينىدە سەل قارىغىلى بولمايدىغان ھالەت مەۋجۇتتۇر.

«لوپنۇر يولىدا بىر تولغىماچىلاردا بىر توقايدىن ئۆتسە سېسىلىق بىر تىلىسىم يەر بار ئىكەن. شۇ يەردە ھەددى - ھېسابسىز ئالتۇن - كۈمۈش بار ئىكەن. ئۇنى بىر ئالۋاستى ساقلاپ ياتىدىكەن، ئالۋاستى بەندىمىش».

يۇقىرىقىلار پەقەت ئاق قەغەزدىكى قارا خەتلا ئەمەس. بىز ئادەتتە رېۋايەتكە خۇشتار كېلىمىز، بۇنىڭدىكى مەقسەت ئۇنىڭدىن ھۇزۇرلىنىشتۇر. ئۇنىڭدا مەڭگۈلۈك ھەرىكەت، تىراگېدىيە، ئىنسانىيەتنىڭ خۇشاللىقى، خاپىلىقى، ئارزۇسى، ھېسسىياتى ئىپادىلىنىدۇ.

يەنە بىر رېۋايەتتە، بىر تاغقا بىر دىۋە چىقىپ

چۈنكى ئۇنىڭغا يولۇققان ئادەم ئۆز ئىستەكلىرىگە يېتىدىغان بولىدۇ.

دۇنيادا ھەرقانداق دىندا خىزىر سۈپەت غايىۋى ئوبرازلار بولىدۇ، بۇ غايىۋى ئوبرازلار ھەرقانداق شەكىلگە كىرەلەيدۇ. مۇكەممەل بولغان، ياخشىلىق ۋە ساخاۋەت قىلغان ئادەملەرنىڭ ئوبرازىغا ئىلاھىي كۈچ بەخش ئېتىلىدۇ.

بىر ئادەم دۇنيا بىلەن بىر گەۋدە بولغاندىلا ئاندىن ئۆزى بىلەن بىر گەۋدە بولالايدۇ.

قاراتاغ بويلاپ رىۋايەتلەر

قاراتاغ توقسۇننىڭ غەربىي شىمالىدا بولۇپ، بىر قەدىمىي تاغ. قاراتاغ تارىختىكى بىزنىڭ مۇھىم بىر ئېتىنىك تەركىبىمىز بولغان سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي رىۋايەت - قوشاقلارىدا بىزگە ئايان بولىدۇ. سېرىق ئۇيغۇرلار كۆك تەڭرىگە تېۋىنىغان ئۇزاق تارىختا شىرماق ئىسىملىك بىر قەھرىمان مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەھرىماننى تەسۋىرلىگەندە قاراتاغدىن ئىبارەت بۇ ئوبرازمۇ سۈرەتلەنگەن.

سېرىق ئۇيغۇرلاردا قەدىمىي چالغۇلاردىن قوبۇز بىزنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى چالغۇلىرىمىزدىن بىرى دەپ، بۇ ھەقتىكى ئۇزۇن رىۋايەت بايان قىلىنغان. ۋاقىت بوشلۇقىنىڭ تولغىنىشىغا ئەگىشىپ، خەلق ئېغىزىدە دەرياسى ئالىملىرى رىۋايەتلەرنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى، چۈشەندۈرۈشنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىنى تەلەپ قىلمايدىغان بولدى. مۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب - ئۇنىڭ ھەر خىل مۇرەككەپ ھادىسىلەر ئارىسىدىن ئاددىيلىققا، غەيرىيلىككە ئىگە ماھىيىتىنى تېپىپ چىقالايدىغانلىقىدىن ئىبارەت. چۈنكى، رىۋايەتلىرىمىزدىكى كۈچلۈك باغلىنىش ئەزەلدىنلا يۈكسەك ئىدى. بىزنىڭ ئىنسانىيەت، تەبىئەت ۋە ئۆزىمىزنى چۈشىنىش مۇساپىمىزدىكى رىۋايەتلەر شەپقەت نۇرىدىن دېرەك

بەرسىلە، دېگەنلىك، ئۈستى چىقىرى: «ئەمدى تېخى بىر ناننىڭ پۇلىغا ئىشلىدۇق، كۆپ ئالتۇن چىقىمىدى، دەپتۇ. خىزىر: «ئۇنداق دېمىسىلە، دېسىمۇ، ئۇ كىشى ئۈنمەپتۇ. شۇ چاغدا خىزىر ئەلەيھىسسالام: «ئەي ئۈستى چىقىرى، كانىيىڭدىن سۇ چىقۇر، دەپ كېتىپ قاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئالتۇن خەشەكنىڭ ئاستىدا ياتىدىغان بوپتۇ. شۇڭا، ئالتۇننىڭ ئانىسى خەشەك، ئاتىسى سۈمىش».

سېزىم يېگانە بولىدۇ، مۇشۇ يېگانىلىق ئىچىدە پۈتۈن بارلىق بولىدۇ، روھنىڭ سېزىمى ئىپتىدائىي سېزىمدىن ئىبارەت بولىدۇ. رىۋايەت داۋاملىق ئۆزگىرىپ، ئۆزىدىن داۋاملىق ھالقىپ تۇرىدۇ.

خىزىر موما كېچە - كۈندۈز ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرىدۇ. بۇ ھادىسە ۋە رىۋايەت مۇكەممەللىككە ئىگە بولسىمۇ، مۇكەممەل ئەمەستەك تۇيۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇ مۇكەممەللىك بەلكى مۇكەممەللىك بولۇشى مۇمكىن.

مىسىر بىرىنچى سۇلالە ھەمدە يېڭى گىنېئىيە، شۇنداقلا سەئۇد ھەم ئوبىيېكتىپ دۇنيا بىردەكلىكى مەزمۇن قىلىنغان ھەيكەللەردىن ئايال ئىلاھلار ئوبرازىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

خىزىر مىللەت ھالقىغان ئادەم، بۇ رىۋايەتتىن بىز ئۇنىڭ يەنە جىنس ھالقىغانلىقىدىن ئىبارەت ئەپسانىۋى پاكىتنى كۆرۈپ ئۆتتۇق.

يۇقىرىقى رىۋايەتتە خىزىر مومادىن ئىبارەت بۇ ئوبراز قاناتلىق بولۇپ پەرىشتىلەشتۈرۈلگەن. بۇ يەنە قەدىمكى ئادەملەرنىڭ رىۋايەتنى كونكرېتلاشتۇرۇشىدۇر. بۇ ئۇلارنىڭ قايتا ئىجاد قىلىش كۈچىدىن كەلگەن.

لوپنۇردا مۇنداق بىر كۆزقاراش ئومۇملاشقان: خىزىر موما ئاق كۆڭۈل كىشىلەرگە ئۇچرايدۇ. ئۇ ئىلاھىي يولدىن كەلگەن بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئارمانلىرىغا يېتىشىگە ئۈمىد ئېلىپ كېلىدۇ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا يولۇقۇشنى خالايدۇ،

كۆرۈنىدۇ. ئۇ تاشنى قولغا ئالىدۇ. ئۇ تاشنى ئۈچ قېتىم ئالدىنىدا دەڭسەپ بولۇپ، ئاسمانغا ئاتاي، ئالدىنىغا چۈشسە ئالاي، دەپ ئاسمانغا ئاتىدۇ. ئۇ تاش ئالدىنىغا چۈشۈشى بىلەن تەڭ قولىمۇ يەرگە تېگىدۇ. ئۇ تاشتىن ئۈچ خىل رەڭ (بىرى كۆك، بىرى قارا، بىرى بېغىررەڭ) جۈلالىنىپ تۇرىدۇ. تاش سەل سوقچاق بولۇپ، ئۇنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالىدۇ. ئاندىن دېھقان شور كانغا بارىدۇ. ئۇ يەردە مۇتلەق ئادەمزات يوق. كېيىن ئۇ تاشنى توقسۇنغا ئېلىپ كېلىدۇ. بىر كۈنى تاشتىن: «ئەي ئادەم، ۋەزىپىنى ئورۇنلا، كېسەللەرنى داۋالا» دەپ ئاۋاز چىقىدۇ. كېيىن بۇ تاش غايىب بولىدۇ.

بۇ دېھقاننىڭ بىر ئاغرىق سىڭلىسى بار ئىكەن، ھېلىقى تاش يوقاپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ ئۆيىدە بىر يىلان پەيدا بولىدۇ. بۇ ناھايىتى يوغان بىر يىلان بولۇپ، دۈمبىسىدە ئادەم ۋە خان - پادىشاھلارنىڭ سۈرىتىدەك سۈرەت ھەم ئىككى يېنىدا چېكىت بار ئىكەن. ھېلىقى يىلان ئاغرىق قىزنىڭ قوللىرىنى تىلىنى چىقىرىپ يالاپ قويسا، ئۇنىڭ بەش - ئالتە كۈن قورسىقى ئاچمايدىكەن. ئۇ قىز كۆپ ۋاقىتلاردا مۇشۇ يىلان بىلەن سۆزلىشىپ تۇرىدىكەن. بۇ جەرياننى ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى كۆرۈپ تۇرىدىكەن. بۇ قىز ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، يىلانمۇ ئۆيىدىن يوقاپ كېتىپتۇ.

مۇنداق رىۋايەتلەرنىڭ كېلىپچىقىش مەنبەسىنى ئېنىقلاش بەكمۇ تەس. ئۇ چوڭقۇر ئىزدىنىش بىلەنمۇ ئەمەلگە ئاشمايدۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتىكى مۇنداق بىر ۋەقە ئادەمنى تولىمۇ قىزىقتۇرىدۇ.

بىر زاماندا قارا جاڭگالدا بىر ئادەم ئۆيىدە ئويغاق ياتقاندىن كېيىن، بىر چاغدا تۈڭلۈكتىن بىر نەرسە چۈشكەندەك بوپتۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا ئۈچ ئادەم پەيدا بولغان. بۇ ئادەملەرنىڭ بىرسى چوڭ ياشلىق ئاقساقال، يەنە بىرسى چار ساقال بولۇپ، بىرسى ياش ئايال ئىكەن. ئۇلار قوللىرىنى كۆتۈرۈپ:

بېرىدۇ. تۆۋەندە بىر قىسىم رىۋايەتلەرنى يېغىنچاقلاپ بايان قىلىمىز:

قاراتاغ بويلىرىدا قارا جاڭگال دېگەن بىر سېھىرلىك جاي بار. بىر قېتىم بىر دېھقان بىر توپ يۇلغۇن - سۆكسۈكنىڭ يېنىدا ياتسا، يەنى چولپان يۇلتۇز چىقاي دېگەن ۋاقىتتا قۇلىقىغا ئاتىسىنىڭ ئاۋازىدەك «ھەي، ئوغلۇم» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. ئۇ بېشىنى كۆتۈرسە، ئالدىدا تۇۋرۇك، قاپقارا ساقال ئادەم تۇرغۇدەك. ئۇ ئادەم شۇنداق دەپتۇ:

— ئەي بالام، ئوغلۇ بالا ئاتا - ئانىسىغا ياخشى قارايدۇ، ياخشى باقىدۇ، سەنمۇ شۇنداق ياخشى قارا، — دەيدۇ. ئاندىن ھېلىقى دېھقان ئۇنىڭ بىلەن باشقىدىن كۆرۈشىدۇ. مۇشۇ جەرياندا بۇ ئادەمنىڭ بىر باشمالتىقىنىڭ مىلىق - مىلىق قىلغانلىقىنى سېزىدۇ. ئۇ دېھقان كۆڭلىدە «بۇ ئادەم ئۇلۇغلاردىن ئىكەن» دەپ ئويلايدۇ. ھېلىقى غايىبىتىن پەيدا بولغان كىشى دېھقانغا يەنە مۇنداق دەيدۇ:

— ئۈچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە ساڭا بىر نەرسىلەرنى ئەكېلىپ بېرىمەن. ئۇنىڭ بىلەن سەن ئەڭ ئاجىز، كۆزى كۆرمەيدىغان، مېڭىسى ئاغرىيدىغان، قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان، يۈرىكى ئاغرىپ ساقايمىغان كېسەللەرنى داۋالساڭ بولىدۇ، — دەيدۇ. ئاندىن يەنە ئۇ ئادەم دېھقاندىن سەل يىراقلاپ تۇرۇپ، — ساڭا ئاشۇ نەرسىنى يەتتىنچى كۈنى قولۇڭغا تۇتقۇزمەن، — دېگەن. ئاندىن دېھقان كەينىگە يېنىپ قارىسا ئۇ غايىب بولۇپ كەتكەنىكەن.

يەتتىنچى كۈنى ھېلىقى دېھقان ئاشۇ نەرسىنى ئەكېلىمەن دەپ شور كانغا قاراپ ماڭىدۇ. ئۇ بىر دۈمبەك سايدىن ئۆتكەندە «توختا» دېگەن بىر ئاۋازنى ئاڭلايدۇ. ھېلىقى دېھقاننىڭ ئاستىدا ئات بار ئىدى. ئۇ ئاتنىڭ دولىسىغا ئىككى شاپپلاق ئۇرىدۇ. ئات ماڭماي ئۇ تەرەپكە، بۇ تەرەپكە قاراپ تۇرۇۋالىدۇ. ئۈچىنچى شاپپلاقنى ئۇرغاندا، ئات بىر چامداپلا يىقىلىپ چۈشىدۇ. شۇ ئارىدا چۆلدە ئۇنىڭ كۆزىگە بىر پارقىراپ تۇرغان تاش

بولۇپ كەلگەن، بەزى تۈپ نەرسىلەرگە جاۋاب تېپىلغان بولسىمۇ، يەنە باشقا بەزى مەسىلىلەر ئىلگىرىكىدەكلا سىرلىق ۋە چۈشىنىكسىز ھالدا تۇرماقتا.

يەنە قاراتاغ بويلىرىدا تاغ بىلەن ساي تۇتىشىدىغان جايلاردا تاش دۆۋىلەپ قويغان يەرلەر بار ئىكەن. بۇ قەدىمدە قەبرىستان بولغان يەرلەر، قەبرىلەرنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىر مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، قەبرىلەرنى ياپقاندا، يوتىدەك ياغاچلارنى ئۈستىگە قېلىن قويۇپ، قومۇش بىلەن ياپقان. ئۇنىڭ ئۈستىگە شېغىل توپىنى تارتىپ، ئۈنىڭمۇ ئۈستىگە قورام تاشلارنى دۆۋىلەپ قويغانىكەن. بۇ يەرلەر تارىختا سۇغا باي، ئوتۇنغا باي، ئوت - چۆپكە باي بولغان يەرلەر. كوھجاي بىلەن ئەگرى مەھەللىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بايتوقاي دېگەن بىر يەر بار. بۇ يەردە بىر زاماندا تولىمۇ باي بولغان بىر ئادەم ئۆتكەن. ئۇ پۈتۈن ئالتۇنلىرىنى بىر ئىدىش قىلىپ ياساتقان، كېيىن ياۋ كېلىپ ئىدىشنى يۆتكىيەلمەي، بىر قۇدۇقنىڭ ئىچىگە تاشلىۋەتكەنىكەن...

رېۋايەتشۇناسلار ئادەتتىن تاشقىرى خۇشال بولۇشقان چاغلىرىدا يەنە ئۆزلىرىنىڭ رېۋايەت دۇنياسىدا ھەقىقىي بىرلىككە كەلگەن بىر خىل چۈشەنچىگە ئىگە بولمىغانلىقىنى تونۇپ يېتىشى مۇمكىن. بۇنىڭغا يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تەتقىق قىلىشتىن باشقا يول يوق.

«بۈگۈن كېچە سېنى ئۇرۇپ يانچىۋېتىمىز» دېگەن. ئۇلارنىڭ ئالدىقىدا بىر خىل نۇر زەرەتلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ ئادەم قورقۇپ كېتىپ ئىچىدە ئايەت - كەلىمىلەرنى ئوقۇپتۇ. كېيىن ھېلىقى ئادەملەر ئۇنى ئۇرماقچى بولغان قوللىرىنى چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. ئاندىن تۈڭلۈكتىن ئەڭ ئالدىدا ئاقساقاللىق، كېيىن چار ساقاللىق ئادەم، ئاخىرىدا ئايال چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭغىچە ھېلىقى ئايال ئادەمگە: «يىگىرمە بەش يىلغىچە بويتاق ياشامسەن، مەن سېنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ كېتەي» دەپتۇ. ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭغا ئۈنىماي تۇرۇۋاپتۇ. ئۇلار تۈڭلۈكتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ ئادەم ئورنىدا يېرىم سائەتچە يېتىپ ئۇلار يەر دەسسەپ كېتىۋاتامدۇ، يا ھاۋادا ئۇچۇپ كېتىۋاتامدۇ دەپ ئويلاپ، بىر قاراپ باقاي دەپ تالاغا چىقىپتۇ. ئاسمانغا شۇنداق قارىسا، ئاي ئۈدۈلمۈ ئۈدۈل چۈش بولغان ۋاقتى ئىكەن. تىكىلىپ قارىسا، ئىككى ئەر ئوتقا ئايلىنىپ، دۈڭىلەپ، ئايال ئوتتۇرىدا ئاسمانغا چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك. ھېلىقى ئادەم قانداق بولۇر دەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار بارغانچە ئۆرۈك مېغىزىدەك كىچىكلەپ، ئاندىن ئاينىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ.

ئەنئەنە جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇ خىل رېۋايەتلەر كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ. رېۋايەتلەردىن گەرچە ئۇزۇن مەزگىل مەۋجۇت

(توپلاپ رەتلىگۈچى: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

سۆيىشەلىك مەسسىيە ئىسكەندەر مۇھىن تولىمىغان

ئۇيغۇر خەلىق ماقالى - نە مەسلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمەن ئېلىتېگىن

- يىلاننىڭ تىلى يۇمشاق، زەھرى بار.
- يىلان نىڭ تىلى يۇمشاق زەھرى بار.
- قارغا كەكلىكنى دورايمەن دەپ ئۆز ماڭىشىنى ئۈنۈتتى.
- قارغا كەكلىكنى دورايمەن دىيىپ افرىقىدىكى ئاۋلۇتى
- ئوتنىڭ ئوتغا كەتتى، سۇنىڭ سۇغا، قالدى قاتتىق بەش پۇل.
- ئوتنىڭ اۋقۇدىكى سۇنىڭ سوغۇدا قالدى تاتىق بىشىپ.
- سورماغان گەپنى قىلماڭ، ئۇچرا ماغانغا سەلام قىلماڭ.
- سورماغان گەپنى قىلماڭ اۋچرا ماغانغا سەلام قىلماڭ.
- غۇلام ئاتاغا مەنەسە، چىقماغان دۆڭنى قالماس،
دېدەك مۇنچاق سالسا، كىرمەگەن ئۆيى قالماس.
- غۇلام اۋقۇدىكى چىقماغان دۆڭنى قالماس - دېيىپ مۇنچاق سالسا كىرماكان اولۇق.
- شىپاڭ ئېگىز بىر نان يوق،
دەستار يوغان ئىمان يوق.
- شىپاڭ ئېگىز بىر نان يوق.
- بىر ھارغانغا گەپ قىلماڭ، بىر ئاچقانغا.
- باشغۇردىن ئالىپ كېلىنگەن بەش بىلەن.
- دەۋلەت بارىدا ئاتلار تۇرادۇر، مەنگەلى قوڭ يوق،
دەۋلەت يوقىدا ئاتلار تۈگۈل بىر نۇختە تاپىلماس.
- دەۋلەت بارىدا ئاتلار تۇرادۇر، مەنگەلى قوڭ يوق،
دەۋلەت يوقىدا ئاتلار تۈگۈل بىر نۇختە تاپىلماس.
- بۇلبۇلغا قەفەس لازىم ئەمەس، باغ ياخشى،
قىرغىزغا شەھەر لازىم ئەمەس، تاغ ياخشى.
- بۇلبۇلغا قەفەس لازىم ئەمەس، باغ ياخشى،
قىرغىزغا شەھەر لازىم ئەمەس، تاغ ياخشى.
- ئىگەسنى سىغىنغان ئىتتىغا سۆڭەك سالور.
- ئىگەسنى سىغىنغان ايتتىخ سونگاگ سالور.

ايشانغە تۇشلۇق مۇرۇد بولادۇر ،
ساقالغا تۇشلۇق بۇرۇت بولادۇر .

ئىشانغە تۇشلۇق مۇرۇد بولادۇر ،
ساقالغا تۇشلۇق بۇرۇت بولادۇر .

پۇلى بارنىڭ گېپى اونىڭ = پۇلى يوقنىڭ گېپى تونىڭ .

پۇلى بارنىڭ گېپى ئونىڭ ، پۇلى يوقنىڭ گېپى تونىڭ .

مىلاشنىڭ دىن ئېلىنماق - غەپىرەن دىن قىل ئالماق .

موللا كىشىدىن پۇل ئالماق ، فىتىر ناندىن قىل ئالماق .

اونىڭدا ياتقان گىردە يىدۇر ، كىمان چاپقان جىگدە يىدۇر .

ئوڭدا ياتقان گىردە يىدۇر ، كەتمەن چاپقان جىگدە يىدۇر .

سوالىپ كىلگەن خارا اولوب دور - كوزەلىنىدورغان غىرىنر .

سۇ ئالىپ كەلگەن خار ئولۇپدۇر ، كوزە سىندۇرغان ئەزىز .

دەلت كەلىنەن ئىك با شىخ - سىرەمۇق كەلەن ئالماق شىخ .

دەۋلەت كەلسە ئىنساننىڭ باشىغا ، سەرمۇق كېلۇر ئانىڭ قاشىغا .

ھەرىم قىلىپ كىشىگە انى قىلىپ اورازىغا .

ھەر كىم قىلسا كىشىگە ، ئانى قىلۇر ئۆزىگە ،

يەتتەمى باقىپ توكۇرسە ، يانپ تۇشەر يۈزىگە .

يۇقارى باقىپ توكۇرسە ، يانپ تۇشەر يۈزىگە .

اوزاويونىڭ نىڭ غۇشلۇقى = پوت تولونىڭ نىڭ بوشلۇقى .

ئۆز ئۆيۈڭنىڭ خۇشلۇقى - پوت - قولۇڭنىڭ بوشلۇقى .

آدم بولساڭ يۈرۈش قىل - ھەيۋان بولساڭ كۈيۈش قىل .

ئادەم بولساڭ يۈرۈش قىل ، ھەيۋان بولساڭ كۈيۈش قىل .

سۈكەت تاش قالا دور - اوسىمە كىتىپ تاش قالا دور .

سۇ كېتىپ تاش قالا دور ، ئوسما كېتىپ قاش قالا دور .

كۆچمەس تام اوچماس قوشى -

كۆچمەس تام ، ئوچماس توخا .

اگر دريا لىبىدە بولسا جايىڭ = بەھانە بىرلە يەتكۈزگەي خۇدايىڭ .

ئەگەر دەريا لىبىدە بولسا جايىڭ ، بەھانە بىرلە يەتكۈزگەي خۇدايىڭ .

ايرتەكى قوي گۈشتىدىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى .

ئەرتەكى قوي گۈشتىدىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى .

كىتەكشى يولدا يىخشى .

كېتەر كىشى يولدا ياخشى .

آدم بولسا باقىساڭ انىمىز بۇرۇنۇڭنى قان قىلۇر ،

ئادەم بالاسى باقىساڭ ، ئاغىز بۇرۇنۇڭنى قان قىلۇر ،

ھەيۋان بالاسى باقىساڭ انىمىز بۇرۇنۇڭنى ياغ قىلۇر .

ھەيۋان بالاسى باقىساڭ ، ئاغىز بۇرۇنۇڭنى ياغ قىلۇر .

جۇالغىنى ئورسام جۇالسىزغا توكەكتى .

جۇۋالىغىنى ئورسام ، جۇۋالسىزغا توكەكتى .

مەن بارماغان شەھەر يوق ، پۇل بەرمەسەم بەرگەن يوق .

مەن بارماغان شەھەر يوق ، پۇل بەرمەسەم بەرگەن يوق .

ايشاككا كۈچۈنگ ئىماسە اورتوقامغە .
 مەن بارماغان كەنت ئىماسى بىل بىرمانۇنچە بىرگەن ئىماس .
 اوجمە پىشش آغزىمغا توش دىدورغان كىشى .
 ايشاك نىڭ قىزىكىغە آفتاب توشقە قولۇڭنى ايسىت
 شىمال چىقما سە درخت لىڭشام ايدور .
 قىزىڭىغە نەمە سالساڭ بو موچو نىڭكە شول چىقار .
 كىل وقتىدا كۈنۇڭنى قىس كىل ئوكاسە قونگا كىلى قىس .
 ايشاك مەن ئىرايدور سايدا معلوم بولور پاتقاق جايدا .
 عىب داملايسىن انجاننى . باقالماسىن بىر جاننى
 ايشاك مەن الوادادى بىدى سىماننى
 نىمە گا فرۇ آتما دى نىچىشە بىماننى

بلا بوق سىزغە اوچرايدور . كىيىك سىزغە .
 باي تالقان بىسە اسماندىن يامغور توشۇپ نىمە بىر ايشىش ،
 كىمبىل تالقان بىسە بوران چىقىپ اوچورۇپ كىتەيشش
 مەن ئالدىرايمەن كەتكەلى ، ئىشەكم ئالدىرار ياتغالى .

گاچا قانگاق دىن بىمان بۇرنى يوق پناق دىن بىمان .

پۇتى كىچىك چاققانى كەيسۇن . پۇتى يوغان تاپقانى كەيسۇن .

اطىنىڭ ايشىتا يىلىك بولسە بىردىن خدا ،
 خاتە نونۇڭ ايشىتا يىلىك بولسە اوردىن خدا .
 گاچا قانگاق بىر بىمان بوغا تونگوز دىن .
 تويغە بارساڭ توياب بار . بالانگىنى اوبىدە قوياب بار .

ئىشەككە كۈچۈڭ يەتمەسە ، ئۇر توقامغا .
 مەن بارماغان كەنت ئەمەس ، پۇل بەرمەگۈنچە بەرگەن ئەمەس .
 «ئۈجمە پىشش ئاغزىمغا توش» دەيدۇرغان كىشى .
 ئىشەكنىڭ قوڭىغا ئافتاپ توشسە ، قولۇڭنى ئىست .
 شىمال چىقما سە ، دەرەخت لىڭشام ايدور .
 قازانغا نېمە سالساڭ ، چۆمۈچۈڭگە شول چىقار .
 گۈل ۋەقتىدە گۈلۈڭنى قىس ، گۈل تۈگەسە قوڭاڭنى قىس .
 ئىشەك ھاڭرايدور سايدا ، مەئلوم بولور پاتقاق جايدا .
 ئەجەب داملايسەن ئەنجاننى ، باقالماسەن بىر جاننى .
 ئىشەك ھاۋا دېدى ، يېدى ساماننى ،
 نېمەگە فەرق ئەتمەدى ياخشى - ياماننى .

بەلا يوقسىزغا ئۇچرايدور ، كىيىك ئوقسىزغا .

باي تالقان بىسە ، ئاسماندىن يامغور توشۇپ نەمدەپ بېرەمش ،
 كەمبەغەل تالقان بىسە ، بوران چىقىپ ئۇچۇرۇپ كېتەمش .

مەن ئالدىرايمەن كەتكەلى ، ئىشەكم ئالدىرار ياتغالى .

گاچا قانگاق دىن بىمان ، بۇرنى يوق پەناق دىن بىمان .

پۇتى كىچىك چاققانى كەيسۇن ، پۇتى يوغان تاپقانى كەيسۇن .

ئاتنىڭ ئىشتەيلىك بولسا ، بەردى خۇدا ،
 خاتۇنۇڭ ئىشتەيلىك بولسا ، ئوردى خۇدا .
 گاچا قانگاق دىن بىمان ، بۇقا تونگوز دىن .
 تويغا بارساڭ توياب بار ، بالاڭنى ئۆيدە قوياب بار .

ئىزەڭگۈنى چىڭ تۇت، پۇشتاڭنى ئوغرى تۇتما،
مالىڭنى چىڭ تۇت، قوشناڭنى ئوغرى تۇتما.

ايزانلارنى چىڭ تۇت پۇشتاڭنى ئوغرى تۇتما،
مالىڭنى چىڭ تۇت قوشناڭنى ئوغرى تۇتما.

ساچقاننىڭ ئۆلگۈسى كەلسە، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىنى تىشلەيدۇر.

سىيىقاننىڭ بۆلگۈسى كەلسە، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىنى تىشلەيدۇر.

ئارپا، تىرىق تۇلۇمدا، يەتمە بالا بۇلۇڭدا.

آرپا تىرىق تۇلۇمدا يەتمە بالا بۇلۇڭدا.

ئۆزۈڭ ئارادا، ئاشنىڭ چارادا.

ئۆزۈڭ ئارادا ئاشنىڭ چارادا.

ئەچكۈنىڭ ئاچىلىپ تۇرسا، ھېچ گەپ يوق،
قوينىڭ ئاچىلىپ قالسا، ھۈيت - ھۈيت!

ئەچكۈنىڭ ئاچىلىپ تۇرسا، ھېچ گەپ يوق،
قوينىڭ ئاچىلىپ قالسا، ھۈيت - ھۈيت!

نەۋائىي ئۆتتى بۇ يولدىن پىيادە يارى بىلەن،
ھەر كىشى بەلغا قالۇر ئۆز ئىختىيارى بىلەن.

نەۋائىي ئۆتتى بۇ يولدىن پىيادە يارى بىلەن،
ھەر كىشى بەلغا قالۇر ئۆز ئىختىيارى بىلەن.

مۇھەببەتلىك كىشىنىڭ كۆڭلى يازدۇر، ئەسلا قىش بولماس،
مۇھەببەتسىز كىشىنىڭ كۆڭلى قىشدۇر، ئەسلا ياز بولماس.

مۇھەببەتلىك كىشىنىڭ كۆڭلى يازدۇر، ئەسلا قىش بولماس،
مۇھەببەتسىز كىشىنىڭ كۆڭلى قىشدۇر، ئەسلا ياز بولماس.

ئىستەمەڭلى مەشايىخنى نەزرۇ نىيازنىڭ بولماسا،
دۇئاسىنى ئالغالى، بىر باش پىيازنىڭ بولماسا.

ئىستەمەڭلى مەشايىخنى نەزرۇ نىيازنىڭ بولماسا،
دۇئاسىنى ئالغالى، بىر باش پىيازنىڭ بولماسا.

گەۋھەر ياتۇر بۇ سايدا، تونۇماساڭ نېمە فايدا؟

گەۋھەر ياتۇر بۇ سايدا، تونۇماساڭ نېمە فايدا؟

تاپغانى گۈل كەلتۈرۈر، تاپماغانى بىر باش پىياز،
قادىر كىشى قوي ئۆلتۈرۈر، ئاجىز كىشى چۆچە خورار.

تاپغانى گۈل كەلتۈرۈر، تاپماغانى بىر باش پىياز،
قادىر كىشى قوي ئۆلتۈرۈر، ئاجىز كىشى چۆچە خورار.

يول ماڭساڭ چوڭ يول بىلەن ماڭ، ئۈزۈن بولسامۇ،
مۇسافىرلىق يامان ئىكەن بىر كۈن بولسامۇ.

يول ماڭساڭ چوڭ يول بىلەن ماڭ، ئۈزۈن بولسامۇ،
مۇسافىرلىق يامان ئىكەن بىر كۈن بولسامۇ.

ھەۋانىڭ گۈلدۈرى بار، يامغۇرى يوق.
بوۋانىڭ ھاپپى بار، ماغدۇرى يوق.

ھەۋانىڭ گۈلدۈرى بار، يامغۇرى يوق.
بوۋانىڭ ھاپپى بار، ماغدۇرى يوق.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى باشلانغۇچ مائارىپ ئىنستىتۇتىدا)

جۈجەكلەر

توپلاپ رەتلەنگۈچى: مەتقاسىم ئابدۇراخمان

ئابدۇباقى باي

قەدىمكى زاماندا پىشامشان دېگەن شەھەردە ئابدۇباقى باي ئىسىملىك بىر ئادەم ئۆتكەنكىن. بىر كۈنى كېچىسى ئۇ بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە ئۆزى بىر دەرەخ ئۈستىدىن قىرىق تال غورا ئېلىپ يەپتۇمىش، ئۇ ئەتىسى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپلا، كۆرگەن چۈشنى خوتۇنىغا ئېيتىپ بېرىپ:

— خوتۇن، ئاخشام بىر ئۆرۈك دەرەخنى ئۈستىدىن قىرىق تال غورا ئېلىپ يەپ چۈشەپتىمەن، — دەپتىكەن. خوتۇنى: — قارىغاندا سىلى پادىشاھتىن قىرىق دەرە يېگۈدەكلا، — دەپ تەبىر بېرىپتۇ.

ئابدۇباقى باي شۇ كۈنى پۈتۈن كۈن تەشۋىش ۋە قورقۇنچ ئىچىدە يۈرۈپتۇ. چۈش مەزگىلى بىلەن پادىشاھنىڭ شىكارىدىن قايتىپ كېلىۋاتقان قوشۇنى ئابدۇباقى باينىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپتىكەن، دەل شۇ پەيتتە ئۇنىڭ خوتۇنى ئىشىكتىن بېشىنى چىقىرىپمۇ قويماي كىرىۋاتقان سۇنى يولغا قارىتىپ چېچىپتۇ. سۇ دەل شاھ ئېتىمىنىڭ ئالدىغا چۈشكەچكە، ئالدىغا تۇيۇقسىز تۆكۈلگەن سۇدىن ئۈركۈگەن ئات قالايمىقان چاپچىپ — سەكرەپ پادىشاھنى يىقىتىۋېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ يانپىشى ئاجراپ كەتكىلى تاسلا قاپتۇ. پادىشاھ ۋەزىر — ۋەزىرلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن ئوردىغا ئارانلا بېرىۋاپتۇ. ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن، نۆكەرلىرىنى چاقىرتىپ:

— بايا ئالدىمغا يۇندا تۆكۈلگەن ئۆيىنىڭ

ئىگىسىنى دەرھال تېپىپ كېلىڭلار، — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

نۆكەرلەر ئابدۇباقى باينىڭ پۇت — قولىنى يەرگىمۇ تەگكۈزمەستىن چاقماق تېزلىكىدە پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ: — سەن قانداق نائەھلى، بىئەدەپ گادايسەن؟ خوتۇنۇڭغا كىرنى دالدىدا يۇيۇش، سۇنى قېرىمغا تۆكۈش توغرىسىدا تەربىيە بەرمىگەنمۇ؟ — دەپ كايىپ، يايىلارغا دەرھال ئاچقىپ، قىرىق دەرە ئۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ.

يايىلار ئىچىدە كۆكۈلداش ئىسىملىك بىر يايى بولۇپ، ئانىسىنىڭ باغرىنى يېرىۋەتكەن رەھىمسىز ئادەم ئىكەن. دەررىنى دەل شۇ يايى ئىجرا قىپتۇ. كۆكۈلداش ئۇنى شۇنداق قاتتىق ئۇرۇپتۇكى، ئابدۇباقى باي بىرنەچچە دەرە يېمەيلا ھوشىدىن كېتىپتۇ.

گۈندىخاندا بىرنەچچە كۈن ياتقاندىن كېيىن، ئابدۇباقى باي مىڭ تەسلىكتە ئۆمىلەپ دېگۈدەك ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، كاڭغا ئۆزىنى ئاران تاشلاپتۇ. بۇ ھالىنى كۆرگەن خوتۇنى ئۇنىڭغا:

— ھوي دادىسى، سىلىگە نېمە بولدى؟ — دەپ سورايتىكەن، ئابدۇباقى باي:

— سىلىگە چۈشۈمنى ئېيتسام، پادىشاھتىن قىرىق دەرە يېگۈدەكلا، دېۋىدىڭلا، راست دېگەندەك قىرىق كالتەك يەپ كەلدىم، — دەپتۇ.

ئابدۇباقى باي نەچچە كۈنلەپ يېتىپ داۋالىنىپ خېلىلا ئەسلىگە كەپتۇ. بىر كۈنى كىچىسى ئۇ يەنە ئۈچ يۈز تال ئۆرۈك يەپ چۈش كۆرۈپتۇ. ئۇ چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ «ئالدىنقى قېتىم كۆرگەن چۈشۈمنى خوتۇنۇمغا دېۋىدىم، پادىشاھتىن

ئەھۋاللارنى مەلۇم قىلايلى، — دەپ تۇرۇشىغا، كۆكۈلداش:

— بۇ راست ئۆلگەنمۇ ياكى يالغانمۇ، ئېنىق ئايرىپ، ئاندىن پادشاھقا مەلۇم قىلايلى، قاراڭلار، ئۇنى ئۆلدى دەيسىلەر، لېكىن چىرايىدىن تېخى قىزىللىق يىتمەپتۇ، — دەپتۇ. ئارىدىن بىرەيلەن: — زاتىل دەپ بىر كېسەل بارمىش، ئۇ كېسەلدە ئۆلگەن كىشىنىڭ چىرايى ئۆلگەنمەي تۇرارمىش، — دەپتۇ. كۆكۈلداش:

— زاتىلمۇ ئەمەسمۇ قاراپ باقايلى، — دەپ، ئابدۇباقى باينىڭ ئۆيىدىن بىگىزدىن بىرنى تېپىپ، ئابدۇباقى باينىڭ بىرنەچچە يېرىگە سانجىماق بوپتۇ. بولۇۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ ياتقان ئابدۇباقى باي بىگىز سانجىسا ئۆلۈپ قالماسمەن، لېكىن پادشاھنىڭ ئۈچ يۈز دەرىسىدە چوقۇم ئۆلۈپ كېتىشىم مۇمكىن، — دەپ چىداپ يېتىش قارارىغا كەپتۇ.

شۇ ئەسنادا كۆكۈلداش بىگىزنى ئابدۇباقى باينىڭ بىرنەچچە يېرىگە سانجىپ باققان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ئۇن چىقماپتۇ. نۆكەرلەر:

— ھەي، كۆكۈلداش، ئۇ راستلا ئۆلۈپتۇ. ماڭ، قايتايلى، — دېيىشىپتۇ. ئەمما، كۆكۈلداش يەنىلا تەن بەرمەي، يوغان بىر كالتەكنى تېپىپ كېلىپ ئۇنلۇك ئاۋازدا ۋارقىراپ:

— ھەي، ئابدۇباقى باي، راست ئۆلسەڭمۇ ئۆلدۈڭ، يالغان ئۆلسەڭمۇ ئۆلدۈڭ، — دەپ كالتەكنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا تەمىشلىپتۇ.

ئابدۇباقى باي كۆزىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن كالتەككە قارىسا، ئاجايىپ يوغان بىر كالتەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغۇدەك. ئەگەر بۇ كالتەك بىلەن بىرنى قويسا ئۆزىنىڭ راستلا ئۆلۈپ كېتىشىدە شەك يوق ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇباقى باي كالتەك بېشىغا چۈشۈپ بولغۇچىلىك ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئاشكارىلىماق بوپتۇ، پۈتى چېتىقلىق، ئېڭىكى تېڭىقلىق بولغاچقا كاڭدىن دۈم بولۇپ يەرگە چۈشۈپتۇ. كۆكۈلداش ئابدۇباقى باينىڭ گەدىنىدىن

قىرىق كالتەك يېدىم، بۇ قېتىم قەتئىي خوتۇنۇمغا ئېيتىشقا بولمايدۇ» دەپ ئويلاپتۇ ھەم خامۇشلۇق ئىچىدە ئىشىك ئالدىدىكى سۆگەت تۈۋىگە چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ. خېلى بىر ۋاقىتتىن كېيىن ئىشىك ئالدىدىن بىر مويىسىپت ئادەم ئۆتۈپتۇ. ئابدۇباقى باي ئۇ كىشىگە كۆرگەن چۈشىنى ئېيتقۇسى كېلىپ، ئۇ كىشىنى يېنىغا چاقىرىپتۇ ھەم كۆرگەن چۈشىنى بايان قىپتۇ. ئۇ كىشى ئابدۇباقى باينىڭ كۆرگەن چۈشىگە تەبىر بېرىپ:

— قارىغاندا پادشاھتىن ئۈچ يۈز تىللا مۇكاپات ئالغۇدەكلا، — دەپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇنىڭ بۇ گەپكە ئىشەنگۈسى كەلمەي، ئايالىغا:

— پادشاھ يەنە مېنى ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرتىپ قالسا، ئەمدى دۇمبالاپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن، شۇڭلاشقا مېنىڭ ئېڭىكىمنى تېڭىپ، پۈتۈمنى چىگىپ كاڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇڭلا، ئەگەر نۆكەرلەر كېلىپ مېنى سوراپ قالسا، ئاغرىق ئازابىدا قازا قىلدى، دەپ قويۇڭلا، — دەپ كۆزىنى يۈمۈپ ئۆلگەن قىياپەتتە يېتىۋاپتۇ.

شۇ كۈنى پادشاھمۇ بىر چۈش كۆرگەن بولۇپ، چۈشىدە ئۆزى ئۆلۈپ كېتىپ، سىراتەل مۇستەقىم دېگەن كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا بىرسى پۈتمە ئېسىلىۋېلىپ ماڭغىلى قويماسمىش، قارىسا ئۇ ئابدۇباقى باي ئىكەنمىش. ئۇ پادشاھقا:

— سەن مېنى ناھەق قىرىق كالتەك ئوردۇرغان پادشاھقۇ؟ — دەۋاتقۇدەكمىش.

پادشاھ چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، ئۆزىنىڭ خاتا قىلىپ قويغانلىقىنى سېزىپتۇ ھەم نۆكەرلەرگە ئابدۇباقى باينى دەرھال ئەكېلىشنى پەرمان قىپتۇ. ماڭغان نۆكەرلەرنىڭ ئىچىدە كۆكۈلداشمۇ بار ئىكەن. نۆكەرلەر ئابدۇباقى باينىڭ ھويلىسىغا كىرىپلا ئۇنىڭ ئايالىنىڭ ھازا ئېچىپ يىغلاۋاتقانلىقىنى، ئابدۇباقى باينىڭ كاڭ ئۈستىدە ئېڭىكى تېڭىقلىق ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. نۆكەرلەردىن بىرسى:

— ئەمدى قايتىپ پادشاھقا بولغان

ئەۋلىيا ئايالىنىڭ سۆزىدىن تەسەرلىنىپ، ئايالىنىڭ قولىدىكى يەلپۈگۈچنى ئېلىپ قەبرىنى بىرلا يەلپۈگەنكەن، قەبرە شۇ زامان قۇرۇپ كېتىپتۇ. ئايال ئەۋلىياغا كۆپ تەشەككۈرلەرنى ئېيتىپ، كېتىپ قاپتۇ.

ئەۋلىيا خۇشال - خۇرام ھالدا ئۆيىگە قايتىپ، بولغان ئەھۋاللارنى ئايالىغا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپ: — ئەجەب ۋاپادار ئايال ئىكەن، — دېيىشىگە، ئايالى:

— سىلىنىز، خەق بىلمەيدىغان نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىگەن بىلەن ئەر - ئايال ئوتتۇرىسىدىكى بەزى ئىشلارنى بىلمەيدىكەنلا، ئۇ ئايالنىمۇ ۋاپادار دېگىلى بولسۇنمۇ؟ تېزىرەك ئەرگە تېگىشكە ئالدىراپ، ئېرىنىڭ قەبرىسىنى يەلپۈپ ئولتۇرغان ئۇنداق ئايالغىمۇ ياردەم قىلغان بارمۇ؟ — دەپتۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئەۋلىيانىڭ قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ ھەم مەن بۇ خوتۇنۇمدىن ئەزەلدىن گۇمانلىنىپ باققان ئەمەسمەن، قېنى بۇ ئايالنى ماڭا قانچىلىك سادىقكىن، بىر سىناپ كۆرسەم بولغۇدەك، — دەپ ئويلاپتۇ.

بۇ ئەۋلىيانىڭ ئۈچ يۈز نەپەر تالىپى بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىلىم - ماھارەتتە ئۆزىدىن قېلىشمىغۇدەك بىر تالىپى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەۋلىياغا كېسەل تېگىپ كۈنسىرى ھالى خارابلىشىشقا يۈزلىنىپتۇ. ئەۋلىيانىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ئايالى ئۇنىڭدىن كېيىن قالسا كۈنلىرىنىڭ قىيىنچىلىقتا قېلىشىغا كۆزى يېتىپ، ئەۋلىيانىڭ چوڭ شاگىرتىغا بىلىنەر - بىلىنمەس كۆز تاشلاشقا باشلاپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئەۋلىيا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ئۇ ئالەمدىن كېتىشتىن بۇرۇن چوڭ تالىپىغا «مەن ئۆلگەندىن كېيىن مېنى دەرھال دەپنە قىلماستىن مۇشۇ ئۆيدە قىرىق كۈن تۇرغۇزۇڭلار، قىرىق بىرىنچى كۈنى ئاندىن يەرلىككە قويۇڭلار» دەپ نەسەت قىپتىكەن.

سۆزىگىنىچە پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. ئابدۇباقى باي تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ پادىشاھقا: — ئالىلىرى، مېنى يەنە دەرىگە بۇيرۇماي، ئاسانراق ئۆلىدىغان جازاغا بۇيرۇغان بولسىلا، — دەپ يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ. پادىشاھ:

— سېنى نېمىدەپ جازالىغۇدەك مەن، ئېتىكىڭنى ئاچ، — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ ھەم ئېتىكىگە ئۈچ يۈز تىللا پۇلنى تۆكۈپ، — ئويلاپ باقسام مەن سېنى ناھەق دۇمبالاپتىمەن، مانا بۇ پۇللار سېنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىڭ بولسۇن، — دەپ ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپتۇ. ئابدۇباقى باي خۇشلۇقتا پادىشاھنىڭ تېنىگە ساقلىق، ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ ئۆيىگە قاراپ يول ئاپتۇ.

«چۈشنىڭ ياخشى - يامىنى بېرىلگەن تەبىرىگە باغلىق» دېگەن تەمسىل مۇشۇنىڭدىن قالغانىكەن.

ئادەمنى سىنماق ئۈچۈن جەريان كېرەك

قەدىمكى زاماندا بىر ئەۋلىيا ئۆتكەنكەن، بىر كۈنى ئەۋلىيا جاھاننى سەيلە قىلىپ كېتىۋاتسا، بىر ئايال بىر قەبرىنى يەلپۈپ ئولتۇرغۇدەك، ئەۋلىيا ئايالدىن:

— سىز بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ ئولتۇرىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئايال تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئەۋلىياغا:

— مېنىڭ ئېرىم يېقىندا ئۆلۈپ كەتكەندى. ئېرىم ۋاپات بولۇش ئالدىدا ماڭا: «ناۋادا ئۆلۈپ كەتسەم، قەبرەمنىڭ توپىسى قۇرۇماي تۇرۇپ خەقنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈپ قالسىڭىز، سىزدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى بولمايمەن» دەپ نەسەت قالدۇرغان، «ئەر رازى، خۇدا رازى» دەپتىكەن. شۇڭا، ئېرىمنىڭ نەسەتتىگە ئەمەل قىلاي دەپ ئۇنىڭ قەبرىسىنى يەلپۈپ ئولتۇرۇپتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

مىراجىخان ئىسىملىك بىر نازىنىغا كۆڭلى چۈشۈپ، توي قىپتۇ. تويىدىن كېيىن بۇ ئىككىيلەن شۇنداق ئېچىل - ئىناق ئۆتۈپتۇكى، بىر - بىرىدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلالمايدىكەن. كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلاپ ئۆتۈپتۇ. ئەتىيازىمۇ ئۆتۈپ، ياز كېلەي دەپ قاپتۇ.

بىر كۈنى مىراجىخان ئېرىگە قاراپ مۇنداق دەپتۇ:

— قەدىرلىكىم، سىزنىڭ ماخا ئىنتايىن ئامراقلىقىڭىزنى بىلىمەن. مېنىڭمۇ سىزدىن بىردەممۇ ئايرىلغۇم يوق. ئەمما، مۇنداق ئۆيدە بىكار يېتىپ كۈن ئۆتكۈزمەكمۇ ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزاق ئۆتمەي قىش كېلىپ قالسا، كۈنىمىز غۇربەتتە قالارمىكەن. شۇڭا، سىز ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىكى بىكار يەرنى ئاغدۇرۇپ، قوناق بولسىمۇ تېرىپ قويسىڭىز، ئازراق بولسىمۇ پايدىسى بولار ئىدى، — دەپتۇ، يىگىت:

— سىزنى بىر مىنۇت كۆرەلمىسەم، ئۆزۈمنىڭ گۆشىنى ئۆزۈم يېگۈدەك بولۇپ كېتىمەن، بىر كۈن كۆرمىسەم دۇنيادىن ۋاز كەچكۈدەك بولۇپ كېتىمەن، — دەپتۇ.

مىراجىخان ھەر ئاماللارنى ئىشلىتىپمۇ، ئېرىنى قايىل قىلالماي ئاخىر ئۇنىڭغا مۇنداق دەپتۇ:

— ئۇنداق بولسا مەن ئەينەككە قاراپ تۇرۇپ، ئۆزۈمنىڭ رەسىمىنى سىزگە سىزىپ بېرىمەن، سىز رەسىمىنى ئېلىپ ئېتىز بېشىدىكى ياغاچقا ئېسىپ قويۇپ، ھەر قېتىم كۆرگۈڭىز كەلگەندە بىر قاراپ قويۇڭ. شۇنداق قىلىپ ئىشىڭىزنى بۇرۇنراق تاماملاپ، ئۆيگە بۇرۇنراق قايتىپ كېلىڭ، — دەپتۇ ھەم ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن ئۆزىنىڭ رەسىمىنى سىزىپ ئېرىگە تۇتقۇزۇپتۇ ھەمدە رەسىمنى ئىنىس - جىنىغا كۆرسەتمەسلىكىنى قايتا - قايتا تاپىلاپ، ئېتىز بېشىغا يولغا ساپتۇ.

يىگىت دۆڭدىن ئۆتۈپ ھېلىقى بىكار يەرگە كەپتۇ. ئۇ تۆت نۇقتىغا بەلگە قويۇپتۇ ھەم

ئەۋلىيانىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، شاگىرتلىرى يەتتە كېچە - كۈندۈز يىغا - زار قىلىشىپ، بىر - بىرىدىن رازىلىق ئېلىشىپ ھەرقايسى ئۆز - مەن ئېرىمدىن ئايرىلدىم، ئەمدى سىزدىنمۇ ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايمەن. كېسىلىڭىز داۋا تاپىدىغاندەكمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. — مەنمۇ ئۆلۈپ كېتىدىغاندەك تۇرىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چوڭ شاگىرت.

— بۇ كېسىلىڭىزگە ھېچبىر داۋا يوقمىدۇ؟ — بارلىقىغۇ بار. — قانداق داۋا بار؟ — ئادەم مېڭىسىنى يېسەم ساقىيىپ قالىمەن.

— سىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن بىر ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان ئىش ئىكەن، قانداقمۇ قىلارمىز؟ — يېڭى ئۆلگەن ئادەمنىڭ مېڭىسى بولسىمۇ بولىدۇ، — دەپتۇ چوڭ شاگىرت.

ئەۋلىيانىڭ خوتۇنى دەرھال قولىغا پالتا ئېلىپ، ئېرىنىڭ كاللىسىنى چاپماقچى بولۇپ جەسەتنىڭ يېنىغا كەپتۇ. شۇ زامان ئەۋلىيا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

— ھۇ نائەھلى خوتۇن، سېنىڭ ۋاپادارلىقىڭ مۇشۇمىدى؟! — دەپ بىر پۈۋلەپتەن، قاتتىق بىر قارا بوران چىقىپ، خوتۇنى پايانسىز بىر چۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ قاپتۇ.

ئەۋلىيا بىلەن چوڭ شاگىرتى قاتتىق بىر ئۇھ تارتىپ، ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشۇپتۇ. «ئادەمنى سىنىماققا جەريان كېرەك» دېگەن تەمسىل شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

خان جاھار بېغى

ئۆتكەن زاماندا، يىراق ماكاندا، قەددى - قامەتلىك، مېھىر - ۋاپالىق بىر يىگىت ئۆتكەنكەن، يىگىت بويىغا يەتكەندە شۇ يېزىدىكى گۈزەللىكتە، ئەقىل - پاراسەتتە تەڭدىشى يوق

كېزىپ، ئاخىر بىر چۆلىنىڭ باغرىدىكى خانلىقنىڭ چاھارباغ دېگەن يېرىگە كېلىپ، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئىچىدە بۇ قىزنى تونۇيدىغانلارنىڭ بارلىقىنى بايقاپتۇ. ئۇلار سوراپ يۈرۈپ، ئاخىر بۇ قىز ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن بىر كىشىگە جىق ئالتۇن بېرىپ، كېچىدە ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، قىزنى بۇلاپ مېڭىپتۇ. قىز ۋارقىراپ تۇرۇپ يىڭىتكە بىر يىلغىچە ئۆزىنى چوقۇم ئىزدەپ تېپىشى كېرەكلىكىنى، بولمىسا ئۆزىنى مەڭگۈ كۆرەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

قىز پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، پادىشاھ قىزنىڭ رۇخسارىغا شۇنداق سەپسالغانىكەن، قىزنىڭ جامالى رەسىمدىن نەچچە مىڭ ھەسسە گۈزەل ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، يەنە ھوشىدىن كەتكىلى تاس قايتۇ ھەم كۈنبويى ئۇ قىزنىڭ قېشىدىن نېرى كېتەلمەپتۇ. پادىشاھ ئەڭ ئېسىل نازۇ - نېمەت، تاۋار - دۈردۈنلارنى كەلتۈرۈپ، قىزىقچى، رەققاسلارنى ھازىر قىلغان بولسىمۇ، قىزنىڭ كۆڭلىنى نوقۇتچىلىكىمۇ ئېرىتەلمەپتۇ. قىز ئاخىر پادىشاھقا:

— مېنىڭ ئاتام يېقىندا قازا قىلغان، يۈرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئاتامغا بىر يىل قارىلىق تۈتمىسام بولمايدۇ، بىر يىلدىن كېيىن ئۆز ئىختىيارىم بىلەن نىكاھىڭىزغا ئۆتمەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ ئامالسىز ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپتۇ.

قىز بۇلاپ كېتىلگەندىن كېيىن، يىڭىت ئىشقا ئوتىدا خانىۋەيران بولۇپ، ئۇچىسىغا جىمى جانىۋارنىڭ تۈكىنى تىكىپ، بېشىغا جىمى ئۇچار قاناتنىڭ پېيىنى تاقاپ، ئاشقىلىق جەندىسىنى كىيىپ، قولىغا راۋابنى ئېلىپ، يۈرتىدىن باش ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ ھەربىر ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە راۋابىنى راسا چالىدىكەن. ناخشىمىدا «مىراجىخان، ۋاي مىراجىخان، مىراجىخان، ۋاي مىراجىخان» دېگەن سۆزنىلا دەيدىكەن.

ئارىدىن ئالتە ئاي ئۆتۈپ، بىر كۈنلەردە بىر

ئاچماقچى بولغان ئېتىزنىڭ بىر بېشىغا كىچىك بىر ياغاچنى جايلاشتۇرۇپ، ئايالىنىڭ رەسىمىنى ئېسىپ قويۇپتۇ. يىڭىت ئازراق يەرنى ئاغدۇرۇپ بولۇپ، ئايالىنىڭ رەسىمى قېشىغا كېلىپ قانغۇچە بىر كۆرۈۋېلىپ، يەنە بېرىپ يەر ئاغدۇرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ خېلى كۆپ يەرنى ئاغدۇرۇپ بولغاندا توساتتىن دەھشەت بىر قارا قۇيۇن پەيدا بولۇپ، قىزنىڭ رەسىمىنى ھەش - پەش دېگۈچە ئاسمانغا ئاچقىپ كېتىپتۇ. يىڭىت قۇيۇننىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ باقسىمۇ، يېتىشەلمەي سالىپىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ ھەم بولغان ئەھۋاللارنى ئايالىغا بايان قىپتۇ. ئايالى:

— ئاھ، خۇدا، بۇ نېمە بولغىنى ئەمدى، رەسىمىنى يىتتۈرۈپ قويۇپسىز. بۇنىڭ كەينىدە بىر كېلىشمەسلىك بار بولۇشى مۇمكىن، — دەپ بېشىنى ئېرىنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ ياش تۆكۈپتۇ.

مىراجىخاننىڭ رەسىمى قۇيۇنغا ئەگىشىپ ئاسماندا ئۇچۇپ، بىرنەچچە كۈن ئۇچقاندىن كېيىن يىراقتىكى شەرق مەملىكىتىنىڭ باغ سەيلىسى قىلىۋاتقان پادىشاھنىڭ ئالدىغا چۈشۈپتۇ. پادىشاھ ئاسماندىن لەيلەپ چۈشكەن بۇ رەسىمنى بىر كۆرۈپلا ھوشىدىن كەتكىلى تاس قايتۇ. چۈنكى، ئۇ مۇشۇ ياشقا كىرگۈچە مۇنداق لاتاپەتلىك گۈزەل نازىنىنى كۆرۈپ باقمىغانىكەن. پادىشاھنىڭ نەچچە كۈنگىچە گېلىدىن تاماق ئۆتمەي، رەسىمگە قاراپلا ئولتۇرۇپ، ئاخىر ئاجىزلاپ كېسەل بولۇپ يېتىپ قايتۇ. ۋەزىر - ۋۇزىرالىرى ئىشنىڭ تەكتىنى ئۇققاندىن كېيىن پادىشاھقا ياخشىچاق بولۇش، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن قىزنىڭ رەسىمىنى كۆپەيتىپ سىزدۈرۈپ، پادىشاھنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىگە تۇتقۇزۇپ، جاھاننىڭ نەرىدىن بولسىمۇ بۇ قىزنى تېپىپ كېلىشنىڭ لازىملىقىنى، تاپالمىسا كالىسى ئېلىنىدىغانلىقىنى تاپىلاپ يولغا ساپتۇ. نۆكەرلەر يول يۈرۈپ، يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ، ھەر بىر شەھەر، ھەربىر مەھەللىنى قويماي ئاقتۇرۇپ، ئۇچرىغان ھەر بىر ئادەمدىن سوراپ، تاغ - دەريا، چۆل - جەزىرلەرنى

نۆكەر خانغا:

— ئوردا ئالدىغا يات ئەلدىن بىر قەلەندەر كەپتۇ، لېكىن ئاش - نان، پۇل - پۈچەك تاشلىساق، ھېچنەرسىنى ئالماي پەقەت راۋابىنى چېلىپ: «مىراجىخان، ۋاي مىراجىخان، مىراجىخان، ۋاي مىراجىخان» دەپ ۋارقىراپ تۇرىدۇ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان مىراجىخان شۇنداق چىرايلىق تەبەسسۇم قىپتۇكى، ئۇنىڭ چىرايى ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئايدەك پارلاپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ خۇشال بولۇپ، دەرھال قەلەندەرنى باشلاپ كىرىشكە بۇيرۇق قىپتۇ. پادىشاھ قەلەندەرنى راۋاب چېلىپ، ناخشا ئېيتىشقا بۇيرۇپتۇ. مىراجىخان قەلەندەرنىڭ ئويۇنىدىن ئالەمچە شادلىنىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئۆزىنىڭ ھازىرغىچە مىراجىخاننىڭ مۇشۇنچىلىك خۇشاللىقىغا ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن قاتتىق ئۆكۈنۈپ، ئۇنى ئايرىم چاقىرتىپ ئۇچىسىدىكى جەندە كۇلانى

شاھلىق كىيىمىگە ۋاقىتلىق تېگىشىپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، پادىشاھ قەلەندەر سىياقىدا ياسىنىپ، راۋاب چېلىپ ئويۇن كۆرسىتىشكە باشلاپتۇ. ئەمما، مىراجىخان يالغاندىن ھىجىيىمۇ قويماپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ جاللاتقا قاراپ:

— جاللات، بۇ قەلەندەرنىڭ كاللىسىنى كەس، — دەپ بۇيرۇق قىپتىكەن، جاللات ئالدىراشچىلىقتا قەلەندەرنىڭ ۋارقىراشلىرىغا پىسەنت قىلماي، قەلەندەر سىياقىدىكى پادىشاھنىڭ كاللىسىنى ئوقۇشماي كېسىپ ئىتقا تاشلاپ بېرىپتۇ. بۇ ئىشلارنى مىراجىخان بىلەن ئېرىدىن باشقا ھېچكىم بىلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىيلەن خانلىقنى مۇۋاپىق بىر ۋەزىرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، داغدۇغا بىلەن ئۆز يۇرتى چاھارباغقا قايتىپ كېلىپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەملىك ئىچىدە ئۆتكۈزۈپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ يۇرتنىڭ نامى «خان چاھار بېغى» دەپ ئاتىلىپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: لوپ ناھىيەسىدىن ئايىپ ئاخۇن)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: «بېگى قاشتىشى ژۇرنىلى»دىن دەم ئېلىشقا چىققان)

ئاياللار توغرىسىدىكى ماقال - تەمسىللەر

توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: ھەلىمگۈل ئابلىز، شەمشۇر ئابباس

1. ئات ئاتىدىن، ئادەم ئاتىدىن.
2. ئاتا - بىلەك،
3. ئاتا - يۈرەك.
4. ئاتاڭ - ئاسمان،
5. ئاتاڭ - يەر.
6. ئاتاڭدىن قالساڭمۇ، ئاتاڭدىن قالما.
7. ئاتاڭ شوتا بولسا، ئاتاڭ بالدېقى.
8. ئاتاڭنىڭ باغ ھويلىسى بىلەن قالغۇچە،
9. ئاتاڭنىڭ پىلتە سېۋىتى بىلەن قال.
10. ئاتاڭنىڭ قېشىدا بولغۇچە،
11. ئاتاڭنىڭ قېشىدا بول.
12. ئاتاڭنىڭ ئۆلگىنى تېغىڭنىڭ كۆچكىنى،
13. ئاتاڭنىڭ ئۆلگىنى چىرىغىڭنىڭ ئۆچكىنى.
14. ئاتاڭ يامان بولسىمۇ،
15. ئاتاڭ يامان بولمىسۇن.
16. ئاتام بار - ئالەم بار،
17. ئانام بار - ئايەم بار.
18. ئاتا مېھرى چىراق،
19. ئانا مېھرى بۇلاق.
20. ئاتا ئۆيىنىڭ تۈۋرۈكى،
21. ئانا ئۆيىنىڭ يۈرىكى.
22. ئاتقا بەرگۈسىز غۇنان بار،
23. قىزغا بەرگۈسىز جۇۋان (بار).
24. ئاتنىڭ سىرى ئىگىسىگە مەلۇم،
25. قىزنىڭ سىرى مەھەللىسىگە (مەلۇم).
26. ئاتنىڭ ئۇرۇسى يامان،
27. خوتۇن كىشىنىڭ ئوغرىسى (يامان).
28. ئاتنىڭ ياخشىسى ئالا،
29. خوتۇننىڭ يامىنى بالا - قازا.
30. ئات ئورۇقلۇقتىن بۇزۇلار،
31. خوتۇن غېرىبلىقتىن (بۇزۇلار).
32. ئاتىغا قالغان ئورغا قالغان،
33. ئانىغا قالغان ئۆۋەرگە (قالغان).
34. ئات ئېگىرى بىلەن،
35. جۇۋان كىيىمى بىلەن.
36. ئاتلىق يېتىم، كۈل يېتىم،
37. ئانىلىق يېتىم، گۈل يېتىم.
38. ئاچ كۆز ئادەم ئاش تاللىماس،
39. قاغداقما قىز ياش تاللىماس.
40. ئاختاملىقنىڭ چالمىسى يامان،
41. خوتۇن كىشىنىڭ لالمىسى (يامان).
42. ئاشناڭغا ئىشىنىپ ئەرسىز قالما.
43. ئاقنى كۆككە ئۇلىغان ئوڭلۇق خېنىم.
44. ئاقنى كۆككە يامىغان ئوڭلۇق خېنىم.
45. ئاكامنى تەلۋە قىلغان يەڭگەمنىڭ خىيالى.
46. ئاكامنىڭ دەرمەن،
47. يەڭگەم بەرسە يەرمەن.
48. ئالتە خوتۇن بىر ئۆيدە بولسا ئېشەك تېزىكى
49. تۆردە بولار.
50. ئالتۇن ئايال كىشىنىڭ توققۇز خىل ئەيىبىنى
51. ياپار.
52. ئالتۇنباش داداڭ بىلەن قالغۇچە،
53. پاختىباش ئاتاڭ بىلەن قال.
54. ئالتۇن زىرە قىزغا تىلەك.
55. ئالدىرىغان قىز ئەردىن يالچىماپتۇ.
56. ئانا ئايىغىدا جەننەت بار.

34. ئانا بىلەن ئۆي ئاۋات،
ئانا بىلەن ئەل ئاۋات.
35. ئانا — تاغدەك پاناھ.
36. «ئانا» دىن ئۇلۇغ سۆز يوق.
37. ئانا رازى خۇدا رازى.
38. ئانا كۆرۈپ قىز ئال،
قىرغاق كۆرۈپ بۆز ئال.
39. ئانال ئۆگەي بولسا،
ئاتال ئۆز بولماس.
40. ئانال ئۆگەي بولسا تويۇڭ بۇزۇلار،
ئاتال ئۆگەي بولسا خۇيۇڭ بۇزۇلار.
41. ئانىسى بارنىڭ نېنى پۈتۈن،
مۈشۈكى بار ئۆيىنىڭ تاغىرى پۈتۈن.
42. ئانىسى چوڭ بولمىغۇچە قىزى چوڭ بولماس.
43. ئانىسى غورا يېسە، قىزنىڭ چىشى قامايتۇ.
44. ئانىسىنى ئالتۇنغا ئال،
قىزىنى كېپەككە (ئال).
45. ئانىسىنى خارلىغان يارغا ئېسىلىپ ئۆلەر.
46. ئانىغا قالغان گۈل يېتىم،
ئاتىغا قالغان شۈم يېتىم.
47. ئايال — ئەرنىڭ شەيتىنى.
48. ئايال خەقنىڭ يۇرتى يوق.
49. ئايال سورىغان شەھەر چۆل قاپتۇ.
50. ئايالىسىز ئۆيىنىڭ تەمى يوق،
ئەرسىز ئۆيىنىڭ دەمى يوق.
51. ئايالغا ئەر كېرەك،
دېھقانغا يەر (كېرەك).
52. ئايال قىزغانسا بۇلاپ — بۇلاپ يېگۈلۈك،
ئەر قىزغانسا ئىتتىك قويۇپ كەتكۈلۈك.
53. ئايال كىشىنىڭ قولى كۆسەي، چېچى سۈپۈرگە.
54. ئايال كىشىنىڭ قىلغۇسى كەلسە قىلىنى بىلمەس،
ئەرگە تەگكۈسى كەلسە ئوبداننى بىلمەس.
55. ئايال كىشى دۆنى قورقۇتار.
56. ئايال كىشى ئۈچۈن تۈللۈك دوزاخ ئازابىدىن يامان.
57. ئايال كىشىنىڭ دۇنياسى ساداقەتلىك ئەر كىشىدۇر.
58. ئايال كىشىنى ئۇچۇرۇپ كۆر،
- ئۈستىرىنى كاپلاپ (كۆر).
59. ئايال كىشى ئۆچكە يېغى.
60. ئايال كىشى ئۆيدە ئاچ قالمايتۇ،
موزاي سامانلىقتا ئاچ قالمايتۇ.
61. ئايالنى قېرىتىدىغان تونۇر.
62. ئايالنىڭ قولىغا قالغان ئەر تاماقتا ئۆلەر،
ئەرنىڭ قولىغا قالغان ئايال تايقتا ئۆلەر.
63. ئايالنىڭ قىلغىنى ئەرگە بولىدۇ،
ئەرنىڭ قىلغىنى يەرگە (بولىدۇ).
64. ئايالنىڭ كۈچى كۆز يېشىدا.
65. ئايالنىڭ ئوردىغا چىققىنى — ئىشنىڭ بۇزۇلغىنى.
66. ئايالنىڭ ئىپپىتى — ئەرنىڭ زىننىتى.
67. ئايالنىڭ يېشىنى بىلىش تەس،
ئەرنىڭ قېرىسىنى (بىلىش تەس).
68. ئايالنىڭ ھۇرۇن بولسا ئاق ئۇندا يوبدان ئېتەر.
69. ئايال يەردىن چىقمىغان، ئۇمۇ ئەرنىڭ بالىسى،
ئەرمۇ كۆكتىن چۈشمىگەن، ئايال ئۇنىڭ ئانىسى.
70. ئاي يۈزلۈككە خال يارىشار،
قىز بالىغا ناز (يارىشار).
71. ئەتكەن ئېشىڭ شۇ بولسا،
ئىسىتىقان ئېشىڭ نېمە بولار.
72. ئەتىگەندە ئۆي سۈپۈرمىسە كەچكە پۇشمان،
ياشلىقىدا ئەرگە تەگمىسە ئۆلگۈچە پۇشمان.
73. ئەخلاقسىز خوتۇن تۈزسىز ئاش.
74. ئەخلاق — قىزنىڭ زىننىتى.
75. ئەدەپلىك ئوغلۇڭدىن ئەقىللىك قىزنىڭ ياخشى.
76. ئەر — ئات،
خوتۇن — ھارۋا.
77. ئەر — باش،
خوتۇن بويۇن.
78. ئەر ئالمىغان قىز — بۇزۇلغان گۆش.
79. ئەر تاللىغان قىز يەردە قالار.
80. ئەر چۈمۈلمدەك يىغار،
خوتۇن كىشى توخۇدەك چاچار.
81. ئەردىن چىققان ئەرگە ئامراق،
يەردىن چىققان يەرگە (ئامراق).
82. ئەر زىننىتىدە خوتۇن كۆكلەيدۇ،

- 104. ئەرلەر پۇل تاپسا بۇزۇلىدۇ، ئاياللار بۇزۇلسا پۇل تاپىدۇ.
- 105. ئەرلىك خوتۇن شورپىلىق ئاش، تۇل خوتۇن تۇزسىز ئوماچ.
- 106. ئەرلىك خوتۇن مەزىلىك ئاش، ئەرسىز خوتۇن تۈزلۈك ئوماچ.
- 107. ئەرلىك خوتۇننىڭ يۈزى تۆۋەن.
- 108. ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلغانمۇ خوتۇن.
- 109. ئەرنى باي قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى گاداي قىلغانمۇ خوتۇن.
- 110. ئەرنى تونۇتقان خوتۇن، خوتۇننى تونۇتقان ئوتۇن.
- 111. ئەرنى خارلىماڭ، ئەر خارلىقى تارتىسىز، يەرنى خارلىماڭ، يەر خارلىقى تارتىسىز.
- 112. ئەرنىڭ پەلكىتى ھېساباتچى، خوتۇننىڭ پەلكىتى غەيۋەتچى.
- 113. ئەرنىڭ تۇغقىنى چويلا باش، خوتۇننىڭ تۇغقىنى سېۋەت باش.
- 114. ئەرنىڭ جەددى تۆردە ئولتۇرۇپ ئاچ چىقىدۇ، خوتۇننىڭ جەددى پەگادا ئولتۇرۇپ توق چىقىدۇ.
- 115. ئەرنىڭ غېمى ئەلدە، خوتۇننىڭ غېمى ئۆيدە.
- 116. ئەرنىڭ قاپچىسى خانغا ياراق، خوتۇننىڭ قاپچىسى ئەرگە ياراق.
- 117. ئەرنىڭ قېرىسى خوتۇنغا ئامراق، خوتۇننىڭ قېرىسى ئوتۇنغا ئامراق.
- 118. ئەرنىڭ نامىنى خوتۇن چىقىرار، خوتۇننىڭ نامىنى ئەر چىقىرار.
- 119. ئەرنىڭ نېنىنى يېيىشكە تۆمۈردىن چىش كېرەك.
- 120. كىچىكنىڭ داۋاسى تولا، قىزنىڭ باھانىسى (تولا).
- 121. ئەرنىڭ ئېزىتقۇسى خوتۇن.
- 122. ئەرنىڭ ياخشىسى ئەل بىلەن كېڭىشەر، خوتۇننىڭ ياخشىسى ئەر بىلەن كېڭىشەر.
- 123. ئەرنىڭ ياخشىسى ئۆي باقىدۇ،

- ئەر يەكلىگەننى ئەلمۇ يەكلەيدۇ.
- 83. ئەر سەك ئەرگە تېگەلمەس، ئالدىراڭغۇ ئۆيگە يېتەلمەس.
- 84. ئەر سىز ئايالنىڭ ھالىغا ۋاي.
- 85. ئەر سىز خوتۇن — يۈگەنسەز بايتال.
- 86. ئەر غېرىب بولسا ناخشىچى بولار، خوتۇن غېرىب بولسا يىغلاڭغۇ بولار.
- 87. ئەر قاقىر، خوتۇن مەسقىر.
- 88. ئەر قەيەردە بولسا، خوتۇن شۇ يەردە.
- 89. ئەر قېرىسا پادىشاھقا ۋەزىر بولۇر، قىز قېرىسا كۈلۈڭغا ھېزى بولۇر.
- 90. ئەر قېرىسا چۆنەكچى بولۇر، ئايال قېرىسا مونەكچى بولۇر.
- 91. ئەر قېرىسا قويغىنىنى بىلمەس، خوتۇن قېرىسا تويغىنىنى بىلمەس.
- 92. ئەر قېرىسا قىز ئالار، قىز قېرىسا كىم ئالار.
- 93. ئەر قېرىسا كۈچىدىن قالار، خوتۇن قېرىسا ئېسىدىن قالار.
- 94. ئەر قېرىسا ئۆزىگە بىلىنەر، خوتۇن قېرىسا ئۆزىگە.
- 95. ئەر قىلسا بالغا زىيان، خوتۇن قىلسا ئۆيگە (زىيان).
- 96. ئەر قىلسا يەرگە، خوتۇن قىلسا ئەرگە.
- 97. ئەر كۈنلىسە ئۆي تۈزۈلەر، خوتۇن كۈنلىسە ئۆي بۇزۇلار.
- 98. ئەر كىشى بۇزار، خوتۇن كىشى تۈزەر.
- 99. ئەر كىشى مۇز تاغ، خوتۇن كىشى ئاپتاپ.
- 100. ئەرگە تەگكۈچە گۈزەل، تويىدىن كېيىن لايغەزەل.
- 101. ئەرگە تەگكۈسى كەلگەن قىزنىڭ كۆزى يوق.
- 102. ئەرگە تەگمىسىلا قىز دېمە، ئەگرى بولمىسىلا تۈز دېمە.
- 103. ئەرگە قىلغان ئەر سىز قالار.

- خوتۇننىڭ ياخشىسى ئەر باقىدۇ. 124. ئەر — ئوت، خوتۇن — سۇ.
125. ئەر ئولتۇرار يەر يوق، قىز ئولتۇرار ئەر يوق.
126. ئەسكى تامنىڭ تۈۋىدىن قورق، خوتۇن كىشىنىڭ ئوغرىسىدىن (قورق).
127. ئەسكى چاپان يامغۇردا ياخشى، ئەسكى خوتۇن ئۆلگەندە (ياخشى).
128. ئەسكى خوتۇن ئەرگە جاپا، كەلمەس ئۇنىڭدىن قىلچە ۋاپا.
129. ئەقلى — ھوشى جايىدا بولمىسا گۈلدەك جۇۋان ئىتقا يالاق.
130. ئەقىللىك خوتۇن باشقا قارايدۇ، ئەقىلسىز خوتۇن ئاياغقا (قارايدۇ).
131. ئەقىللىك خوتۇن بالىلىرىنى چاقماق قىلىدۇ، پوچى خوتۇن ئېرىنى ئەخمەق قىلىدۇ.
132. ئەقىللىك خوتۇن خەزىنە.
133. ئەقىللىك خوتۇن ئۆي بۇزماس، زېرەك كاسپ ئىش بۇزماس.
134. ئەقىللىك ئىش بۇزمايدۇ، ياخشى خوتۇن ئۆي بۇزمايدۇ.
135. ئەگىم بولسىمۇ يول ياخشى، قارىغۇ بولسىمۇ قىز ياخشى.
136. ئەلگەك قاققۇچىلىكىڭ بولسا ئەرگە تەگ.
137. ئەلنى باشلىق سورايدۇ، باشلىقنى خوتۇن (سورايدۇ).
138. بالا بالا بولغۇچە، ئانىسى موما بولار.
139. بالا چوڭ بولمىغۇچە، ئانا چوڭ بولماس.
140. بالاغەتكە يەتكەن قىز ئەينەك ئالدىدىن كەتمەس.
141. بالاڭ ئۆلسە ئەرگە باق، ئېرىڭ ئۆلسە يەرگە (باق).
142. بالا — لاي، ئانا — كۇلال.
143. بالدۇر تەگكەن ئەر قارا كىگىز، كېيىن تەگكەن ئەر ئاق كىگىز.
144. بالىسى كۆپ خوتۇنغا ئەت قونماس.
145. بالىسى ئۆلگەننىڭ باغرى كۆيەر، خوتۇنى ئۆلگەننىڭ ئۆيى (كۆيەر).
146. باي بولاي دېسەڭ، توخۇ بىلەن ئورمان باق، نامرات بولاي دېسەڭ، پەردازخور خوتۇن باق.
147. باي داداڭ بىلەن قالغۇچە، چاقچى ئاناڭ بىلەن قال.
148. باينىڭ قىزى تازغا ئامراق.
149. باينىڭ قىزى چۆمۈچ تۇتسا، قولى قاپرىپتۇ.
150. باينىڭ قىزىنى ئالماق تەس، باقماق ئاسان.
151. بەڭگى قېرىسا سوپى بولۇر، سەتەڭ قېرىسا بۇۋى (بولۇر).
152. بولۇشمايدىغان خوتۇن يامانلاشقا ئامراق.
153. بويلۇق قىزنىڭ ئايىغى يېنىك، خۇيلۇق قىزنىڭ ئاغزى يېنىك.
154. بۇ خېنىمنىڭ سەت قىلىقى ئالتە ئېشەككە يۈك.
155. بۇ خېنىمنىڭ ئۈزلۈقى، ئاپتاپتا قايتۇ تۈزلۈقى.
156. بۆرە قېرىسا بىر قويلقى بار، سەتەڭ قېرىسا قىز تويلقى بار.
157. بۆزنى بۇزغان شانسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى.
158. بۆشۈكنى تەۋرەتكەن ئالەمنى تەۋرىتەر.
159. بۈركۈت سامادا، چاشقان كامادا، تۇل خوتۇن تامادا.
160. بىجىقىم خوتۇن چاي قايناتقۇچە، چەبدەس خوتۇن ئاش پىشۇرار.
161. بىر قىز ئەرگە تەگسە، قىرىق قىز چۈش كۆرەر.
162. بىر قىزى بار بەگزادە، ئىككى قىزى بار خانزادە.
163. بىرگە تەگكەن ياخشى، كۆپكە تەگكەن ياخشى.
164. بىرگە تەگكەن ياخشى، ئىككىگە تەگكەن ياخشى، ئۈچكە تەگكەن ياخشى.
165. بىر ئۆيدە ئىككى قىز، بىرى جۇۋالدۇرۇز، بىرى بىگىز.
166. بىشەم خوتۇن بەش كۈنلۈك،

- خوتۇن قىزىق ئەر ياخشى.
 189. تۇرۇپ ئالسام چامغۇر چىقتى،
 قىز ئالسام جۇۋان (چىقتى).
 190. تۇغماس خوتۇن ئايىماس.
 191. تۇغماس خوتۇننىڭ ئۆيى يوق.
 192. تۇغماس خوتۇننىڭ ئىچى تار.
 193. تۇغۇت ئازابىنى ئانا بىلەر.
 194. تۇغۇت دېمەك، جەڭ دېمەكتۇر.
 195. تۇل بولساڭمۇ قۇل بولما.
 196. تۇل خوتۇن باي كېلەر.
 197. تۇل خوتۇن گەپكە يېقىن،
 ئاچ كۆز نەپكە (يېقىن).
 198. تۇل خوتۇننى ئىش باسار،
 خوتۇنسىز ئەرنى پىت باسار.
 199. تۇلنىڭ ئۆيى گۈل پۇرايدۇ،
 بويتاقنىڭ ئۆيى كۈل پۇرايدۇ.
 200. تۆت خوتۇن ئۆيدە، ئىشتىنى تۆردە.
 201. تۈگمەنگە ئۈگۈت كەلگىنى ياخشى،
 قىزغىنمۇ ئەر كەلگىنى ياخشى.
 202. تۈگمەننى تۈگمەن قىلغان ئاسقۇ تېشى،
 ئەرنى ئەر قىلغان مەزلۇم كىشى.
 203. تېرەك تەڭگە بولغاندا، خوتۇنلار بەڭگى بولۇر.
 204. تېرىنىڭ ئەسكىسى يارغاق،
 خوتۇننىڭ ئەسكىسى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بارغاق.
 205. تېمىڭ بولسا يۈلەنگۈدەك،
 ئېرىڭ بولسا سۆيۈنگۈدەك.
 206. تىرناقچە ياخشى ئىش قىلسا ئەر،
 ياخشى ئايال ئۇنى كۆپكە دەر.
 207. تىرىكچىلىكنىڭ بەرىكىتى ياخشى خوتۇن بىلەن.
 208. جامالىڭغا باقمايمەن،
 ئۆي تۇتۇشۇڭغا باقمەن.
 209. جان ئوت، جان ئەر.
 210. جاۋابخور خوتۇننىڭ ئۇتتۇر چىشى بالدۇر چۈشەر.
 211. جۇۋان بىلگەننى قىز بىلمەس.
 212. جۇۋان خوتۇننىڭ ھىممىتى تېگەر ئەلگە،

- بىزەڭ يولداش بىر كۈنلۈك.
 167. بىشەم خوتۇندىن ئالۋاستى قورقار.
 168. بىشەم خوتۇنغا ئەر چىقماس،
 چېپىلغاق ئەرگە خوتۇن (چىقماس).
 169. بىشەم خوتۇننىڭ ئېرى ھۆرمەتسىز بولۇر.
 170. بىشەم خوتۇن ئىتى بىلەن تەڭ قاۋار.
 171. پارچە ئوتۇن ئوتۇن بولماس،
 ئاغىچا خوتۇن خوتۇن بولماس.
 172. پاشىنىڭ قوڭى يوق،
 مەزلۇم كىشىنىڭ ئوڭى (يوق).
 173. پاقا قېرىسا قەبرە باقار،
 ئايال قېرىسا نەۋرە باقار.
 174. پاقىنىڭ كېرىلگىنى يىلانغا ئوخشىماس،
 موماينىڭ ياسانغىنى جۇۋانغا ئوخشىماس.
 175. پۇلى بار قىز ئالغۇچە،
 شۇدى بار جۇۋان ئال.
 176. پېشكەل ئادەم بالاغا يېقىن،
 يامان خوتۇن تالاغا (يېقىن).
 177. پىرىڭ بولغان ئېرىڭ بولۇر.
 178. تاز دېمەي تېگىۋال،
 ماز دېمەي كىيىۋال.
 179. تاز قىزغا ئەر تاپماق — قىدام كەكىگە ساپ تاپماق.
 180. تاشنىڭ ئېغىرى سايدا قالۇر،
 خوتۇننىڭ ئېغىرى ئەردە قالۇر.
 181. تاشنىڭ ئېغىرى سايدا،
 خوتۇننىڭ ئېغىرى ئۆيدە.
 182. تاشنىڭ ئېغىرى يەرگە يۈك،
 خوتۇننىڭ ھۇرۇنى ئەرگە يۈك.
 183. تالالىقى بار، ئۆي ئىچىلىكى يوق.
 184. تاماقنىڭ تېز پىشىشى ئوتۇندا،
 ئۆيىنىڭ بەرىكىتى خوتۇندا.
 185. تەرسا خوتۇننىڭ تەرلىگىنىدىن،
 ھۇرۇن خوتۇننىڭ بەرگىنى ياخشى.
 186. تورۇسنىڭ ئېغىرىنى تام كۆتۈرەر،
 ئۆيىنىڭ ئېغىرىنى ئايال (كۆتۈرەر).
 187. تولا ۋىچىرىلغان قۇش ئۇۋا تۇتالماستى.
 188. تونۇر قىزىق نان ياخشى،

- ياغدا ئەتكەن كۆمەچلىرى قۇۋۋەت بېرەر ئەلگە.
213. جېنىم بالام ئۆز، ئەتكەن ئېشى تۈز.
214. چاچسىز ئايال بولماس، ساقالسز ئەر (بولماس).
215. چاققان جۇۋاننى بۆشۈك ئاستىدا سىنا.
216. چامغۇر - زەردەك يەر ياراتماس، ئەسكى خوتۇن ئەر ياراتماس.
217. چوقۇر خوتۇننىڭ مېھرى ئىسسىق.
218. چۈجە باققان مېكىياننىڭ مەيدىسىدە تۈكى يوق.
219. چۈجىسى بار توخۇ ئۇچالماس.
220. چۈجىسى كۆپ توخۇغا دان تەگمەس.
221. چېچەن خوتۇننى ئوچاق بېشىدا سىنا.
222. چىراغنىڭ ھۆرمىتى يورۇقى، قىزنىڭ ھۆرمىتى خۇلۇقى.
223. چىراغنىڭ ھۆرمىتى يورۇقى بىلەن، قىزنىڭ ھۆرمىتى قىلىقى بىلەن.
224. چىراي دېگەن قىز بالىنىڭ دۈشمىنى.
225. چىرايغا چاي قويۇپ ئىچكىلى بولمايدۇ.
226. چىرايلىق خوتۇن ئەر يارشىقى، ئاقىل خوتۇن ئەر يارشىقى.
227. چىرايلىق قىزىم بولغۇچە، ئەقىللىك قىزىم بول.
228. چىرايلىقنىڭ نازى دىۋىنى پىلىك قىلالايدۇ.
229. چىشقا بالىنىڭ كەينىدىن چىۋىن ئەگشەر، ھىجايغاق قىزنىڭ كەينىدىن يىگىت ئەگشەر.
230. چىراي سەتتىن قىلىقى سەت يامان.
231. خوتۇننىڭ سۆلىتى چاچ بىلەن قاشى، ھايۋاننىڭ سۆلىتى قۇيرۇقى بىلەن قۇلاقى.
232. خان خانغا يىغلار، خان كېلىپ خوتۇنغا يىغلار.
233. خان يارلىقىدىن خوتۇن يارلىقى يامان.
234. خوتۇن ئالساڭ دىتلىقنى ئال، توكۇر بولسىمۇ.
235. خوتۇن ئالمىغان ئەر - ماكانسىز ئىت، ئەرگە تەگمىگەن خوتۇن - ماكانسىز پىت.
236. خوتۇن ئەرگە بولسا، ئەرگە تەگمىگەن خوتۇن - ماكانسىز پىت.
- ئېرىگە تېكە بولار.
237. خوتۇن بۇزۇق، ئەرگە بالا، ئەر بۇزۇق، بالغا بالا.
238. خوتۇن تەرەپنىڭ كەلگەندە گاژ-گۈژ، ئەر تەرەپنىڭ كەلگەندە گاژ-غۈژ.
239. خوتۇن تۈل بولسا ئەر تاپار، ئەر تۈل بولسا مال تاپار.
240. خوتۇن جاۋاب قىلمىسا، ئەر تاياق سالماس.
241. خوتۇندەك ئەر بار، ئەردەك خوتۇن بار.
242. خوتۇن خەقنىڭ نازى بار، نازى كەينىدە ئازى بار.
243. خوتۇن خەقنىڭ نالىسى تولا، ئىش ئۇقماسنىڭ بانىسى (تولا).
244. خوتۇنسىز ئۆي جانسىز تەن.
245. خوتۇنسىز ئۆيدىن بوران چىقار.
246. خوتۇن غار بولسا، ئەر خار بولۇر.
247. خوتۇنغا ئىشەنمە، قومۇشقا يۆلەنمە.
248. گۈل ئۆسە يەرنىڭ كۆركى، قىز ئۆسە ئۆينىڭ كۆركى.
249. خوتۇن قاننىتى ئەر، ئەر قاننىتى يەر.
250. خوتۇن قىلسا ئەرگە يانار، ئەر قىلسا بالغا (يانار).
251. كۈرۈك ئوتۇننىڭ ئۈچىنى ئال، تۇغماس خوتۇننىڭ كۈچىنى (ئال).
252. خوتۇن كىشى ئەردە ياخشى، ئەردە بولمىسا يەردە ياخشى.
253. خوتۇن كىشى - پىششىق ئاش.
254. خوتۇن كىشى پېشكەل، ئەرنىڭ پۈتۈنغا ئىشكەل.
255. خوتۇن كىشى تۈل بولسا، بۇخارادىن ئىتلار كېلىپ بېشىغا چىقىپتۇ.
256. خوتۇن كىشى تۆت تامنىڭ قولى.
257. خوتۇن كىشى تېگى يات،

ئەرنىڭ تۇغقىنى كەلسە كۈندە ئۇرۇش.

ئىش ئۆتكەندە نېرى يات.

279. قىشنىڭ راھىتى ئوتۇن،
ئەرنىڭ راھىتى خوتۇن.
280. خوتۇننىڭ تىلى تالغۇچە،
ئەرنىڭ بېلى تالار.
281. خوتۇننىڭ پىكرى شەيتانغا دەرس.
282. خوتۇننىڭ دۈشمەنلىكى مەڭ دۈشمەندىن يامان.
283. خوتۇننىڭ قېشىغا قارىغۇچە،
تاۋىقىنىڭ تېشىغا قارا.
284. خوتۇننىڭ گېلى غار بولسا،
ئەرنىڭ كۈنى خار بولار.
285. خوتۇننىڭ ئوبدىنى ئېرىنى باقار،
دېھقاننىڭ ئوبدىنى يېرىنى باقار.
286. قىزنىڭ ياخشىسى كېلىن بولغاندا بىلىنەر.
287. خوتۇن ئۇرۇشقاق بولسا،
ئالەمنىڭ تىنچلىقى بىلىنمەس.
288. خوتۇنۇڭ بار، ئۆيۈڭ گۈل،
خوتۇنۇڭ يوق، ئۆيۈڭ كۈل.
289. قېيىنئانىنىڭ نېنىنى يېيىش ئۈچۈن تۆمۈردىن
چىش كېرەك.
290. خوتۇنۇڭنى خۇش قىلاي دەسەڭ لاپ ئۇر،
ساراڭنى خۇش قىلاي دەسەڭ داپ ئۇر.
291. خوتۇنۇڭنىڭ قانداقلىقىنى بىلەي دەسەڭ،
قوشنىڭ بىلەن ئۇرۇشقاندا كۆر.
292. مېلىڭ يېيىشلىك بولسا خۇدانىڭ بەرگىنى،
خوتۇنۇڭ يېيىشلىك بولسا خۇدانىڭ ئۇرغىنى.
293. خوتۇن — ئىككى بىسلىق پىچاق.
294. خوتۇن يامان بولسا، ئەرنى باشلار،
ئەر يامان بولسا، خوتۇننى (باشلار).
295. خۇيى يامان قىز ئۆي تۇتالمايدۇ.
296. لىغشىغان ئوتۇندىن قورق،
غىغشىغان خوتۇندىن (قورق).
297. خېنىم كىيگەنگە خۇش،
يىگىت سۆيگەنگە (خۇش).
298. خېنىمنىڭ قېشىغا باقماي، ئەتكەن ئېشىغا باق.
299. خېنىمنىڭ كۈلگىنى — كۆڭلۈمنى بىلگىنى.
300. خېنىمنىڭ قېشىغا باقماي، تاۋىقىنىڭ

258. خوتۇن كىشى تىلى بىلەن تۇل قالار.
260. خوتۇن كىشى مۇھەببەتنى كۆڭلىدە قىرىق
يىل ساقلار.
260. خوتۇن كىشىنىڭ ئەسكىسى — قانجۇق
ئىتنىڭ كاسكىسى.
261. خوتۇن كىشىنىڭ پاكىزلىقىنى ئېرىنىڭ
ياقىسىدىن كۆر.
262. خوتۇن كىشىنىڭ جېنى قىرىق بىر.
263. خوتۇن كىشىنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا.
264. خوتۇن كىشىنىڭ كىيىمى پۈتمەس،
ھارۋىنىڭ جابدۇقى (پۈتمەس).
265. خوتۇن كىشىنىڭ موللىسى — بايتال ئاتنىڭ
يورغىسى.
266. خوتۇن كىشىنىڭ ھىيلىسى قىرىق ئېشەككە يۈك.
267. خوتۇن كىشىنىڭ ئىچىگە بالا پاتىدۇ، گەپ
پاتمايدۇ.
268. خوتۇن كىشىنىڭ ئۆزى يالغان سۆزلەر،
كۆزى راست سۆزلەر.
269. خوتۇن كىشى ئوۋغا يارماس،
جىگدە ياغىچى نوغا (يارماس).
270. خوتۇن كىشى ئۆي چىرىغى،
قىز بالا ئۆيىنىڭ زىنىتى.
271. خوتۇنلۇق گۈلدۈر،
خوتۇنسىز كۈلدۈر.
272. خوتۇننى زېرىكتۈرەي دەسەڭ ھۆل ئوتۇن
ئېلىپ بەر.
273. خوتۇننىڭ ئەسكىسى ئەر باقماس،
ھۇرۇن دېھقان ئۆي باقماس.
274. خوتۇننىڭ ئەقلىنى تۇل قالغاندا كۆر،
بالىنىڭ ئەقلىنى يېتىم قالغاندا (كۆر).
275. خوتۇننىڭ پۇلى — پەنجەرە.
276. خوتۇننىڭ تاپقىنى ئىشك بېشىغا ئېسىقلىق،
ئەرنىڭ تاپقىنى بوسۇغا تۈۋىگە تاشلاقلىق.
277. مېلى يوق دەپ ئەردىن قاچما،
چۆپى يوق دەپ يەردىن (قاچما).
278. خوتۇننىڭ تۇغقىنى كەلسە كۈندە گۈرۈچ،

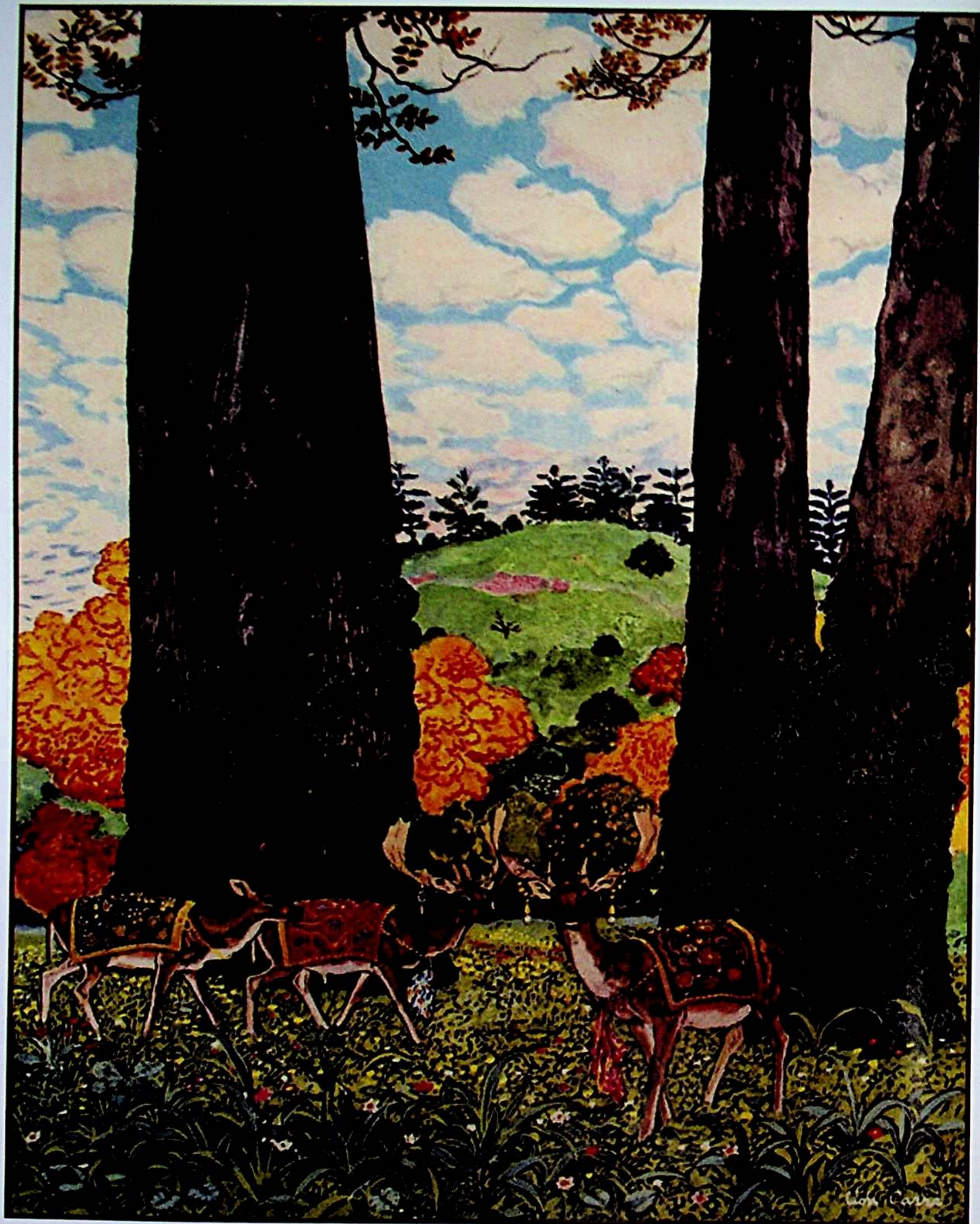

- تېشىغا باق.
301. دادام بولمىسا مورىدىن تۈتۈن چىقماس،
ئانام بولمىسا قازاندىن ئاش چىقماس.
302. دادىنىڭ تاپقىنىدا ئانا باقىدۇ،
«ۋاي بالام» دەپ كۆكرەك ياقىدۇ.
303. داڭلىغان قىز تويدا چىچىپتۇ.
304. دوكنى گۆر ئوڭشايدۇ،
گومۇش ئەرنى خوتۇن (ئوڭشايدۇ).
305. دېڭىزنىڭ بېلىقى تۈگمەس،
خوتۇن كىشىنىڭ سېلىقى (تۈگمەس).
306. دېھقانغا يەر كېرەك،
تۈل خوتۇنغا ئەر (كېرەك).
307. دېھقاننىڭ ئوبىدىنى تېرىيدۇ بۇغداي بىلەن پاختا،
خوتۇننىڭ ئوبىدىنى ئېتىدۇ سۇپرا بىلەن تاختا.
308. دىتسىز ئايالنىڭ پەمى يوق،
ئەتكەن ئېشىنىڭ تەمى يوق.
309. زېرەك ئايال قىشتا ئوت، يازدا مۇز ساقلار.
310. ساددا قىز كۆڭۈل بەرمەس،
كۆڭۈل بەرسە ئاسان ئۈزمەس.
311. سارىخان ئاچام ئۆيدە،
ئەخلەت - كۈلى تۆردە.
312. سامان ئوتۇن بولماس،
جالاپ خوتۇن بولماس.
313. سەت چوكاننى ئۈز قىلغان پەردىزى.
314. سەت خوتۇن ئايدىڭدا ئاي كۆرۈنەر،
چىراغ تۈۋىدە قىز كۆرۈنەر.
315. سەتنىڭ ھالى، چىرايلىقنىڭ دەردى.
316. سەھەر تۇرۇپ ئۆي سۈپۈرمىسە، كەچكىچە پۇشايما،
قىز تەگكەن ئېرى بىلەن بولۇشمىسا ئۆلگۈچە
پۇشايما.
317. سوقۇر بولسىمۇ توز چىرايلىق،
چوقۇر بولسىمۇ قىز چىرايلىق.
318. سۇدا ئۆردەكنىڭ ئىزى يوق،
ئەرگە تەگكۈسى كەلگەن قىزنىڭ كۆزى يوق.
319. سۇغا چىققان خوتۇننىڭ ئوتتۇز ئېغىز گېپى بار.
320. سۈنى توغرا يولغا سالغان ئىزى،
- ئاننى ياخشى كۆرسەتكەن قىزى.
321. سۆلەتمەن يىگىتتىن قورق،
سۆرەلمە قىزدىن (قورق).
322. سېمىز كالا قاسساپقا يارار،
بىشەم خوتۇن بېشىنى يارار.
323. سىم - سىم يامغۇر ھۆل قىلۇر،
قىسىر خوتۇن گۈل قىلۇر.
324. سىير سىياق ئۆكۈزدە قۇۋۋەت يوق،
ئەر سىياق خوتۇندا ئۇيات يوق.
325. شامنىڭ كۆركى شامدان بىلەن،
ئايالنىڭ كۆركى تائام بىلەن.
326. ناز قىزغا يارىشار،
غاز كۆلگە (يارىشار).
327. مېۋىلىك دەرەخنىڭ شېخى تۆۋەن،
دىيانەتلىك قىزنىڭ يۈزى تۆۋەن.
328. كېلىن بولساڭ سىلىق بول،
قېيىنئاناڭغا ئىللىق بول.
329. قاچقان قىزنىڭ زىنىتى يوق،
قاچمىغان قىزنىڭ مىنىتى (يوق).
330. قارىغۇنى ھاسىدىن ئايرىمىسۇن،
قىزنى ئانىسىدىن (ئايرىمىسۇن).
331. قازاخۇنۇم ئوقەت كويىدا،
قۇشناچىم پەرداز (كويىدا).
332. قازاننى قايناتقان ئوچاقتىكى ئوتۇن،
ئەرنى ئەر قىلغان قۇچاقتىكى خوتۇن.
333. قاشاڭ قىز خوتۇن بولماس،
پاسار - پوستەك ئوتۇن (بولماس).
334. قاغا جىگدىنىڭ مېۋىسى تولا،
ھۇرۇن خوتۇننىڭ ھىيلىسى تولا.
335. قاينىماس قازاننىڭ بانىسى تولا،
ئۆي تۇتماس ئايالنىڭ جېدىلى تولا.
336. قولى گۈل ئېتىدۇ غىزا،
قولى گال تارتىدۇ ئىزا.
337. قۇرۇق ئوتۇنغا ئوت كېتىدۇ،
بۇزۇق خوتۇنغا سوت كېتىدۇ.
338. قۇرۇق ئوتۇن - ئىلدام خوتۇن،
ھۆل ئوتۇن - گالۋاڭ خوتۇن.
339. قۇشقاچ قېرىسا جاڭگالچى بولار،

363. كېلىنىڭگە نېمىنى قىلساڭ،
 قىزىڭدىن شۇنى كۆرەرسەن.
 364. قىز تارتىنچاق كېلەر،
 يىگىت غەم يېمەس (كېلەر).
 365. قىزدا گۇناھ يوق، ئانىسى بۇزۇق،
 چاقتا گۇناھ يوق، تانىسى بۇزۇق.
 366. قىز دېگەن قىزىل قوماچ.
 367. قىزدىن ئارتۇق جۇۋان بار،
 ئاتتىن ئارتۇق غۇنان بار.
 368. قىز ساقلىغۇچە تۈز ساقلا.
 369. قىز قېرىسا نازى بولار،
 قېرىغىمۇ رازى بولار.
 370. قىزلارنىڭ دوستلۇقى ياتلىق بولغۇچە.
 371. قىزلىق ئۆيگە خىزىر ئامراق.
 372. قىزلىق ئۆيگە قىرىق ئات باغلىنار.
 373. قىزنى ئانىسى ساقلىسۇن،
 ئوغۇلنى ئاتىسى (ساقلىسۇن).
 374. قىزنىڭ تويى قىرىق كۈن.
 375. قىزنىڭ جېنى قىرىق.
 376. قىزنىڭ چېچى قىرىق.
 377. قىزنىڭ سۆيگۈسى قىرىق يىل.
 378. قىزنىڭ كۆزى ئالماس،
 يول ماڭسا پىيادە قالماس.
 379. قىزنىڭ كۆزى قىزىلدا.
 380. قىزنىڭ مەيلى بولسا يىرتىق چاپانلىق گۈل
 كۆرۈنەر.
 381. كىچىك بالىنىڭ بانىسى لەڭلەك،
 خوتۇن كىشىنىڭ بانىسى ئەڭلەك.
 382. قىز ۋاقتىم، سۇلتان ۋاقتىم،
 خوتۇن ۋاقتىم، شەيتان ۋاقتىم.
 383. لەقۇا خوتۇن ئەردىن يامانلار،
 ھۈرۈن دېھقان يەردىن (يامانلار).
 384. ماڭا كۆيگۈچە بالاڭغا كۆي،
 مېنى سۆيگۈچە ئېرىڭنى سۆي.

- جۇۋان قېرىسا جاڭجالچى (بولار).
 340. قۇشقاچ قېرىسا جاڭگالچى بولار،
 جۇۋان قېرىسا يالغانچى (بولار).
 341. كۆرمىگەننىڭ كۈچىسى تولا،
 مەينەت خوتۇننىڭ بوغچىسى (تولا).
 342. قۇيرۇقى ئۇزۇن ئۇششۇمەس،
 خوتۇنى ئوبدان شۈمشەيمەس.
 343. قېرى خوتۇن ياش بولدى،
 چوكانلارغا تەس بولدى.
 344. قېرىغاندا ياشلىق ياراشماس،
 ئۇيا - ئەڭلىك، قاشلىق ياراشماس.
 345. قېرى قىزغا ئانىسى ئەلچى بولۇر.
 346. قېرىنداشتىن قارىنىم ياخشى،
 ئاتا - ئانامدىن ئېرىم ياخشى.
 347. قىز بار ئۆيدە قىل ياتماس.
 348. قىز بار ئۆي - گۈلى بار باغ.
 349. قىز بالا - تۆگە گۆشى.
 350. قېيىنئانىنىڭ نېنىنى يېيىش ئۈچۈن
 قۇلىقىڭنى گاس، كۆزۈڭنى كور قىل.
 351. قىز بالا - خام گۆش.
 352. قىز بالا خەقنىڭ بالىسى.
 353. قىز بالا دېگەن ئۆچكە يېغى.
 354. قىز بالا - سالغا تېشى،
 نەگە چۈشۈشىنى بىلمەس كىشى.
 355. قىز بالا ئوسمىغا ئامراق،
 بوۋاق پوسمىغا (ئامراق).
 356. قىز بالا - ئۆيىنىڭ گۈلى.
 357. كۆمۈرگە بەرگۈسىز خوتۇن بار،
 قىزغا بەرگۈسىز خوتۇن بار.
 358. قىز بالىنى ئاشقىغا بەر،
 بولمىسا قىلىدۇ يەر.
 359. قىز بالىنىڭ چېچىنى كەسكىنى - بەختىنى
 كەسكىنى.
 360. قىز بالىنىڭ كۆڭلى نازۇك.
 361. قىز بالىنىڭ يىغلىغىنى - نازلىغىنى.
 362. قىز بىرلە كۈرەشمە،

(توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ماركسىزم فاكولتېتىدا)

«مىڭ بىر كېچە» گە سىزىلغان قىستۇرما رەسىم

www.kitap.com
www.kitap.com
www.kitap.com

«مەنكەر كىچىك» گە بىرىشكەن قىسقىچە رەسىم

源泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文) 总167期 (قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 167-سان
 BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE
 主编: 穆合塔尔·马木提 副主编: 买买提吐尔地 باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇھەممەتتۇردى مەرزىنخەت

新疆人民出版社编辑出版
 (乌鲁木齐市解放南路348号)
 乌鲁木齐市鑫五方包装彩印有限公司
 乌鲁木齐市邮局发行
 中国国际图书贸易总公司国外发行
 全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
 (ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي گازادلىق يولى 348-نومۇر)
 ئۈرۈمچى ئالتۇن كۆزنەك رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى
 ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
 جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
 جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号: CN65-1063/I
 国际标准连续出版物号: ISSN 1005-0876
 国外发行号: Q1118 邮政编码: 830001
 邮政代码: 58-108 定价: 8.50元
 广告经营许可证号: 6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
 خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
 چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
 پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
 ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043